

5. A TETRARCHIÁTÓL A HUN KORIG

Dacia provincia feladása alapvetően új helyzetet alakított ki a Kárpát-medencei szarmaták számára. Keleti szomszédaikká az Erdélyt elfoglaló nyugati gótok (tervingek) váltak, ugyanakkor a sztyeppei szarmaták tekintélyes hányada a keleti gótoknak (greuthungok) hódolt be. A két – közeli rokon – gót nép határa a Dnyeszter volt. Az alföldi szarmaták keleti határára mind nagyobb nyomás nehezedett. Ennek fényében nem véletlen, hogy a szarmata–római viszony megváltozott, de egy ideig még mindig a térség meghatározó eleme maradt – „a tetrarchiák idejében összesen hét nagy császári expedíciót kellett indítani a szarmaták ellen, s ... még e nagy erőfeszítés sem törte meg őket teljesen. Tény az, hogy semmi más külellenség ellen sem volt szükség ily nagy erőfeszítésre. De az is biztos, hogy a jazigok erejének súlyát nem értékelte kellőleg az újabb kutatás.”⁹⁸²

Az ellenfelet mint katonailag rátermett férfiakat a rómaiak – úgy tűnik – ugyancsak megbecsülheték, legalábbis erre kell gondolnunk, ha valóban helytálló az az elképzelés, hogy Galerius, majd Maximinus Daia testőrségébe is felvették őket.⁹⁸³ Jellemző e tekintetben az is, hogy Galerius mintegy erőpróbának vetve alá az ifjú Constantinust, a szarmaták elleni harcra küldte.⁹⁸⁴

A szarmatákkal mint legfőbb tényezővel jó darabig még számolnunk kell annak ellenére, hogy mind erőteljesebben kitapintható immár a germán népek jelenléte, akik Constantinus uralkodása idejétől, a nagy népvándorlás előestéjén fokozatosan átvették a legfőbb ellenség szerepét a rómaiak szemében. A szarmaták meggyengüléséhez és visszaszorulásához a rómaiakkal és immár a germánokkal folytatott harcok mellett hozzájárulhatott az a belháború, amely 332-ben a gót támadás után tört ki, és amely csak egy egész generációnyi idő elteltével, 358/359-ben jutott végleg nyugvópontra.

1. A TETRARCHIA IDŐSZAKA

A tetrarchia időszakának⁹⁸⁵ római–szarmata viszonyait meglehetősen ellentmondásosan értékelik. Míg egyfelől folyamatos szarmata betörésekről olvashatunk, másfelől épp erre az időszakra keltezi a kutatók egy része az Alföld egyik legjellegzetesebb és legizgalmasabb régészeti műemlékének, a Csörsz- vagy más néven Ördög-ároknek a kiépítését, ráadásul római segítséggel, sőt római rendeletre. Az ellentmondást azzal a magyarázattal igyekeztek feloldani, hogy a gyakori szarmata mozgólódásokat immár nem zsákmányszerző hadjáratokként értékelték. Az új motiváció az lenne, hogy az Alföld régebbi lakói a keletről, az új szomszéd irányából megnövekedett nyomás elől menekülve mind többen próbálták elérni felvételüket a Birodalom

⁹⁸² ALFÖLDI 1942. 675.

⁹⁸³ Vö. KISS 2008. 4. „Mert szinte egyetlen olyan kísérő nem volt [Maximinus Daia] oldala mellett, aki ne azon gótok közül lett volna, akik a húszéves évforduló idején – országukból kiűzetvén – Galeriusnak ajánlották fel szolgálatukat...” (Lactantius: A keresztényüldözők halála 38. – magyar kiadás 1985: Kiss 2008. 17. 21. jegyzet alapján) – az itt gótként említett nép nagy valószínűséggel valójában a szarmaták voltak. A fordítás az angol fordítás alapján téves. Valójában a gótok által kiűzöttek ajánlották fel Galeriusnak a szolgálatukat (Vö. de STE. CROIX 1981. 513.).

⁹⁸⁴ „Fiatal lovasként a szarmaták ellen harcolt, a vad barbárokat hajuknál fogva ragadta meg, és Galerius hadvezér lábai elé húzta. Majd Galerius utasítására a mocsáron gázolt át lovával, egyebek között utat vágott a szarmaták földjére, akik közül többeket leterített és győzelmet szerzett Galeriusnak.” (EXCERPTA VALESIANA II.3.)

⁹⁸⁵ 285-ben Diocletianus társaugustust emelt maga mellé, majd 293-ban két caesart jelöltek ki. A négyfelé osztott Birodalmat újjászervezett adminisztráció segítségével irányították. A tetrarchia kialakítása hadseregreformot is vont maga után. A szisztéma azonban meglehetősen instabilnak bizonyult: 306-tól hatalmi villongások színterévé változtatta az Imperiumot, és a tetrarchia 313-ban végleg szétesett. Az ekkor kialakult kettős uralom – Licinius és Constantinus – éppígy nem volt tartós. A két császár összemérte erejét, és – ahogyan erre alább még visszatérünk – 324-től Constantinus egyeduralmával végződött.

területére.⁹⁸⁶ Ezt a céljukat olykor el is érték, máskor a rómaiak katonai segítséget nyújtottak nekik. A sáncrendszer kiépítését e hipotézis szerint ennek a szövetségi rendszernek keretében kell elképzelnünk. A római hadsereg összetételében megfigyelhető barbarizálódás mindenképpen igazolja a mind tömegesebbé váló bebocsátást (receptiót). Az írott források mellett erre utal a régészeti leletekben kimutatható jelenségek sora. A közös ellenség, a gótok elleni fellépés háttérbe szorította a szarmaták és rómaiak között már közel 300 éve fel-fellángoló ellenségeskedést. Mindezekre a problémákra az alábbiakban részletesen kitérünk.

Lássuk a korszak római–szarmata viszonyának részleteit!

A Germanicus maximus és Sarmaticus maximus jelzők alapján Kovács Péter már 285-ben egy rövid és demonstratív expedíciót tételez fel a germánok és szarmaták ellen.⁹⁸⁷ Ezt követően – mint az imént említettük – hét nagy császári expedíciót indítottak a szarmaták ellen.⁹⁸⁸ A felettük aratott győzelmekről értesülünk 289/290 telén, 292-ben, 294-ben, 299-ben és még három alkalommal 299–305/308 között. A feszült helyzetet illusztrálja az a tény, hogy Diocletianus 289 és 294 között ideje nagy részében Sirmiumban tartózkodott, abban a városban, mely a tetrarchia négy császári székhelyének egyike lett. A 294. évi szarmata háborút a császár valószínűleg személyesen vezette. Két új legiót (V Iovia és VI Herculia) Pannonia II-ba, azaz – a szarmatákkal szembe – helyezték át.⁹⁸⁹ A győzelem után, amelyre az érmeképek és a császárok (mind Diocletianus és Maximianus, mind Galerius és Constantius) újabb Sarmaticus maximus jelzője utal (281. kép 2. kép),⁹⁹⁰ Galerius az Al-Dunához vonult, ahol a karpokkal és a basztarnákkal szállt harcba.⁹⁹¹

A harcok színterének áthelyeződése jelzi, hogy 294 után bizonyos mértékig sikerült rendezni a helyzetet a Közép-Duna völgyében.⁹⁹² Ezt az elképzelést támasztja alá, hogy 297-ben a csapatok egy részét már el merték vinni a perzsa hadjáratba.⁹⁹³

281. kép • 1: Diocletianus 300–301-ben vert VICTORIA SARMAT feliratos verete (RIC VI.119a.),
2: a 294. évi szarmaták felett aratott győzelemre utaló Maximianus veret (RIC VI.33b.)

⁹⁸⁶ Elgondolkodtató azonban e tekintetben Ammianus megjegyzése, hogy a limigantes (róluk részletesen ld. lejjebb) mennyire „el voltak szánva, ha kívándorlásra kényszerülnének” lakhelyükről (XVII.13.3.).

⁹⁸⁷ Kovács 2010. 143–144.

⁹⁸⁸ Alföldi 1942. 675. Az eseményekre vonatkozó teljes forrásanyagot összegyűjtötte és értékelt Kovács 2010.

⁹⁸⁹ Kovács 2010. 144.

⁹⁹⁰ Pl. RIC VI 5a., VI 119a., Kovács 2010. 146.

⁹⁹¹ Alföldi 1942. 675., Nagy 1954. 513. „Ezután különféle háborúkat viseltek egyszerre vagy külön-külön; leigázták a carpusokat és a basternákat, legyőzték a szarmatákat, és az e nemzetből szedett foglyok hatalmas csapatait a római határokon telepítették le.” (EUTROP. IX.25.1–2.) Ezt az adatot a karpok áttelepítésére vonatkoztatják: vö. Alföldi 1942. 674., illetve legújabban: Tóth 2005a. 370. – további irodalommal.

⁹⁹² Mócsy András egyenesen úgy vélekedik, hogy „a 294. évet követő évtizedekből semmilyen más háborúról nem tudósítanak forrásaink” a 299. évi és a 305. évi jelentéktelennek minősített „határincidens” kivételével (Mócsy 1972. 96.).

⁹⁹³ Alföldi 1942. 675.

282. kép • A négy részre osztott Pannonia

A béke azonban nem bizonyult tartósnak. 299-ben újabb barbár mozgolódás kezdődött. Mind a négy császár ismét megkapta a Sarmaticus nevet.⁹⁹⁴ 300–301 táján megint megjelentek a VICTORIA SARMAT hátlati feliratú pénzek, melyek a 299 táján kiújuló feszültségek átmeneti megoldását jelzik (281. kép 1.).⁹⁹⁵ Galeriusnak ugyancsak meggyűlhetett a baja a szarmatákkal. Három további hadjáratot feltételezhetünk, melyek közül bizonytalan a 302–303-as és a 308-as dátum, bizonyos viszont a 305. évi.⁹⁹⁶

Érdemes Alföldi András szavaira figyelni: „Ha maguknak a császároknak hétszer kellett e húsz esztendő folyamán visszaütni erre az ellenségre, elgondolhatjuk, hogy mennyivel többször rontottak Pannonián a szarmaták, s nagyszabású rablótámadásaik mellett hány apró-cseprő rablókaland nyomhatta a lelkiismeretüket, míg e visszahatást kiváltották.”⁹⁹⁷

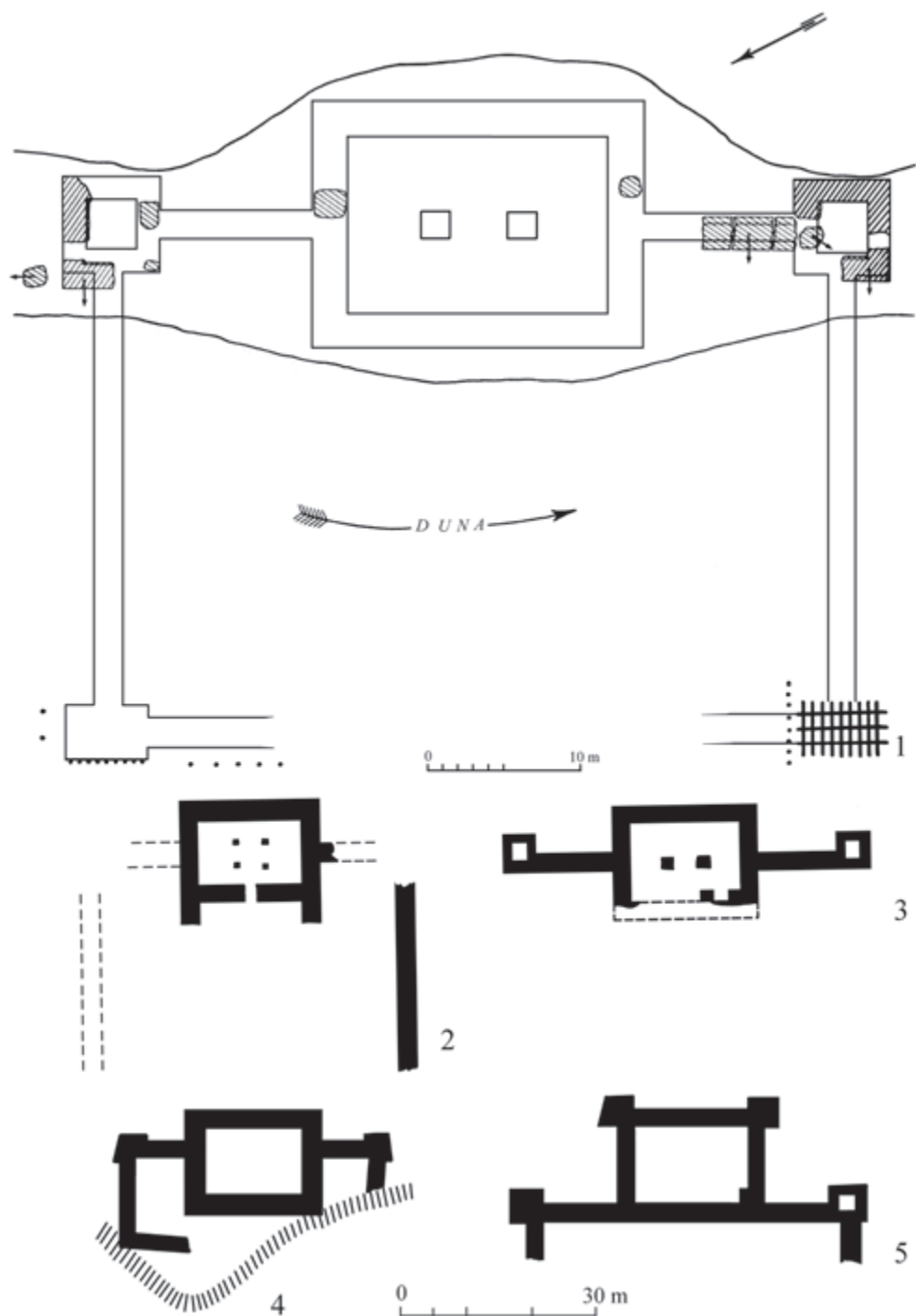
A katonacsászárok uralmát felváltó tetrarchia új szisztéma kialakítását tette szükségessé mind az adminisztráció, mind a hadsereg tekintetében. Ezek az átszervezések természetesen érintették a barbárok gyakori és kemény támadásainak leginkább kitett Közép-Duna-vidéket. A provinciák számát mintegy 100-ra emelték, és azokat négy praefecturába és azon belül 12 diocesisbe sorolták. Az átszervezés során a III. század legvégén került sor a korábbi két Pannonia provincia további felosztására. Immár négy kisebb tartományt alakítottak ki Valeria, Pannonia prima és secunda, valamint Savia néven (282. kép). Ez egyúttal a

⁹⁹⁴ ALFÖLDI 1942. 675. és 40. jegyzet. A szarmatákkal kapcsolatos események ekkor talán inkább az Al-Duna-vidékre koncentrálnak (Kovács 2010. 147.).

⁹⁹⁵ RIC VI 119a.

⁹⁹⁶ ALFÖLDI 1942. 675. és 43. jegyzet.

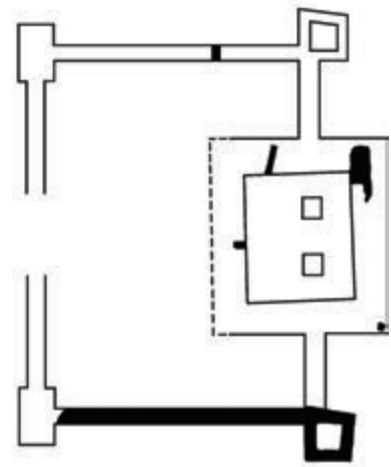
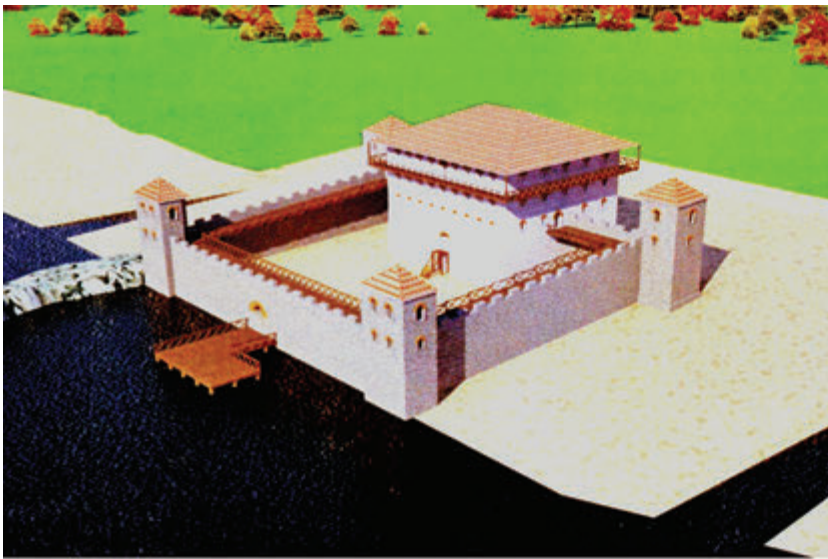
⁹⁹⁷ ALFÖLDI 1942. 675.

283. kép • Az ún. Nógrádverőce típusú ellenerődök alaprajza (Mócsy 1958. Abb. 12–13. alapján) 1: Contra Florentiam (Dunafalva), 2: Engers, 3: Nógrádverőce, 4: Neckarau, 5: Szigetmonostor–Horányi csárda

védelmi rendszer átalakítását is jelentette. Valeria és Pannonia prima területén maradt a korábbi 2-2 legio, és Pannonia secundát ugyancsak ellátták két legióval.⁹⁹⁸ Alföldi András nyomán Mócsy András feltételezte, hogy az új védelmi koncepció jegyében 294 után, a viszonylagosan nyugodt időszakban intenzív erődépítés

⁹⁹⁸ ALFÖLDI 1942. 674., Mócsy 1972. 96.

284. kép • A dunakeszi ellenerőd rekonstrukciója (MRÁV 2011. Fig. 38–39. alapján)

kezdődött.⁹⁹⁹ Ennek része lett volna a Duna bal parti ún. ellenerődök zömének kiépítése (283–284. kép), valamint ugyancsak a diocletianusi védelmi terv keretei között a Csörsz-árok kialakítása. Azt ma már biztonsággal állíthatjuk, hogy Mócsy András ez utóbbiakra vonatkozó elképzelése a régészeti leletek fényében nem tartható: Lőrincz Barnabás kutatásai nyomán a bal parti hidfőállításokból/ellenerődökből származó téglabélyegek alapján ugyanis a legkorábbi erődök kialakítását a 350-es évek közepe utánra (II. Constantius) tehetjük, többségüket pedig a 370-es évekre, azaz a valentinianusi építkezések idejére kell kelteznünk.¹⁰⁰⁰ Ami a Csörsz-árok kialakításának kérdését illeti, erre az alábbiakban részletesen kitérünk.

Hogy a védelmi szisztéma átalakítása valamilyen mértékben mégiscsak folyt, arra vonatkozóan részben az érmehátlapok ábrázolásai és felirataai,¹⁰⁰¹ részben egy forrásadat áll rendelkezésünkre ebből az

⁹⁹⁹ ALFÖLDI 1942. 673–674. – a korábbi irodalommal, az ő nyomán Mócsy 1972. 94–95. – további irodalommal, újabban Kovács 2001.

¹⁰⁰⁰ LŐRINCZ 1999. Ez utóbbiak közé tartozik pl. a módszeres ásatással újabban feltárt dunakeszi ellenerőd (MRÁV 2002.).

¹⁰⁰¹ GUDEA 2002. 120.

időszakból. A 294. évvel kapcsolatban¹⁰⁰² jegyezték fel, hogy szarmata földön (in barbarico) táborok épültek fel Acumincummal vagy Aquincummal és Bononiával szemben (282. kép).¹⁰⁰³

A rómaiak és a velük szomszédos barbár területek kapcsolatának tisztázása tehát a jövőbeni kutatás feladata. Valójában ma még nem igazán tudjuk meghatározni, mennyire akarták vagy tudták megőrizni szuverenitásukat a Birodalom szomszédai,¹⁰⁰⁴ milyen mértékben volt képes beavatkozni az Imperium a barbárföldi eseményekbe.

2. A CONSTANTINUS DINASZTIA IDŐSZAKA

305-ben a két augustus (Diocletianus és Maximianus) lemondott. A Maximianus helyét elfoglaló Chlorus 306-ban bekövetkezett halála utáni éveket az uralkodók egymás elleni harca jellemezte. Bár a belső hatalmi harcok két évtizedes labilitást idéztek elő, a külső ellenséggel szembeni védekezést megkönnyítette, hogy a perzsa fronton hosszabb béke honolt előbb Narseh (Nerseh) (?–302) és II. Hormizd (302–309) uralkodása idején, majd II. Sapur trónra lépésével (310–379), akit még gyermekként koronáztak meg.¹⁰⁰⁵ A belvillongások menetében a pontot az i-re Constantinus és Licinius konfliktusa – 313 után előbbi a nyugati, utóbbi a keleti tartományok ura – tette fel. A hatalmi harc kezdeti időszakában szarmata betörésekről a provinciába nem tudunk. Kérdés persze, hogy a források hallgatásának oka az volt-e, hogy a barbárok távol tartották magukat a limestől, vagy csupán a lassan megszokottá váló betörések helyett a kortársak figyelmét inkább a belpolitikai események kötötték le. A későbbi történéseket (a két császár végső összecsapásának körülményeit, amely kérdésre lejjebb visszatérünk) figyelembe véve inkább ez utóbbira gyanakszunk.

313-ban Licinius a Maximinus Daia, majd Constantinus ellen vezetett háborúiban kezdetben a balkáni, al-dunai seregekből vont ki nagy erőket.¹⁰⁰⁶ A környékbeli barbárok – köztük a gótok, a karpok és valószínűleg a szarmaták is – igyekeztek kihasználni a határok ilyenfajta meggyengülését.¹⁰⁰⁷ A 314. esztendőben mind Constantinus, mind Licinius Sarmaticus címet kapott, ami nagyobb összecsapás(ok)ra utal. Részleteket nem ismerünk, de a címek felvétele mindenképpen római katonai győzelmet jelez.¹⁰⁰⁸ A 318. évvel kapcsolatban egy papirus adata alapján Timothy Barnes a barbárok megújuló betörésére gondolt.¹⁰⁰⁹

A 320-as évek elején részletesebben hallunk a szarmatákról, nevezetesen Optatianus Porfyriustól, aki Campona (Nagyttény) szarmata ostromáról emlékezik meg.¹⁰¹⁰ Ez, valamint a császár tartózkodási helyei

¹⁰⁰² Kovács 2008. 145. alapján ugyan a 294. évről szól a forrásunk, valójában az építkezésekre még a szarmaták elleni háború lezárulása előtt, 293-ban került sor.

¹⁰⁰³ A Consularia Constantinopolitana 294-re vonatkozó adata szerint „his coss. castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia” (MGH AA Chronica minora I. 230.). A kérdés összefoglalása SOPRONI 1978. 128–130., TÓTH 1980., TÓTH 1983., MRÁV 1996. 13–15., BERTÓK 1997. 167. Legutóbbi értékelése: Kovács 2001., illetve SOPRONI 2003. 67–68. – a korábbi irodalommal, Kovács 2008. 145–146. Míg Soproni Sándor szerint a két castrum a határ közvetlen közelében lehetett a Duna bal partján, és contra Bononiát az általa látott begecsi/Begec római épülettel azonosította, addig Kovács Péter Mócsy András elképzelését fejlesztette tovább, miszerint az építkezés a barbárok földjén, nem közvetlenül Bononiával (Banoštor/Bánmonostor) szemben volt, hanem beljebb a szarmata földön. „Acincum” meghatározása nehezebb: vita folyik arról, hogy Acumincum vagy Aquincum-e a szóban forgó település. A Notitia Dignitatum IV. század legvégére utaló adatsorában a két barbaricum tábor – Bononia Pannonia hadszervezetének, Acumincum pedig Valeria hadszervezetének részeként – még szerepel. („Auxilia Augustensia, contra Bononiam in barbarico in castello Onagrino” – NOT.DIGN. Occ. XXXII. 41., „Auxilia vigilum, contra Acinco in barbarico” – NOT.DIGN. Occ. XXXIII 48.)

¹⁰⁰⁴ Kiss 2008. 6–7.

¹⁰⁰⁵ BLOCKLEY 1998. 418–419.

¹⁰⁰⁶ Az Al-Dunánál „elhanyagolt limes”-ről esik szó (EXCERPTA VALESIANA V.21.).

¹⁰⁰⁷ PATSCH 1928. 13., ALFÖLDI 1942. 676.

¹⁰⁰⁸ ALFÖLDI 1942. 676.

¹⁰⁰⁹ BARNES 1982. 82., 234–236.

¹⁰¹⁰ OPT. PORPHYR. CARM. 6.14–17.

285. kép • Constantinus 322. évi barbaricum hadjáratának feltételezhető útvonala (a szerzők elképzelése szerint)

alján feltételezték, hogy a támadás 322 nyarán érhetett Valeria provinciát.¹⁰¹¹ Constantinus a támadókat visszaverte, majd üldözőbe vette őket Camponától indulva a Duna–Tisza közén, átkelve a Tiszán, keresztül a Bácság délnyugati részén. A moesiai Margumnál lépett ismét római földre, majd a Duna mentén felfelé haladt Bononiáig (Banoštor/Bánmonostor), ahol elosztották a zsákmányt (285. kép). A győzelem hírverését jelentik Constantinus 323–324-re datálható SARMATIA DEVICTA hátlapú érméi (286. kép).¹⁰¹²

Alföldi András ezekkel az eseményekkel hozta kapcsolatba Zosimos egy adatát: „Amikor Constantinus meghallotta, hogy a sauromaták, akik a Palus Maeotis közelében éltek, csónakjaikkal átkeltek az Isteren és lerohanták a területeit, seregét ellenük vezette, és megütközött a Rausimodus király vezetése alatt álló

286. kép • Constantinus 324–325-ben vert SARMATIA DEVICTA feliratos érme (RIC VII.48.)

¹⁰¹¹ Június 12-én Constantinus még Sirmiumban volt, július 6-án pedig már Bononiában (PATSCHE 1928. 17.).

¹⁰¹² PATSCHE 1928. 16–17., RIC VII. 48., VII. 222., VII. 289., VII. 429., VII. 435.

barbárokkal. A sauromaták megtámadtak egy tábor, amely jelentősen meg volt erősítve, és amelynek fala alul kőből, felül fából épült. Ezért azt gondolták, hogy könnyen bevehetik az erődöt, ha leégetik a fal faszerkezetét, és ebből a célból felgyújtották, közben pedig lötték a falakon állókat. A védők kopjákat és köveket hajigáltak a barbárokra, és sokukat megölték; és Constantinus, aki időközben odaért és egy magasabb pontról rájuk zúdult, sokukat levágta vagy élve foglyul ejtette, a többieket pedig menekülésre kényszerítette. Rausimodus, miután serege nagyobbik részét elvesztette, hajóra szállt és átkelt az Isteren azzal a szándékkal, hogy még egyszer rablóportyára induljon a római területekre. Amikor Constantinus értesült erről a tervről, követte az Isteren túlra és megtámadta egy sűrű erdőben egy hegy tetején, ahova menekült. Sokakat megöltek, köztük volt Rausimodus is. Sokakat foglyul ejtettek. Akik megadták magukat, azoknak a császár megkegyelmezett, és hatalmas számú fogollyal tért vissza a főhadiszállására. Ezeket különböző városokban osztotta szét, majd pedig Thessalonicába ment...”¹⁰¹³

Zosimos idézett helye meglehetősen zavaros képet nyújt, és ennek megfelelően több lehetőség merült fel vele kapcsolatban. Több kutató – elsősorban Carl Patsch¹⁰¹⁴ – felvetette, hogy a camponai eseményektől függetlenül, a következő, 323. év elején a gótok keltek át a Duna jegén és törtek be Alsó-Moesiába, illetve Thraciába. Ezeket a gótokat nevezné Zosimos sauromatáknak. A gót azonosítást támasztaná alá a leírt topográfiai adatok mellett Rausimodus germán eredetű neve.

Azt, hogy a sauromata név már a gótok megjelöléseként szerepel, a régészeti leletek fényében semmiképpen nem vethetjük el, hiszen a Don deltájában tártak fel IV. századra is keltezhető csernyahovi – azaz a gótokhoz köthető – telepeket.¹⁰¹⁵ A gótok ottani megtelepedése tehát ebben az időszakban régészeti igazolható (156. kép). Akár gótokról, akár szarmatákról van szó, a támadás persze nyilvánvalóan nem az Azo-vi-tengertől indult, csupán annyi bizonyos, hogy a támadók korábban(?) vagy ebben az időben(?) a „Palus Maeotis közelében éltek”. További kérdésként vetődik fel a történetben szereplő hegy, ahova Rausimodusék visszavonultak. Ha a leírt események az Al-Duna-vidéken játszódtak, akkor a sűrű erdő és a hegy talán Olténiában vagy Munténiában keresendő.

Alföldi András kétségbe vonta azt az okfejtést, hogy Rausimodus germán neve alapján gót lenne, és úgy vélekedett, hogy Zosimos valójában a camponai támadásról és az azt követő eseményekről értekezik.¹⁰¹⁶ A hazai kutatás inkább hajlik Alföldi András véleménye felé, és úgy vélekedik, hogy Zosimos összemosta a 322. évi pannoniai eseményeket a gótok 323. évi moesiai betörésével.¹⁰¹⁷ A magunk részéről a kérdést, hogy Zosimos forráshelyét valójában a gótokra vagy a szarmatákra kell-e vonatkoztatnunk, nyitva hagyjuk, ahogyan a szarmaták szerepét Licinius és Constantinus hatalmi harcában is, melynek végső összecsapására 324. július 3-án Hadrianopolisnál került sor. Liciniust Constantinus ellenében támogatták az Alica vezette gótok,¹⁰¹⁸ kérdés, hogy ugyanezt elmondhatjuk-e a szarmatákról is.¹⁰¹⁹ Még az is felmerült, hogy a két császár összecsapásának casus bellije Constantinusnak épp a fent leírt alföldi hadjárata volt, melynek során a

¹⁰¹³ ZOSIM. 2.21. – saját fordításunk angolból.

¹⁰¹⁴ PATSCH 1928. 16–17., vö. ALFÖLDI 1942. 676. 48. jegyzet!

¹⁰¹⁵ A Csernyahov kultúrára ld. az II.7.3. fejezetet, ill. BEZUGLOV 2003.

¹⁰¹⁶ ALFÖLDI 1942. 676. Alföldi András véleménye szerint Paulovics István ásatásai Nagytétényben alátámasztották a fenti adatokat, amennyiben a tábor fala kőből épült, melyet felül faszerkezet egészített ki. Ami a tábor építészeti megoldását illeti, az újabb feltárások sem szólnak e lehetőség ellen (vö. KOCSIS–KOÓS 2003. 157–158.). Rausimodus germán nevével kapcsolatban emlékeztetünk Iordanes egy helyére: „már biztos mindenkinek feltűnt, hogy a népek főleg idegen neveket vesznek át, és kezdenek használni, mint ahogy a rómaiak a macedonoktól, a görögök a rómaiaktól, a szarmaták a germánoktól, és a gótok főként a hunoktól.” (IORD. IX.58.) Hogy a névadásból kiindulni valóban bizonytalan, arra kitérő adatokat sorol fel az V–VI. századra vonatkozóan MAENCHEN-HELFEN 1973. 383. Aligha hihetjük, hogy a névadási szokásokban e folyamatnak ne lett volna előzménye, és így egy szarmatát ne hívhattak volna Marcusnak vagy Alaricnak, vagy éppen Rausimodusnak.

¹⁰¹⁷ MÓCSY–FITZ 1990. 47. és 10. jegyzet.

¹⁰¹⁸ EXCERPTA VALESIANA V.27.

¹⁰¹⁹ ALFÖLDI 1942. 677. HIERON. CHRON. a. 2337.-re hivatkozik, amely helyen azonban a szarmatákra vonatkozatható utalást nem találtunk.

császár a barbárokat üldözve átkelt a Dunán Licinius területére. Ez példátlan eset volt – a társzászár ügyeibe való durva beavatkozás.¹⁰²⁰

A hadrianopolisi csatában Constantinus legyőzte Liciniust, és ez a győzelem véget vetett a polgárháborúnak, és egyúttal egy nyugalmas időszak kezdetét jelentette a Közép-Duna-medencében. A következő években a szarmaták nem támadtak.¹⁰²¹ Hogy a csaknem egy évtizedes nyugalom a vérvesztésnek volt-e köszönhető vagy az új szövetségi megállapodásnak, nem egyértelmű.

A Liciniust legyőző Constantinus építkezésekbe kezdett a dunai limesen. A kutatás által Daphne-tervként emlegetett koncepció jegyében elkészült két új dunai híd – Oescus (ma Gigen, Bulgária), illetve Transmaurisca (ma Tutrakan, Bulgária) mellett¹⁰²² – és több, stratégiaileg fontos helyen erődöket emeltek. Ezek egyike volt az ugyancsak al-dunai, bal parti (nem lokalizált) Constantiana Daphne tábora, melyről a „terv” a nevét kapta. Egyes elképzelések szerint ugyancsak e koncepció jegyében alakították ki a Csörsz-árok és a Brazda lui Novac védvonalát a limes előterében.¹⁰²³

3. A SZARMATA BELHÁBORÚ ÉS AZ AZT KÖVETŐ ESEMÉNYEK

A béke még egy évtizedig sem tartott (324 és 332 között). A 332. évvel kezdődő újabb konfliktusról, majd az azt követő háborús eseményekről szokatlanul sok és részletes adat áll rendelkezésünkre.¹⁰²⁴

Forrásaink az eseményekről a következőképpen tudósítanak:

„Constantinus uralkodásának huszonhatodik esztendejében a gótok megtámadták a szarmaták területét, hatalmas sereggel rontottak rá a rómaiakra, és zabolátlan erejükkel mindenkit kardélre hánytak, kirabol-
tak, elpusztítottak. Constantinus hadat vezetett ellenük, hatalmas csatában nagy nehezen legyőzte és átkergette őket a Danuvius folyón.”¹⁰²⁵

Ugyanezekről az eseményekről egy másik leírásban olvashatjuk, hogy „Azután a gótok ellen háborúba bocsátkozott, és segítséget vitt a könyörgő szarmatáknak. Így Constantinus császár miatt majdnem százezren szenvedtek éh- és fagyhalált. Akkor túsokat is szedett, köztük Ariaricus király fiát. Amikor ily módon megszállt velük a békét, a szarmaták ellen fordult, akik kétes hűségüknek bizonyultak. De a szarmaták szolgálói mindannyian fellázadtak uraik ellen. Akiket miután elűztek, Constantinus szívesen fogadott és több mint 300 000, különböző korú és nemű embert osztott szét Thraciában, Scytiában, Macedoniában és Italiában.”¹⁰²⁶

Eusebius ugyanezekről az eseményekről szól: „Isten tekintettel volt a szarmatákra, s ő maga vezette őket Constantinus fennhatósága alá, aki a következő módon vetette alá a barbár büszkeségtől felfuvalkolt nemzetet. Miután megtámadták őket a szkíták,¹⁰²⁷ fegyvert bíztak a rabszolgáikra, hogy visszaverjék az

¹⁰²⁰ Vö. EXCERPTA VALESIANA V.21., KISS 2000. 86–87. A keleti és nyugati birodalomrész határa, és ezzel összefüggésben Illyricum hovatartozása ettől kezdve számtalan vitára adott okot. Stratégiai szempontból a pannoniai és thraciai Duna-szakasz egységes védelmének kialakítása lett volna jobb, azonban más politikai megfontolások – pl. a két birodalomrész (Kelet és Nyugat) nagyságának és erejének egyensúlyban tartására való törekvés – ezt megakadályozta, folyamatos viták tárgyává téve Illyricum helyzetét (KISS 2004. 16–17.).

¹⁰²¹ ALFÖLDI 1942. 676–677.

¹⁰²² AURELIUS VICTOR 41.13. Részletesen a két hídról PATSCH 1928. 20–21. Az Oescus melletti 328-ban épített híd feltárásáról legújabban ld. GHERGHE–AMON 2007. – a további irodalommal!

¹⁰²³ GABLER–LŐRINCZ 1990. 100–101., vö. SOPRONI 1978. 116. A koncepcióról részletesen ld. lejjebb, a Csörsz-árokról szóló fejezet részben!

¹⁰²⁴ A polgárháború jelentőségét már önmagában az a tény is jelzi, hogy a római források alaposan kitérnek az eseményekre. Ezek értékeléséhez ld. pl. PATSCH 1928. 28–32., ALFÖLDI 1942. 679–683., MÓCSY–FITZ 1990. 47–48.

¹⁰²⁵ IS.HISP. 5.

¹⁰²⁶ EXCERPTA VALESIANA VI.31. (Erre az adatra a foederati kérdéskör III.5.4. fejezetben még visszatérünk.)

¹⁰²⁷ Ebben az esetben szkíták alatt a gótokat kell értenünk.

287. kép • Részletek II. Constantinus Isztambulban álló győzelmi oszlopáról (a szerzők felvétele)

ellenséget. Ezek a rabszolgák először legyőzték a megszállókat és azután uraik ellen fordították fegyvereiket, mindnyájukat elkergették szülőföldjükről. Az elűzött szarmaták rájöttek, hogy biztonságuk egyetlen reménye Constantinus védelmében áll: és ő, akinek szokása volt emberi életek megmentése, befogadta őket mind a Római Birodalom birtokain belülre. Azokat, akik képesek voltak szolgálni, saját csapataiba olvasztotta bele: a többinek földeket osztott ki, hogy műveljék saját megélhetésükre, így ők maguk is belátták, hogy múltbeli szerencsétlenségük boldog eredményt szült, mivel most már a római szabadságot élvezték a vad barbarizmus helyett. Így szaporította Isten birtokait sok és különböző barbár törzssel.”¹⁰²⁸

Ammianus szavai is ezekre az eseményekre vonatkoznak: „Valamikor mint országuk őslakói hatalmasak és tekintélyesek voltak, de egy alattomos zendülés gaztettekre ösztökölte rabszolgáikat, a barbároknál ugyanis rendszerint minden jog az erőszakon alapszik. A szolgák, akik szilajságban éppen úgy kitűntek, számra nézve pedig jóval többen voltak, legyőzték uraikat. Azok félelmükben fejvesztve a távolabb lakó victohalukokhoz menekültek. Úgy gondolták, hogy szerencsétlen helyzetükben inkább engedelmessé válnak, mintsem saját szolgáiknak.”¹⁰²⁹

Ezek alapján annyi bizonyos, hogy a rómaiak által feladott Dacia provincia új lakói, a nyugati gótok a 332. év elején megtámadták az alföldi szarmatákat, akik Constantinus császár segítségét kérték a gótok ellen. A rómaiak a mind őket, mind a szarmatákat szorongató gótok ellen fegyveres támogatást nyújtottak. A császár a helyzet megoldását fiára, II. Constantinusra bízta. Ő 332. április 20-án a szarmaták földjén hátba támadta a gótokat, akik megsemmisítő vereséget szenvedtek. A győzelem emlékére Constantinopolisban az uralkodó győzelmi oszlopot állíttatott (287. kép).¹⁰³⁰

Ezzel a háború véget is érhetett volna – annál is inkább, mert a szarmaták valószínűleg megölték a gótok vezérét, Vidigoiát is¹⁰³¹ –, ha időközben az Alföld lakói körében nem borult volna fel a rend. A „szabad” szarmatákként (*sarmatae liberi*) megjelölt arcaragantes felfegyverezte a nálánál nagyobb létszámú, szolgálíként (*sarmatae servi*) aposztrófált limigantes csoportot.¹⁰³² A két társaság között pedig a gótok legyőzése után kitört a belháború. A forrásokban itt ellentmondás van. Nem világos, hogy a limigantes kihasználta-e a háborús helyzetet és fellázadt, ahogyan azt az Excerpta Valesiana állítja, vagy Eusebiusnak kell-e inkább hinnünk, hogy „fegyvert bíztak a rabszolgáikra, hogy visszaverjék az ellenséget”, azaz éppenséggel a gótok ellen maguk fegyverezték fel „szolgáikat”. Mi lehet az „alattomos zendülés”, amelyre Ammianus hivatkozik? Az adatok alapján aligha dönthető el. Ráadásul ne felejtsük el, hogy valamennyi feljegyzés a rómaiak szemszögéből értékeli az eseményeket!

¹⁰²⁸ EUSEB. VITA CONST. IV.6. – saját fordításunk angolból.

¹⁰²⁹ AMMIAN. XVII.12.17–19.

¹⁰³⁰ PATSCH 1928. 29–30., ALFÖLDI 1942. 677., MÓCSY–FITZ 1990. 47., HIERON. CHRON. 2340 c a 332. évre vonatkozóan: „A rómaiak legyőzték a gótokat a szarmaták földjén” – saját fordításunk angolból. EXCERPTA VALESIANA VI.35.: „Majd legyőzte a gótok igen erős és számos törzsét a barbár föld ölén, ami a szarmaták területén van.”

A későbbi történelem alapján is általánosan elterjedt nézet, hogy a rómaiak komolyan részt vettek a barbaricum események sűrűjében. Felmerült egy olyan elképzelés, hogy valójában a rómaiak csak a gót–szarmata viszályba avatkoztak bele, de az utána következő szarmata „belpolitikai” válság idején a katonai közbelépéstől távol tartották magukat annak ellenére, hogy Constantinus az események idején a közelben (Singidunum, Viminacium és Naissus) tartózkodott (WHEELER 1998. 84. – további irodalommal).

¹⁰³¹ Iordanestől (IORD. XXXIV.178.) értesülünk arról, hogy a Priscos-féle követség ott ment el, „ahol egykor a gótok legbátrabbika Vidigoi a szarmaták álnokságának áldozata lett”, nem messze Attila későbbi fapalotájától. Az adathoz ld. Kiss 2008. 5. és 20. jegyzet. Amennyiben ez a forráshely valóban a 332 körüli eseményekre utal, akkor a gótok és szarmaták összeütközésére a Duna–Tisza köze déli részén kerülhetett sor, ugyanis Priscos és társai – véleményünk szerint – már átkeltek a Tiszán és Attila fapalotája közelében jártak, amikor a gót vezér sírját látták. (Az Attila-székhely lokalizálásának problémáira itt nem kívánunk kitérni.)

¹⁰³² Az alföldi szarmaták társadalmi struktúrájáról ma még alig-alig tudunk valamit. Bóna István egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez volt „a hazánk területén lezajlott egyetlen ókori rabszolga háború” (MÓCSY–BÓNA 1965. 115.).

Annai bizonyos, hogy a 332. április 20-i győzelem nem hozta el a békét az Alföldre. Egy Nagytétényben előkerült, több mint 10 ezer darabos, alig kopott érméből álló kincslet, amelyet a záróveretek 333-ra kelteznek, jelzi, hogy a harcok a Dél-Alföldről áterjedhettek északra.¹⁰³³ A válság időben is elhúzódott.

A nyugalom csak 334-ben állt helyre, és akkor is csupán átmenetileg. A császárnak a rendezésben mindenképpen volt szerepe. Az arcaragantes soraiból igen sokakat (vegyesen férfiakat, nőket és gyerekeket) telepített a Birodalom területére, és ahhoz, hogy ennek a nyilvánvalóan nagy tömegnek az átvándoroltatása rendezetten folyjék, Constantinus a nyár nagy részét a közelben töltötte.¹⁰³⁴ A többiek „*félelmükben fejvesztve a távolabb lakó victohalusokhoz menekültek.*”¹⁰³⁵

Szükséges itt egy kitérőt tennünk. Látszólag könnyű lenne meghatározni az elűzöttek új lakóhelyét, azonban a vandál viktoválok területének körülhatárolása ebben az időszakban komoly problémát jelent. A markomann–szarmata háborúk táján Dacia előterébe, a Felső-Tisza-vidékre betelepülő jövevények között ott találjuk a viktoválokat.¹⁰³⁶ A további események fényében – itt elsősorban a kvádokkal való közös fellépésre gondolunk – az arcaragantes népe feltehetőleg az Alföld északi részén kereshetett magának új szállásterületet. Ugyanakkor nem hallgathatunk arról, hogy egy széles körben elterjedt – ám véleményünk szerint nehezen tartható – álláspont szerint 270 tájától a Felső-Tisza-vidék már a gepidák szállásterülete, a vandálokat pedig a Maros völgyében kell keresnünk. E teória egyik kiindulópontja az volt, hogy a vandálok (köztük a viktoválok) 269-ben Pannoniára támadtak.¹⁰³⁷ Ennek a támadásnak kiváltó okaként jelölték meg a gepidák bevándorlását, amelynek hatására a vandálok Aquincum irányában törtek volna be a Birodalomba. Ez az elképzelés csupán azért tarthatta magát egy ideig, mert IV. századra keltezhető, vandálként meghatározható leleteket a Felső-Tisza-vidékről nem ismerünk. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy gepidát sem. De lássuk, mi a helyzet a gepida bevándorlással!

A gepidák első említése II. Claudius (Gothicus) idejére, 269 tájára keltezhető, amikor egy különböző – főként germán – népekből összeverődött horda támadt a Birodalomra. Probus császár idején már gepida és vandál deductióról is tudunk.¹⁰³⁸ Ezek az adatok a lokalizálást nem teszik lehetővé. Claudius Mamertinus panegyricusa 291 után keletkezett. A Maximianus császárt dicsőítő beszéd egy germán belháborúra utal, amelynek egyik résztvevője a gepidák népe, szövetségeseik pedig a vandálok.¹⁰³⁹ Ugyanezt a 290 előttre keltezhető eseményt részletesebben taglalja Iordanes.¹⁰⁴⁰ Tőle tudjuk meg, hogy Fastida, a gepidák királya területet követelt Ostrogóthától, aki uralkodója volt mind az osztrogótoknak, mind a vizigótoknak. A gepidák a gótokkal a rómaiak által kiűrtett és a gótok által megszállt Dacia provincia területén csatáztak. A vereség után Fastida „*zord hegyek*” és „*sűrű erdők közé*” bezárt hazájába tért vissza népével. Erősen megkérdőjelezhető, hogy ezt a leírást kizárólag a Csörsz-árkon kívüli, ámde a Keleti-Kárpátok belső oldalán fekvő területtel azonosíthatjuk-e, annál is inkább, mivel a régészeti leletek a hipotézist nem támogatják, ahogyan azt a Bóna István-féle elképzelést sem, hogy „egyéb lehetőség híján” a gepidák dél felé terjeszkedtek

¹⁰³³ ALFÖLDI 1942. 677. 56. jegyzet.

¹⁰³⁴ „*A szarmata Limigantes összevonva csapatait római földre úzte a most Argaragantesnek nevezett urait.*” (HIERON. CHRON. 2350 f – saját fordításunk angolból). A források 300 ezres (ld. az 1067. és 1278. jegyzetet) száma igencsak túlzás lehet még akkor is, ha figyelembe vesszük a rendkívüli mennyiségű szarmata leletet és lelőhelyet. Azt sem felejtethetjük el, hogy a IV. század végén továbbra is óriási népsűrűséggel kell számolnunk. Vö. még az 1275. jegyzettel!

¹⁰³⁵ AMMIAN. XVII.12.19.

¹⁰³⁶ Ld. a III.3.1. fejezetben a 861. jegyzetet!

¹⁰³⁷ SCHMIDT 1941. 105–106., ALFÖLDI 1942. 673. A betörésre vonatkozó forrásokat ld. Kovács 2008. 45–46., 59. (Vö. a III.4.2. fejezettel!)

¹⁰³⁸ SHA Claud. VI., SHA Prob. XVIII.2.

¹⁰³⁹ Mamertinus III [XI] 17.1 in: LAKATOS 1973. 51.

¹⁰⁴⁰ IORD. XVII.97–100.

a Csörsz-árok északi-északkeleti külső oldalán.¹⁰⁴¹ Ha tovább követjük az elsősorban Bóna István nevével fémjelzett teóriát, a gepidák a IV. század közepéig magukba olvastották a viktóvalokat, és a IV. század közepső harmadára elfoglalták a Felső-Tisza-vidék Csörsz-árkon kívüli területeit, ahonnan délre nyomulva elérték a Körösökön át a Marost.¹⁰⁴²

Az Alföld középső részének germán kézre kerüléséhez az ötletet nyilvánvalóan egy – a kutatás által a 330-as évek közepére vonatkoztatott – Iordanes-hely adta.¹⁰⁴³ E szerint a gepidák által korábban a Maros–Körös közére kiszorított, ekkoriban Visumar vezette vandálok Geberich keleti gót király a Maros völgyében Dacia felől megtámadva legyőzte. Ha elfogadjuk hitelesnek ezt az adatot, akkor Ammianus megjegyzését, hogy a „szabad szarmaták” a vandál viktóvaloknak vetették alá magukat, a Maros–Körös közére vonatkozathatjuk. Valójában a IV. században ezen a területen szarmata lelőhelyek százait találjuk, a germán jelenlétre utaló nyomok pedig teljességgel hiányoznak.¹⁰⁴⁴ Így itt ebben az időszakban sem vandálokkal, sem gepidákkal nem számolhatunk. Amennyiben pedig igaz lenne, hogy a IV. században a gepidák beolvastották a vandálok, akkor a Bóna-féle elképzelés esetében sem gondolhatunk a továbbiakban vandálokra sem délen, sem északon, hisz ezzel önálló népiségük is meg kellett, hogy szűnjék. Így logikus Bóna István nézete Iordanesre vonatkozóan, hogy az auctornak a vandálok IV. századi történetéről csak zavaros fogalmi vannak, és a korszakra vonatkozó adatait korábbi – ráadásul olykor félreértett – forrásokból ollózta össze.¹⁰⁴⁵ Ezt a véleményt elfogadta Kiss Magdolna, Iordanes újabb magyar fordításának kiadója. Szerinte a forrásnak az a – feljebb már említett – kitétele, amely szerint „*a Marisia-folyó partján tartózkodó vandálok ellen Geberich, a gótok királya hadat indított*”, majd legyőzte őket, és a kevés túlélőt a rómaiak áttelepítették, valójában nem a vandálokra, hanem a szarmatákra vonatkozatható. A 334. év eseményeinek eltorzított változatát írta meg a vandálokkal kifejezett ellenszenvvel viseltető Iordanes. Vandál betelepítés római területre ugyanis ekkoriban semmiképpen sem bizonyítható.¹⁰⁴⁶

A gepida bevándorlás és a vandálok IV. századi mozgásainak kérdéseire elsősorban a régészet adhat választ a jövőben. A leletek dönthetik el, hogy – a hitünk szerint a sokkal inkább reális – felső-Tisza-vidéki vagy a Maros–Körös közeli vandál szállásterület-e a valós. Jelenleg a következőket mondhatjuk.

Ebben az időben már egyértelműen a szarmata Barbaricum kulcshelyzetben lévő két területe a Vereckei-hágó előtere és a Maros völgye. Temetkezések, valamint forrásadatok híján valójában aligha lehetséges annak a lakosságnak az etnikai meghatározása, amely ennek a területnek éppen a Csörsz-árokig elnyúló vidékén élt. Mindkét rész gyakorlatilag a császárkor teljes időszakában szokatlanul tarka képet mutat, ami nem véletlen, hisz a kelet felőli bevándorlás fő útvonalairól van szó. A Körösök vidéke és a Bánság mintegy félszáz markomann-szarmata háború előtti lelőhelyének elterjedése alapján a szarmaták és keleti szomszédai (Dacia feladásáig legalábbis csaknem bizonyosan egy romanizált dák vagy dák-római társaság) közötti kontaktzónát nagyjából a Várşand/Gyulavarsánd–Arad vonal mentén jelölhetjük ki (198. kép).¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴¹ Már önmagában ellentmondást látunk abban, hogy a gepidák 269-re keltezett beköltözésükkor a hipotézis szerint a vandálokat szállásterületükről nyugati irányban mozdították ki, majd pedig a 290-es évek eseményei során egy határozottan északról délre irányuló vándorlást tételeznek fel.

¹⁰⁴² BÓNA 1986A. 131–132., BÓNA ET AL. 1993. 52–53. Más nézetet képvisel L. Schmidt, aki szerint az Olnál, K. Horedt, aki szerint a Prut mellett, valamint H. Wolfram, aki úgy gondolja, hogy esetleg a Maros mentén kell keresnünk a korai gepidákat, de a források hiánya miatt nem foglal határozottan állást (SCHMIDT 1941. 223., 530., HORED T 1971., WOLFRAM 1990. 58–59.). A kérdés legutóbbi részletes összefoglalása az érvekkel, ellenérvekkel és az irodalommal: BIERBRAUER 2006.

¹⁰⁴³ IORD. XXII.113.

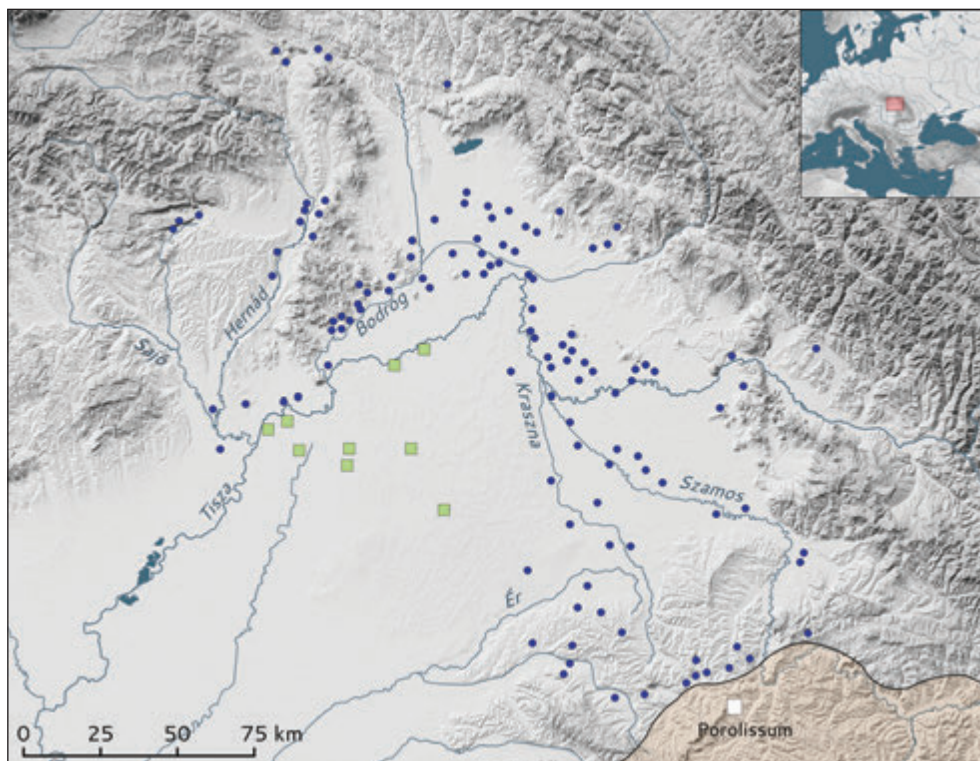
¹⁰⁴⁴ Párducz Mihályt alighanem épp ez a forrásadat alaposan befolyásolhatta, amikor a IV. század közepétől keltezhető, általa körülhatárolt és tápé–malajdokinak nevezett leletanyagban germán/gepida vonásokat igyekezett kimutatni (PÁRDU CZ–KOREK 1946/48. 312., PÁRDU CZ 1950. 121–122.). Elképzelését azóta a kutatás erősen megkérdőjelezi (NAGY 1997A. 49., 29. jegyzet).

¹⁰⁴⁵ MÓCSY–BÓNA 1965. 127–128. – a korábbi irodalommal.

¹⁰⁴⁶ IORD. XXII.113–115. – Kiss 2002. 143., 134. jegyzet.

¹⁰⁴⁷ DÖRNER 1971. 687., HÜGEL–BARBU 1997. – különösen 545., GRUMEZA 2014.

Ezt a vonalat észak felé Tărian/Köröstarján–Carei/Nagykároly felé hosszabbíthatjuk meg. A Felső-Tisza-vidéken a Csörsz tájáig a leletanyagban ebben az időszakban törés nem mutatható ki, ugyanakkor a sánctól kifelé mind összetettebb a kép. A szarmaták leletanyaga Nagykálló–Oros vonaláig egyértelműen zárt tömbben jelentkezik legalább a IV. század végéig, de talán egészen az V. század közepéig. A Nyíri-plató nagy része még valószínűleg ugyancsak a szarmaták fennhatósága alá tartozik. A Szatmár-Beregi síkság nyugati részére ebben az időszakban a pecsételt szürke kerámiájáról híres ún. „Bereg kultúra” a jellemző (277–278., 288. kép). Keletre és északra az egymás közelében feltárt és egykorú telepek kerámiájának ösz-

288. kép

- Az ún. „Bereg kultúra” pecsételt kerámiájának elterjedési területe. A négyzetek a szarmata környezetből előkerült leleteket jelzik (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011. Karte 2. alapján)

szetetele a III–IV. század fordulójáig alapvető eltéréseket mutat. Vannak egyértelműen Przeworsk (289. kép) lelőhelyek, és vannak olyanok, amelyek inkább a szarmatákra jellemző szürke korongolt áruval határolhatók körül (290. kép). Ugyanakkor a IV. századi (C3 fázis) leletanyagot még nem igazán sikerült elkülöníteni, és főleg nem temetkezésekből, amelyek közelebb vezethetnének az etnikai kérdések tisztázásához. A területen bizonyos mértékű marosszentanna–csernyahovi hatás mutatkozik (pl. Berveni/Börvely–Halmos, Lazuri/Lázári–Béla rét), ami azonban Erdély közelsége miatt magától értetődő (291. kép).¹⁰⁴⁸

Ha a szarmata jellegű leleteket vizsgáljuk Románia ÉNy-i részén, akkor azt találjuk, hogy az Ér völgyében egészen Carei/Nagykároly – Pir/Szilágypér határáig elhatolnak (292. kép). Északon az elterjedés határa Pişcolt/Piskolt mellett húzható meg a IV. század második feléig. E. Dörner ide sorolta a fibulák alapján a Dorobanţiban/Kisiratosban, a fibula és (a valójában Kowalk típusú, és ennek megfelelően későbbi) üvegpopohár alapján a Şeitinben/Sajtényban és ugyancsak üvegpopohára alapján az Oradea/Nagyvárad–Szalkadombon talált síregyüttést. Sajnálatos módon ezek kronológiai besorolása ma még meglehetősen bizonytalan.¹⁰⁴⁹ Ha a nyugatabbi részeket vizsgáljuk, a Kisvárda–Nagyboldogasszony utcában feltárt 4 szarmata rítusú sír közül az 1. számúban talált IV. század második felére keltezhető érme (Julia császárnő), valamint

¹⁰⁴⁸ Köszönjük a terület szakértőivel, Gindele Róberttel és Némethi Jánossal folytatott konzultációkat! Ld. még GINDELE 2010. 148., 167–168., 191., 194., NÉMETHI 1999. 156–157., MATEI–STANCIU 2000.

¹⁰⁴⁹ NÉMETHI–GINDELE 1997. 605–606., NÉMETHI–GINDELE 1998/99. 80–81., 84–85.

289. kép • III–IV. századi Przeworsk jellegű kerámia ÉNy-Románia területéről, Lazuri/Lázári–Râtu lui Bela lelőhelyről (GINDELE 2010. Taf. 118: 3., 5–7. alapján)

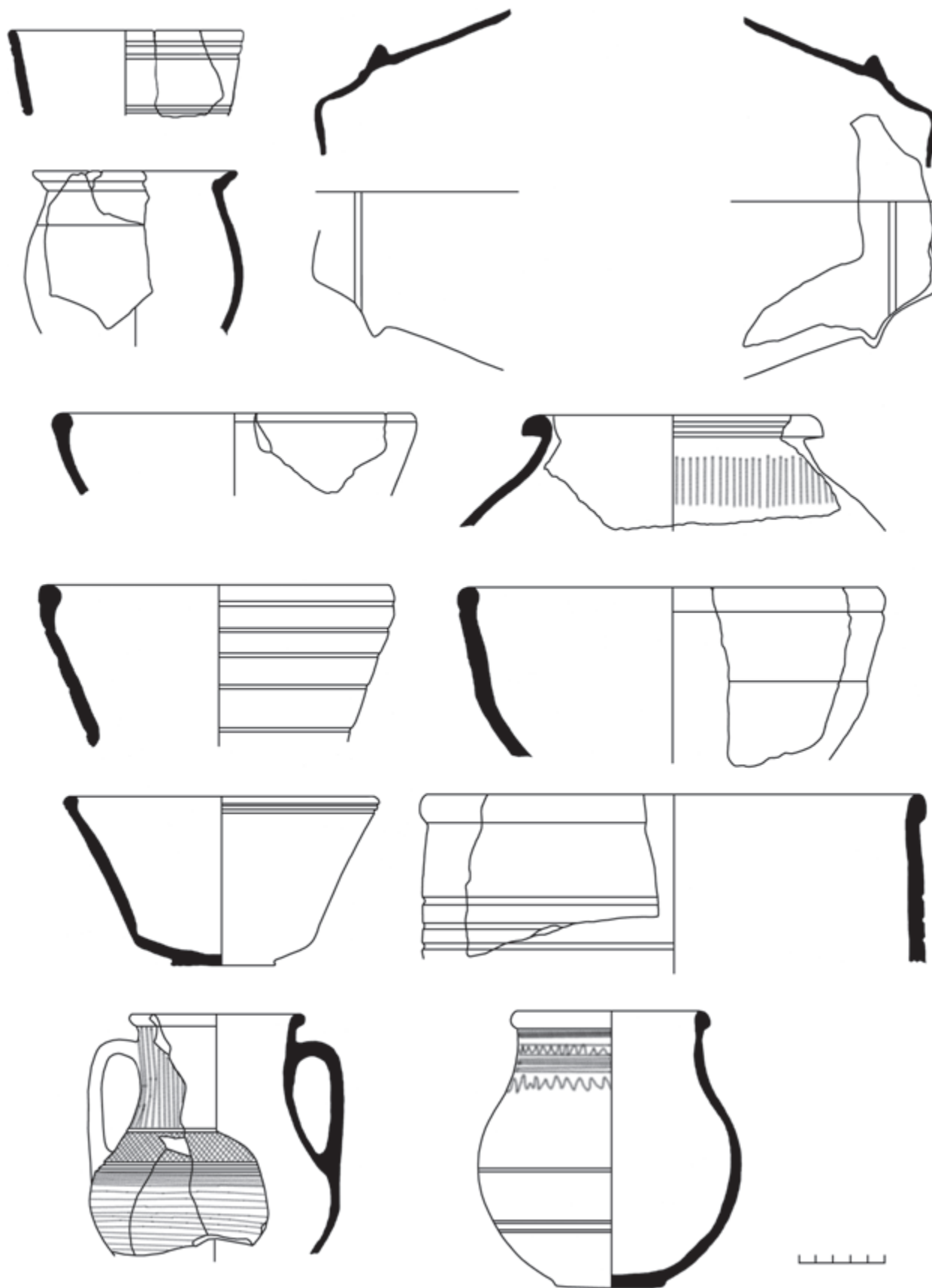
a Pócspetri–Nyírjes-felső–Erdősész lelőhely temetőrészlete arra utal, hogy még ebben az időszakban sem szorulhattak ki a szarmaták erről a vidékről.¹⁰⁵⁰ Az újabban feltárt és ma még közöletlen, V. század elejére keltezhető szarmata sírok előfordulása jelzi, hogy a terület népessége alapvetően nem változott meg, vagy legalábbis az ott élő lakosság egyik komponense mindenképpen a szarmata maradt (293. kép).¹⁰⁵¹ Ezzel párhuzamosan a Felső-Tisza-vidéknek a szarmata szállásterületen kívül eső részén – illetve részben a kontaktzónában – a régészeti anyagban Dacia feladásának időszakában komolyabb változás érzékelhető: túlsúlyra jut a korongolt kerámia, elterjed a pecsételt díszítés. Ugyanakkor temetkezések híján a terület etnikai viszonyainak meghatározása ma még nem lehetséges, tehát ki kell mondanunk: a szarmaták szomszédságában élő népek etnikai hovatartozásáról egyelőre fogalmunk sincsen.

Visszatérve a szarmata belháború eseményeihez, míg az arcaragantes sorsára vonatkozóan a források egyértelműbbek (betelepítés a Birodalomba, illetve menekülés a viktóvalokhoz), addig a limigantes helyzetének alakulását kevéssé ismerjük. Ők az arcaragantes elhagyott bántási szálláshelyét szerezték meg maguknak a későbbi eseményekre vonatkozó források alapján. 334-et követően (334 és a 350-es évek vége közt) közel egy generációnyi viszonylagos nyugalom köszöntött be a Birodalom szarmatákkal határos területein. Még a 350–352. évi birodalmi belpolitikai krízisre (trónharc) sem reagáltak a szokásos barbár betörésekkel. Kivételképpen csak 338–339 telén tudunk egy kisebb összezördülésről, legalábbis talán ezért kaphatta meg az ifjú Constans császár a Sarmaticus jelzöt.¹⁰⁵² E nyugalom háttérében nyilvánvaló okként gondolnunk kell

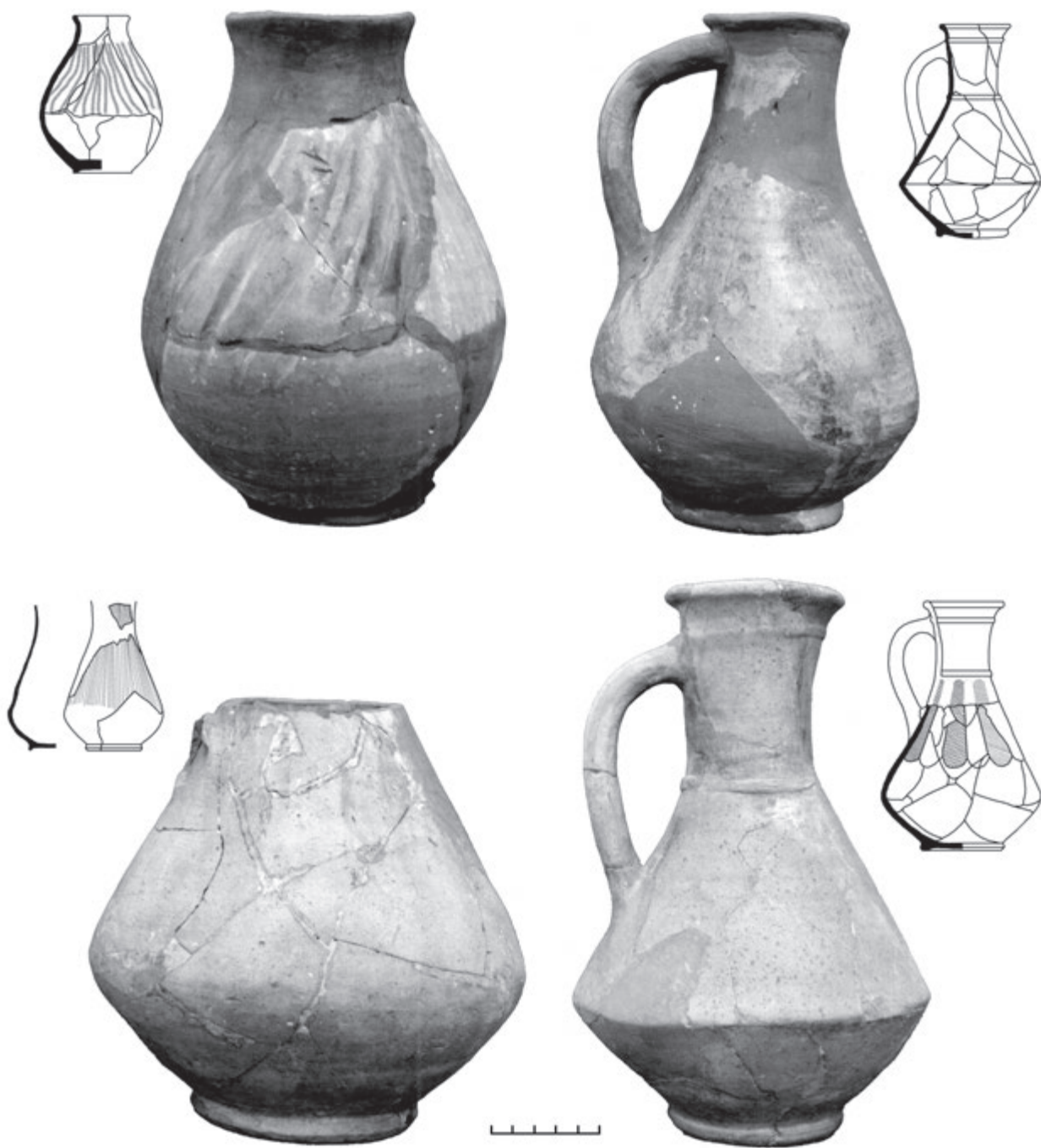
¹⁰⁵⁰ Kisvárdai: ISTVÁNOVITS 1986. 37–38. tábla – erre a sírcsoportra Bóna István és Németh Péter gepidaként hivatkozik (Bóna 1986. 67., NÉMETH 1966. 87.), de rítusa alapján egyértelműen szarmata. Pócspetri: HULLÁM 2012. 373.

¹⁰⁵¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2016. 104., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2017.

¹⁰⁵² MÓCSY 1972. 98., MÓCSY–FITZ 1990. 47. Többen úgy vélekednek, hogy a Sarmaticus jelző ez esetben a korábbi eseményekre utal, és valójában ezek az évek is a szarmaták békés időszakai közé sorolandók (ALFÖLDI 1942. 678., 62. jegyzet). Bernát P. különösebben meggyőző indoklás nélkül felvetette, hogy a Csörz-árok belső védvonalának kiépítése alkalmából kapta volna a császár a jelzöt (BERNÁT 2002.) Legújabbban kissé korábbi keltezéssel, a forrásokkal és azok értékelésével: KOVÁCS 2016A.

290. kép • III-IV. századi szarmata jellegű kerámia ÉNy-Románia, Pişcolt/Piskolt-Lutărie lelőhely területéről
(GINDELE 2010. Abb. 54: 3., 5., 7-13. és 55: 6., 10. alapján)

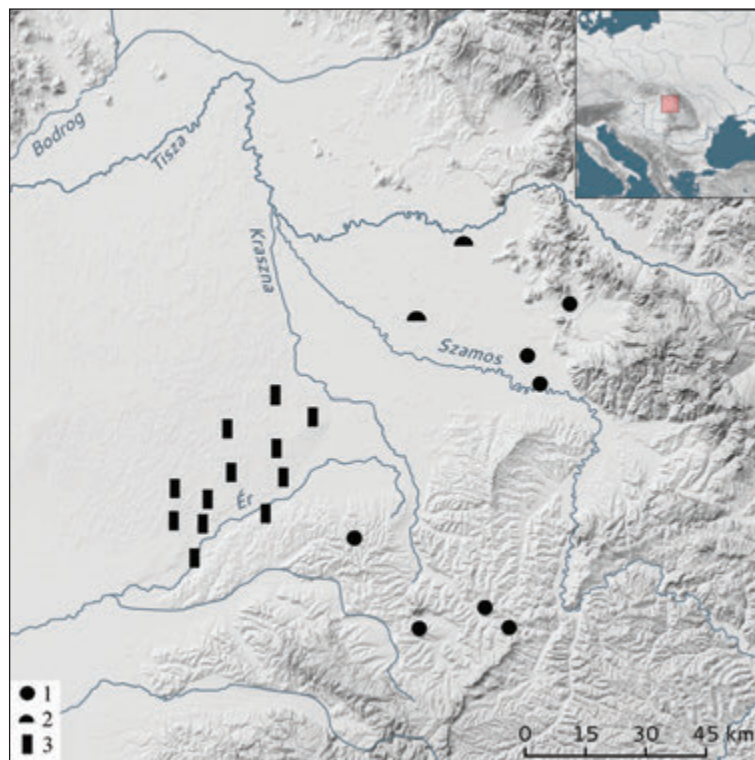
291. kép • Marosszentanna–csernyahovi hatásokat mutató kerámia ÉNy-Románia területéről Lazuri/Lázári–Râtul lui Bela lelőhelyről (GINDELE 2010. Taf. 116. alapján)

arra, hogy a gótokkal megvívott háború, a belháború, majd a római területre való áttelepítés eléggé nagy vérvesztéséget jelenthetett a szarmaták számára.

A 350-es évek közepén ismét megbomlott a nyugalom. Zosimos egy elejtett megjegyzése alapján a szarmaták és kvádok minden ellenállás nélkül garázdálkodtak Pannoniában és Felső-Moesiában.¹⁰⁵³ A Valeria északi és északkeleti területein elrejtett éremkincseket a kutatás ehhez a betöréshez kötötte. Elsősorban kiemelhetjük itt az ács–vaspusztai tábor leletét, amelynek 354-es záróverete alapján Gabler Dénes az

¹⁰⁵³ ZOSIM. III.1.1.

292. kép • Késő császárkori sírok lelőhelyei ÉNy-Romániából 1: hamvasztásos sírok, 2: hamvasztásos halmos temetkezések, 3: csontvázas sírok (GINDELE 2010/2011. 2. térkép alapján)

események kezdetét 355-re datálta.¹⁰⁵⁴ Hasonló a helyzet a perbáli castellum esetében. Mindkét helyen pusztulási réteget keltez a kincs. Ugyanez a háborús esemény pusztította el az arrabonai vicust.¹⁰⁵⁵ Ugyanakkor Mócsy András szerint a 356. évi történések keltezése, amikor a kvádok és szarmaták lerohanták Pannonia Secundát és Moesia Primát, Ammianus tévedésének tekinthető. Valójában a császári itinerárium alapján II. Constantius csak 357 nyarán jelent meg Pannoniában, azaz ennél sokkal korábbra nem datálhatjuk az ese-

ményeket. A 357–358-as tél barbár támadására válaszul tavasszal indított megtorló hadjáratot a császár.¹⁰⁵⁶ Valójában Mócsy András keltezése nem mond ellent annak, hogy már 355-ben is sor kerülhetett betörésekre, hiszen Ammianus is arról szólt, hogy „*Gyakran*

293. kép • Szarmata rítusú temetkezésből származó, V. század elejére keltezhető csat Nagykálló–Ipari park 153. sírjából (publikálatlan, JAM, Pintye Gábor ásátása; a szerzők felvétele)

¹⁰⁵⁴ GABLER 1972., DITTRICH 1984. 54. 3. jegyzet.

¹⁰⁵⁵ Kovács Péter valószínűnek tartja ezt a korábbi betörést, mely elsősorban a kvádok oldaláról érhetette a tartományt (Kovács 2015A. 44–45. – a vonatkozó irodalommal).

¹⁰⁵⁶ MÓCSY 1972. 98–99. Ammianus Marcellinusnak ezekre az eseményekre vonatkozó adatait, illetve azok értékelését részletesen DITTRICH 1984. 53–85. foglalta össze, aki ugyancsak a késői datálás mellett érvelt. A további forrásokat is figyelembe vevő és azokat közlő tanulmány: Kovács 2015A.

érkeztek ... hírnökök, s aggódva jelentették, hogy a sarmaták és a quadusok, ... *gyakran* (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.) betörték Pannóniába és Moesiába.¹⁰⁵⁷ Hallgassuk azonban a krónikást a 358. év eseményeiről:

„A császár ... Sirmiumban tartózkodott, ott töltötte a telet. ... aggódva jelentették, hogy a sarmaták és a quadusok ... közös erővel kisebb csapatokban gyakran betörték Pannóniába és Moesiába.

A tavaszi napéjegyenlőség elmúltával a császár erős sereget vont össze, és kedvező jelektől bátorítva indult útnak. Egy arra alkalmas helyen hajóhidat veretett, és átkelt a hótömegek olvadásától megáradt Ister folyón, majd pusztítva behatolt a barbárok földjére. Ezek meg voltak lepve a gyors előrehaladástól, és alig hittek szemüknek, hogy harcedzett seregünk csapatai már a mellüknek szegezik fegyvereiket. Nem is álmodták volna, hogy egy sereg ebben az időben összegyűlhet. Ellenállásra, de még lélegzetvételre sem volt idejük: valamennyien megfutamodtak, hogy pusztá életüket mentse. Sokan közülük mégis elpusztultak, mert megbénította lábukat a félelem. Akik gyorsaságuk révén elmenekültek, a hegyek rejtkehelyekben bővelkedő völgyeiből tehetetlenül szemlélték tűzzel-vassal elpusztított hazájukat, amelyet ugyanannyi erővel, ahogy szertesét futottak, meg is védhetek volna. Ez Sarmatiának Pannonia secundával határos részén történt. Hasonló bátorsággal pusztították csapataink viharként Valeria környékén a barbárok javait, fölperzselve és elrabolva mindent, amihez hozzáfértek.

A sarmaták a súlyos veszteségtől megrendülve, lemondtak arról a szándékukról, hogy elrejtőzzenek. Taktikát változtattak tehát, és azt tervezték, hogy színleg béketárgyalásokat kezdenek, azalatt pedig hármass csatarendbe fejlődve mit sem sejtő csapatainkat nagyobb kockázat nélkül megrohanják, hogy fegyvert se ragadhassanak, el ne kerülhessék a sebesülést, s így menekülésre se gondolhassanak, ami válságos helyzetben az egyetlen lehetőség. Egy követ fújtak a sarmatákkal a quadusok is, hogy megosszák velük a veszélyt, miként amazok is mindenkori szövetségeseik voltak a rabló hadjáratokban. De ők is kudarcot vallottak vakmerőségükkel. Meggondolatlanul a vesztségbe rohantak, mert nagy részük elesett, akik pedig életben maradtak, azok az otthonos dombokon át elmenekültek. Ez a siker szárnyakat adott katonáinknak. A sereg, szorosabban összetömörülve, sietősen a quadusok országa felé tartott. Azok, a lezajlott eseményeken okulva, aggódni kezdtek a sorsuk miatt. Alázatosan békéért esedeztek, és bizalommal járultak a császár színe elé, aki ilyen esetekben kegyes szokott lenni. A feltételek megbeszélésére kitézött napon megjelent Zizais királyfi, egy magas termetű ifjú, harci rendbe állította a sarmatákat, hogy előadja kérését. Amint megpillantotta a császárt, eldobta fegyvereit, egész hosszában arccal a földre borult, mintha meghalt volna. Valósággal szánalmat keltett. Többször is próbálkozott, hogy valamit mondjon, de a zokogástól elakadt a hangja, alig tudott megszólalni. Végül mégis összeszedte magát, erre biztatni kezdtek, hogy álljon föl. Ekkor visszanyerte hangját, s térdén állva kért magának bocsánatot és kegyelmet vétkeiért. Kíséretét is odaengedték, hogy ők is könyörögjenek, de az ő szájukat is elnémította a félelem, látva, hogy vezérük milyen veszedelemben forog. Amikor a császár felszólítására fölegyenesedett, és hosszú várakozás után megadta a jelt a könyörgésre, övéi mindnyájan földre dobták pajzsukat és lándzsájukat, majd esedekelve kitérték karjukat. Minden lehetőt kieszeltek, hogy alázatos könyörgésben a királyfit is felülmúlják.¹⁰⁵⁸ A félelem más sarmatákat is ide kényszerített, köztük Rumo, Zinafer és Fragelidus¹⁰⁵⁹ törzsfőket és előkelő férfiakat, akik hasonló kérdéseket terjesztettek elő a teljesítés reményében.

¹⁰⁵⁷ AMMIAN. XVII.12.1.

¹⁰⁵⁸ KISS 2008. 1–2. Ammianus e leírását mintapéldaként idézi a deditióra (meghódolásra), mely az adoratio (imádás) szertartásával járt együtt: látványosan jelezve, hogy egy nép/népcsoport megadja magát a rómaiaknak.

¹⁰⁵⁹ Talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy Johannes Aventinus középkori bajor humanista Annalium Boiorum című művében ezen események leírásánál még egy név szerepel: Batherus. „Tavasszal Constantius hajóhidat épített a Dunán, és seregével átkelt Germaniának és Sarmatiának arra a részére, mely Pannonia Secundával és Valeriával volt átellenben. Az ott lakók a hegyeken keresztül elmenekültek. Miután mindent elpusztított, a római sereg a kvádok szomszédos területe felé nyomult. Mindent lerombolt és a földdel tett egyenlővé, ami útjába akadt. A kvádok és a sarmaták királyai [reges] és „kiskirályai” [reguli] Ziza, Fraegiledus, Rumarus és Batherus (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.) Constantiushoz folyamodtak és foglyokat adtak át. Bocsánatért esedeztek a régi dolgok miatt, és el is nyerték azt. Tűszokat adtak.” (AVENTINUS 113–114. – saját fordításunk angolból. Az angol fordítást Everett L. Wheelernek köszönjük!)

Valamennyien szerfölött örvendeztek, hogy életben maradhatnak, és fogadkoztak, hogy alávetik magukat a súlyos feltételeknek, s iparkodnak jóvátenni ellenséges cselekedeteiket. Kijelentették, hogy készek följajánlani önmagukat minden vagyonukkal, gyermekeikkel, feleségükkel és egész földjükkel együtt a római hatalomnak. A császársban mindazonáltal felülkerekedett a jóindulat és a méltányosság. Kijelentette, hogy továbbra is háborítatlanul megtarthatják lakóhelyüket, amazok pedig szabadon bocsátották a foglyul ejtett rómaiakat. Elhozták a kért kezeseket, s megesküdtek, hogy a jövőben vonakodás nélkül teljesítik a parancsokat. A kíméletességnek ezen a példáján felbuzdulva, sietve megjelent kíséretével együtt Araharius és Usafer herceg is. Mindketten előkelő származású emberek és törzsfők voltak. Az előbbi a transjugitanusok és a quadusok egy részének, az utóbbi a sarmaták egy csoportjának fejedelme volt. Ezeket a népeket szálláshelyük közelsége és természetük szilajsága fűzte össze. A császár azt forgatta a fejében, hogy ezek a törzsek, szövetségekötést színélve, alattomban fegyvert ragadnak, ezért fölszólította őket, hogy oszlojanak két részre, s a sarmaták szószólói maradjanak távol addig, amíg meg nem vizsgálja Arahariusnak és a quadusoknak az ügyét. Ezek vádlottakként álltak előtte mélyen meghajolva. Súlyos gonosztetteiket nem tudták mivel menteni, ezért attól féltek, hogy elviselhetetlen sors vár rájuk. Kezeseket állítottak tehát, noha mindeddig sohasem voltak hajlandók arra, hogy ilyen biztosítékot adjanak a szövetségre. Az egyezséget végülis jóindulattal és méltányos feltételek közt megkötötték. Ekkor Usafer következett, hogy előadja kéréseit. Araharius hevesen tiltakozott ez ellen, mondván, hogy az általa szerzett békét ki kell terjeszteni Usaferre is, aki alá van neki rendelve, és megszokta, hogy az ő parancsainak engedelmeskedjen. Ezt a kérdést is megtárgyalták és úgy döntöttek, hogy a sarmatákat, akik mindig római fennhatóság alatt álltak, föl kell szabadítani az idegen uralom alól. Ezt követően a sarmaták örömmel vállalták, hogy a béke biztosítékául ők is kezeseket adnak. Amikor más népek és királyok megtudták, hogy Araharius semmilyen büntetést nem kapott, ők is a császár elé járultak, kérve, hogy az ő torkukra szegezett kést is távolítsa el. Valamennyien hasonló feltételekkel nyerték el a kért békét. Ekkor országuk belsejéből a vártnál is gyorsabban elhozták előkelő emberek fiait kezesként, továbbá az egyezés szerint a foglyul ejtett rómaiakat, akiket jobban sajnáltak átadni, mint saját fiaikat.

A dolgok rendezése után a sarmatákra irányult a figyelem, akikre inkább szánalommal, mint ellenséges indulattal kellett tekinteni.

Miután sérelmeiket [ti. az arcaragantes] előadták, kegyelemben részesültek a római hatalom védőszárnyai alatt. Ezután biztosítékokat kértek szabadságuk visszanyerésére. A császár a sarmatákat ért méltánytalanságon megindulva összehívatta őket, és az egész sereg előtt nyájas szavakkal fordult hozzájuk. Kijelentette, hogy mostantól fogva csak neki és a római hadvezéreknek tartoznak engedelmeskedni. Szabadságuk helyreállításával egyidejűleg tekintélyüket is növelni kellett, ezért királyul adta nekik Zizaist, aki valóban méltónak látszott erre a magas tisztségre, s hűségesebbnek is mutatkozott, mint ahogy ezt az események később igazolták. E dicsőséges tettek elvégzése után senki sem távozhatott mindaddig, amíg az egyezés értelmében a római hadifoglyok vissza nem tértek. A barbárok földjén lezajlott események után a sereg Brigetióban ütött tábort.”¹⁰⁶⁰

Figyelemre méltó a harcok időpontja. A császár március 21. után indult el Sirmiumból, és kelt át a megáradt Dunán. Hogy ez rendkívüli módon meglepte a barbárokat, azon nem kell csodálkoznunk. A Duna áradása idején nyilván nem volt szokványos az átkelés a folyón, bizonyára az utak is felázhattak a tavaszi hóolvadáskor. Ráadásul ebben az évszakban lehetett a legnehezebb megoldani a katonaság élelmezését a télen megcsappanó készletekből.¹⁰⁶¹

A Pannonia Secunda előterében játszódó események a topográfiai leírás alapján a Bánság keleti peremére, a hegyvidék és a síkság találkozására lokalizálhatók. A római csapatok egy része itt győzte le a

¹⁰⁶⁰ AMMIAN. XVII.12.1–20.

¹⁰⁶¹ Hogy a hadsereg élelmezésének megszervezése nem volt egyszerű feladat, ahhoz elegendő itt hivatkoznunk AMMIAN. XIX.11.2.-re.

294. kép

- A kvád és szarmata szállásterület határa a Dunakanyar környékén
- 1: római ellenerődök,
- 2: római tábor, 3: kvádok,
- 4: szarmaták, 5: I–III. századi szarmata sírok,
- 6: Csörsz-árok (DINNYÉS 2011. 1–2. ábra alapján)

szarmatákat.¹⁰⁶² Egy másik római sereg a Valeriával határos Barbaricumban vitt végbe nagyobb mézárást a szarmaták és kvádok között. A harcokban részt vett Usafer a kvádok vazallusa volt. Így az ő népét alighanem arra a területre helyezhetjük, ahol a kvád és szarmata jellegű leletanyag a leginkább keveredik (294. kép). A kvádok a Dunakanyarral átellenben, illetve attól nyugatabbra a Duna bal partján laktak. Legdélibb régészeti leleteiket Pest északi határának magasságából ismerjük. Ez a leletanyag a Duna mentén, a Börzsönytől délre fekvő területen erősen keveredik a szarmata jellegű tárgyakkal és jelenségekkel (295. kép).¹⁰⁶³ Ez a társaság egy különálló csoportot jelenthetett, külön „fejedelemmel”, aki ebben az időszakban Usafer lehetett.

A béketárgyalásokon megjelenő követések számából és leírásából arra következtethetünk, hogy az Alföld néprajzi térképe a császárkorban jóval bonyolultabb lehetett, mint azt korábban sejtettük.¹⁰⁶⁴

A limigantes probléma végsőnek szánt lezárása csak ezután következett:

„A hadjárat tehát eddig kedvezően alakult, miként elbeszéltem. Az állam érdeke azonban azt követelte, hogy most a sarmaták volt szolgái, a limigantes ellen indítsanak hadat, mert kirívó igazságtalanság lett volna, hogy gaztetteik megtorlás nélkül maradjanak. Amikor ugyanis a szabad sarmaták vakmerően be-betörték, ők, megfélemlítve a múlt tanulságairól, szintén alkalmasnak látták az időt arra, hogy átlépjék a római határt. Ebben a tekintetben egy húron pendültek uraikkal és egyúttal ellenségeikkel. A császár mégis arra az elhatározásra jutott, hogy ezt a cselekedetüket enyhébben bünteti, mint ahogy bűneik nagysága megkívánta. Megelégedett azzal, hogy áttelepíti őket távolabbi területekre, s így nem áll majd módjukban háborgatni a római földet.¹⁰⁶⁵ Hosszú időn át elkövetett bűneik miatt azonban úgy érezték, hogy veszélyben forognak. Gyanították, hogy a háború vihara ellenük fordul, ezért cselet, fegyvert és könnyörgést egyaránt készenlétben tartottak. De amikor hadseregünket megpillantották, mintha villám sújtott volna rájuk. A legrosszabbra gondolva, életükért könnyörgtek, följajánlották, hogy évenként adót fizetnek, fegyverfogható fiatalokat adnak és szolgáltatásokat teljesítenek. Ugyanakkor, amint viselkedésük és arckifejezésük mutatta, el voltak szánva az ellenállásra, ha

¹⁰⁶² Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ezen a területen olyan szarmaták laktak, akiket nem soroltak a limigantes körébe, hiszen azt Ammianus egyértelműen leírja, hogy a „szolga szarmaták” ellen csak ezután indítottak hadjáratot a rómaiak. Ld. lejjebb!

¹⁰⁶³ KULCSÁR 1997A. 377.

¹⁰⁶⁴ A késő szarmata időszakra keltezhető nagy tömegű régészeti lelet beható vizsgálata előbb-utóbb alighanem lehetővé teszi majd egy-egy ilyen csoport körülhatárolását. Gondolunk itt például olyan jellegzetes leletek viszonylagosan zárt körű elterjedésére, mint a körte alakú zárszerkezetes torquesek, a maszkos fibulák vagy a pixisek.

¹⁰⁶⁵ Ezt a sajátos hozzáállást úgy értékelhetjük, hogy a Birodalomnak egyfelől szüksége volt katonai utánpótlásra, és igyekezett a limigantes köréből szert tenni harcosokra, másfelől a győzelem esélye sem volt egyértelmű.

295. kép

- Kvád leletanyag a germán és szarmata szállásterület határáról, Vác–Csörögi rét lelőhelyről (publikálatlan, TIM, Kulcsár V. ásatása; Szászvári Linda felvétele)

kivándorlásra kényszerülnének arról a védekezésre kiválóan alkalmas vidékről, ahol uraik elűzése után biztonságos szállást teremtettek maguknak. Ott folyik keresztül ugyanis kanyarogva az Isterbe torkolló Parthiscus. Amíg társtalanul kénye-kedvére hömpölyög, hosszan elnyúló, nagy kiterjedésű térségek között lomhán nyújtózik medrében. Torkolata közelében szűkebbre szorítja a földet, s így a rómaiak támadásai ellen az Ister medre védi a vidék lakóit, a barbárok portyázásai ellen pedig a Parthiscus nyújt oltalmat, mert a terület túlnyomó része a dágványos talaj és a megduzzadt folyók áradása folytán sűrűn be van növe fűzfával, így tehát csak az itteni tájakon otthonos emberek ismerik ki itt magukat. Ezenkívül a hatalmasabb folyó a Parthiscus torkolatánál keskeny bejáratú szigetet alkot, így megnehezíti a szárazfölddel való érintkezést.

A császár felszólítására átjöttek, természetüknél fogva gögös fejhordozással, a folyó innenső partjára, de, mint az események megmutatták, nem a várható parancsok teljesítése végett, hanem azért, hogy ne lehessen meglátni rajtuk a seregünk megjelenése miatt érzett félelmet. Dacos ábrázatokról le lehetett olvasni: azért jöttek, hogy a nekik nem tetsző követeléseket visszautasítsák. A császár, számolva ezzel az eshetőséggel, észrevétlenül kisebb csapatokra osztotta seregét. Katonái gyors mozdulatokkal körülvették a vonakodó barbárokat. Maga a császár, aki csekély kísérettel egy magasabb dombon állt testőreitől védve, megnyerő szavakkal intette őket, hogy ne ragadtassák meg gondolatlan lépésre magukat. Ők azonban még nem mérték föl a helyzetet, ellentétes érzések közt ingadoztak. Harag és ravaszkodás fölváltva kavargott bennük: könnyörögtek, de ugyanakkor fölkészültek a harcra is. Arra gondoltak, hogy közelebb érve megtámadják majd a mieinket, ezért

szándékosan messzire dobták előre pajzsukat, hogy ismét fölemelve őket, lassanként előbbre jussanak, s ilyen módon tért nyerjenek anélkül, hogy ez a fondorlat szembetűnővé váljék.

A nap már-már estébe hajlott, s a csökkenő fény arra intett, hogy nincs értelme a további halogatásnak. Katonáink magasra emelt zászlókkal támadásba mentek át. A barbárok összetömörülve, zárt csatarendben, teljes erővel a császár ellen fordultak, aki, mint említettem, egy magaslaton állt. Arrafelé viharzottak vérben forgó szemmel és ijesztő ordítózással. Erre a dühödt rohamozásra hadseregünk nem tudta tovább megőrizni nyugalmát, s úgy akarta föltartóztatni őket, hogy ékszerűen fúródott közójük. Ezt a hadrendet katonáink a maguk egyszerű nyelvén „disznófőnek” szokták nevezni. Hamarosan szét is szórták a támadókat. Jobbszárnyon gyalogosaink öldösték a gyalogos csapatokat, balszárnyon lovasaink zúdultak rá mozgékony lovasosztágra. A császárt védelmező testőrgárda is szembefordult velük, s kíméletlenül szabdalta eleinte a rohamozók mellét, majd pedig a megfutamodók hátát. A barbárok halált megvető bátorsággal küzdöttek, s haldokolva is borzalmasan üvöltöztek, mintha nem annyira a halál fájna nekik, hanem a mieink örömujjongása. A halottak mellett sokan fetrengtek átvágott térdrel, a menekülés reménye nélkül. Mások jobb kezüket vesztették el. Néhányan ép bőrrel menekültek volna ki a harcból, de földre zuhanva megfulladtak a rájuk omló hullák súlya alatt. Valamennyien jajszó nélkül viselték el szenvedéseiket, és senki sem akadt köztük, aki kegyelmet kért volna, eldobta volna fegyverét vagy gyors halálért esdekelt volna. Megsebesülve is görcsösen szorongatták fegyvereiket. Kisebb szégyennek tartották, hogy ellenséges erő győzedelmeskedjen fölöttük, mint azt, hogy a saját lelkiismeretük szava marasztalja el őket. Olykor hallani lehetett, amint valamelyikük foga közt mormolta, hogy mindez a vakszerencse műve volt. Félóra leforgása alatt véget ért a csata. Rövid időn belül annyi barbár esett el, hogy csak a győzők diadalkiáltása adta hírül, hogy itt ütközet zajlott le.

Miután az ellenséges fegyveres népség teljes vereséget szenvedett, katonáink rögtön csapatostul elővezették az elesettek hozzátartozóit, akiket alacsony kunyhóikból hurcoltak ki, majd nemre és korra való tekintet nélkül rabszolgasorba taszították, véget vetve korlátlanul szabad életüknek. Rövid idő múlva már csak halomban heverő tetemeket és foglyok csapatait lehetett látni. A mieinket azonban tüzelte a harci láz és a győzelem további sikere, ezért elindultak, hogy leszámoljanak azokkal is, akik a csatából elmenekültek, vagy kunyhóikban meglapulva rejtőztek. Mihelyt a katonák a településekhez érkeztek, a barbárok véreire szomjazva szétverték a szalmatetős viskókat, leöldösték a benn levőket. Még a legerősebb gerendákból épített ház sem védett meg senkit a haláltól. Végül minden lángokban állt, és senki sem rejtőzhetett el többé. El volt vágva tőlük az életben maradásnak minden lehetősége: vagy kétségbeesett elhatározással a tűzvésztlől pusztultak el, vagy, ha a tűzhálaltól rettegve kimerészkedtek a házból, hogy az egyik gyötrelemtől megszabaduljanak, az ellenség fegyverétől estek el. Néhányan mégis megmenekültek a fegyverek és a borzalmas tűz pusztító dühétől, s a közeli folyó árjába vetették magukat, abban a reményben, hogy úszva eljutnak a túlsó partra. Legtöbbjük azonban elmerült és odaveszett, mások dárdától találva letek a folyóban halálukat, úgyhogy a hatalmas folyó vize valósággal tajtékzott a bőven omló vértől. Így pusztította el a győztesek haragja és bátor helytállása a sarmatákat a két elem segítségével.

A dolgok ilyen alakulása után a császár úgy határozott, hogy valamennyiüktől el kell venni minden reményt és életkedvet. Otthonuk fölperzselése és családtagjaik elhurcolása után parancsot adott, hogy a katonák gyűjtsenek össze csónakokat a túlsó parton lakók fölkeresésére, akiket a hadseregünk eddig nem tudott elérni. A harci kedv ébren tartása végett haladéktalanul csónakokba vezényelték a könnyűfegyverzetű harcosokat, akik rejtett öblökben partra szálltak, és körülfozták a sarmaták búvóhelyeit. Ezek szörnyen meglepődtek, mert a folyón átkelő ismerős csónakokat és az evezőket a sajátjaiknak gondolták. Mihelyt azonban a távolból csillogó fegyvereket megpillantották, ráébredtek, hogy amitől féltek, bekövetkezett, ezért mocsaras helyeken kerestek menedéket. De katonáink habozás nélkül rájuk törtek, sokat közülük megöltek, s ott is diadalmaskodtak, ahol nem lehet biztonságosan járni, ahová tehát még behatolni is vakmerőség. Így az amicensiseket csaknem teljesen lemészárolták, maradványaikat pedig szétszórták. Ezután azon nyomban a picensisek ellen készülődtek –

ahogyan a szomszédos vidékeken nevezik őket. Ezek óvatosabbak voltak, mert az egymást követő hírekből pontosan értesültek a szövetségeseik nyomorúságos sorsáról. Nehezebb volt meglepni és nyomon követni őket, mert nagy területen szétszórva éltek. Az utak ismerete nélkül ez kockázatos vállalkozás lett volna. Vezéreink ezért a taifalusok és a szabad sarmaták segítségét kérték. A terep sajátossága miatt a csapatokat többfelé kellett osztani. Katonáink a Moesiával határos vidéket választották, a taifalusok szálláshelyükkel szomszédos területen vonultak, a szabad sarmaták a velük szemben lévő föld felé tartottak.

A limigansok, megrémülve a leigázott és eltaposott törzsek példáján, nem tudták, mitévők legyenek. Sokáig haboztak, hogy ellenálljanak-e, vagy könyörögjenek, mert mindkét eshetőségnek elgondolkoztató következményét látták. Végül mégis a meghódolás mellett döntöttek, noha a vének gyűlése a végsőkig való harcra buzdított. A győzők sok-sok babérkoszorújához most még azoknak a megalázkodása is hozzájárult, akik fegyverrel vívták ki a szabadságot. Az életben maradt limigansok, akik legyőzött uraikat gyávának tartották, most mégis kénytelenek voltak térdet-fejet hajtani az erősebbek előtt. Elköltözésük fejében bántatlanságot nyertek, mire legtöbben elhagyták helyi erősségeiket, levonultak a római táborhoz, majd elszéledtek a végtelen mezőkön szüleikkel, gyermekeikkel, feleségükkel és hamarjában fölkapkodott ócska holmijukkal. Ezekről az emberekről azt hittük volna, hogy inkább életüket áldozzák, semmint hogy földjükről elvándoroljanak, mivel a zabolátlan szilajságot szabadságnak vélték. Most beletörődtek abba, hogy parancsainknak engedelmességgel elfogadják más békés és biztos lakóhelyet, ahol sem a háborúk nem zaklatják, sem a zendülések nem riogatják őket. Feltevéleinket, mint gondoltuk, jószívvel fogadták. Egy ideig békén maradtak, később azonban szilaj természetük vérszót hozó gonosztette birta őket, amint ezt a megfelelő helyen elbeszélem.

Az események kedvező alakulása révén kétféleképpen is sikerült megszilárdítani Illyricum védelmét. A császár mind a két nagy feladatot, amelyet magára vállalt, kitűnően oldotta meg. Elűzött népeket, amelyek ugyan valamennyien egyformán állhatatlanok voltak, de azokat, amelyek a jövőben remélhetőleg majd kezebben viselkednek, visszavezette ősi lakóhelyükre, és végre letelepítette. Kegyességét azzal tetézte, hogy nem valami jöttment embert adott nekik királyul, hanem egy testi-lelki javakkal megáldott királyi herceget, akit azelőtt maguk választottak vezérnek. A dicső tetteknek ez a sorozata megszabadította Constantiust minden aggodalomtól, s a katonák helyeslésétől kísérve másodsorban vette föl a legyőzött sarmaták aratott győzelem jeléül a Sarmaticus melléknevet. Elutazása előtt összehívatta a cohorsokat, centuriákat és manipulusokat, fölment a fővezéri emelvényre, ahonnan zászlóktól, sasoktól és magas rangú személyektől körülvéve mindenkinek megelégedésére, mint mindig, így szólt a hadsereghez:

'...Pannoniába jöttünk, hogy ... a zűrzavaros állapotot megszüntessük. Mindent előkészítettünk ..., s a tavasz derekán elindultunk, és hozzáláttunk az élénk tornyosuló feladatok megoldásához. Mindenekelőtt arra kellett ügyelniünk, hogy az ellenséges lövedékek ne akadályozzák meg a szilárd gerendázatú híd építését. Ezt a munkát könnyen elvégeztük. Ezután megpillantottuk ellenségeink földjét, és ráléptünk területükre. Csapataink minden veszteség nélkül legyőzték a sarmatákat, akik el voltak szánva, hogy életre-halálra szembeszálljanak velünk. A sarmaták segítségére siető quadusokat, akik ugyanolyan vakmerően rontottak rá nemes legioink osztagaira, fölmozdítottuk. Ezek a népek portyázásaik és kétségbeesett védekező harcaik során súlyos veszteségeket szenvedtek, megtanulták tisztelni vitézségünket. Védőfegyvereiket eldobva, engedték, hogy hátrakössük harchoz edzett karjukat. Ekkor már jól tudták, hogy csak könyörgéssel menthetik meg életüket, ezért leborultak a kegyes császár lábához, mert íme most ők is folyvást tapasztalhatták, hogy a csatákban végül is az ő oldalára áll a szerencse. Alighogy levertük őket, hasonló vitézséggel legyőztük a limigansokat is, közülük sokat megöltünk, a többiek a válságos helyzetben jobbnak látták, ha mocsaras bűvőhelyeken keresnek menedéket. Amikor a hadjáratot sikeresen befejeztük, elérkezett a békés rendezés ideje. A limigansokat arra kényszerítettük, hogy távoli vidékekre költözzenek, ahol nem okozhatnak kárt a mieinknek. Az ellenség nagy részének tehát megkegyelmeztünk, a szabad sarmatáknak a hűséges és megbízható Zizaist adtuk királynak. Célszerűbbnek véltük, ha a barbároknak mi adunk királyt, mintha megtagadjuk tőlük. Elhatározásunkat az tette ünnepélyessé, hogy

ezt a királyt előzőleg már ők is fejedelmükül választották és elfogadták. bőven jut nektek a hadifoglyokból én is szert tettem hadizsákmányra: az ellenség neve után másodízben kapott Sarmaticus melléknévre, amelyet ti teljes egyetértésben ruháztatok rám ...”¹⁰⁶⁶

Ammianus szavai szerint az arcaragantes pannoniai betörésével egy időben a limigantes is megtámadta Moesiát. A megtorlásra itt is megindultak a római csapatok. Ammianus ezúttal a limigantes két csoportjáról tesz említést. Általánosan elterjedt vélemény, hogy a limigantes pacifikálását 334-ben azzal sikerült elérni, hogy a Dél-Alföldön két csoportban letelepítették őket. Az Ammianusnál feltűnő amicenses és picenses csoportjuk Acumincumról (Slankamen/Szalánkemén), illetve Pincumról (Veliko Gradište) nyerte volna a nevét (**282. kép**), ami úgy állt volna elő, hogy a Duna partján álló két limestábor garnizonjának felügyelete alá helyezték őket. Ez esetben tehát a Tisza torkolatának vidékéről, a Bánságról és talán a Duna–Tisza köze déli részéről van szó.¹⁰⁶⁷

A római seregek előbb az amicenses ellen vonultak, akik ezek szerint a Tisza torkolatánál laktak, a folyó mindkét partján. Körükben hatalmas mészárlást vittek végbe a császári csapatok, és csak kevesen tudtak elmenekülni a környező mocsarakba. Ezután a tőlük keletre, nagy területen szétszórtan lakó limigantes csoportot, a picenseset támadták meg a rómaiak. Ebben a hadjáratban a rómaiak Moesia felől – tehát délről –, míg taifal szövetségeseik keletről támadtak szomszédaikra, a limigans szarmatákra. A csatában a Zizais vezette arcaragantes is részt vett. A leírtak alapján ők észak felől érkeztek, ami nem meglepő annak fényében, amit a 334-es eseményekkel kapcsolatban a viktóválokhoz való menekülésükről írtunk.

A betolakodókat a rómaiak nemcsak a Birodalom területéről űzték ki, hanem korábbi szállásaikról is. Ismét felmerül a kérdés, hová. Carl Patsch szerint a Szamos–Tisza szögéig menekült a limigantes.¹⁰⁶⁸ Helyükre visszatért volna az arcaragantes.

A limigantes kitelepítése, illetve az arcaragantes visszatelepítése korábbi szálláshelyére nem oldotta meg végleg a gondokat.¹⁰⁶⁹ Egy évvel a fenti események után, 359 kora tavaszán (március 25. és május 22. közt¹⁰⁷⁰) „a sirmiumi téli szálláson pihenő Constantiust aggasztó és komoly hírek zökkentették ki nyugalmából. Amitől tartott, az bekövetkezett: a sarmata limigansok, akik, mint már elmondottam, elűzték uraikat ősi, örökölt lakóhelyükről, lassanként otthagyták azt a vidéket, amelyet az előző évben célszerűen kijelöltek nekik, hogy kalandos természetük miatt ne tervezzenek semmilyen káros vállalkozást. Most mégis elfoglalták a határvidéken elnyúló területeket, és a vérüktől hajtva mindent fölforgató portyázásokra vállalkozhattak volna, ha visszavonulásra nem kényszerülnek.

¹⁰⁶⁶ AMMIAN. XVII.13.

¹⁰⁶⁷ Az amicenses és picenses elnevezést Pincum és Acumincum nevéből elsőként PATSCH (1925. 183–189.) származtatta. Mócsy (1972. 97.) alighanem ezt az elképzelést fejlesztette tovább, amikor úgy vélekedett, hogy a két limestábor katonai parancsnoka gyakorolt felügyeletet a két csoport felett. ALFÖLDI (1942. 31. l.) az amicenses esetében nem tartotta valószínűnek ezt az etimológiát, Pincum esetében elfogadta Patsch elképzelését, mivel a Bánságtól eltérően a moesiai területen elterjedt volt a helynévből képzett népnév. VULIĆ (1929/30.) szerint a Bácskában volt a szállásterületük. Ugyancsak ő felvetette, hogy míg az amicenses a szarmaták egy csoportja, addig a Duna mindkét partján, a Pincus folyó vidékén lakó picenses nem szarmata eredetű. Elképzelése a további kutatóknál nem talált visszhangra. Az általa becsült 600 ezres létszám sem vehető komolyan (véleményét arra alapozta, hogy az Excerpta Valesiana szerint Constantinus 300 ezer szabad szarmatát telepített be, Ammianus szerint pedig a szolga szarmaták többen voltak mint uraik – együttes létszámuk tehát 600 ezer feletti). DITTRICH (1984. 67.) szerint az amicenses a Tisza torkolatánál, a picenses ettől keletre keresendő.

¹⁰⁶⁸ PATSCH 1925. 191., PATSCH 1928. 38. Az erre a vidékre vonatkozó régészeti leletekről feljebb részletesebben szóltunk. Patschnak ezt az elképzelését tette a magáévá SOPRONI (1978. 117.), ugyanakkor MÓCSY (1972. 91.) szerint a limigantes új szállásterülete a Duna–Tisza köze északi részén keresendő. Egyet kell értenünk DITTRICH (1984. 74–75.) okfejtésével, hogy Ammianus leírásából arra következtethetünk: lakhelyük viszonylag távol volt a birodalom határától és a korábbi szállásterülettől jócskán északra keresendő. Ezeknek a kritériumoknak a Patsch által felvetett Felső-Tisza-vidék jól megfelel. Kovács Péter véleménye szerint a kitelepítés „helyét aligha határozhatjuk meg pontosan” (Kovács 2015A. 48.).

¹⁰⁶⁹ ALFÖLDI 1942. 678–679., 63. l.

¹⁰⁷⁰ BARCELÓ 1992. 427.

A császár úgy vélte, hogy halogatás esetén még fenyegetőbbé válik a helyzet, ezért sereget gyűjtött össze mindenhonnan harcedzett katonákból, és még a tavasz beállta előtt hadba vonult. Két dolog ösztönözte sietés-re. Először az, hogy seregét, amelyet előző nyáron bőséges zsákmányhoz juttatott, hasonló siker reményében ugyanolyan tettekre buzdíthatja; másodsor az, hogy Anatolius, aki akkor Illyricumot mint praefectus kormányozta, mindenféle élelmiszert bárkinek károsodás nélkül már jó előre elraktározott. ...

A császár tehát mielőbb el akarván háritani a közelgő veszélyt, gondos előkészületek után, mint említettem, útnak indult, és Valeriába érkezett.... Seregével az Ister folyó mentén borsátrakban ütött táborn, és onnan kémlelte a barbárokat, akik az ő megérkezése előtt barátságot színleltek ugyan, de titokban zsákmányszerzés szándékával Pannoniába készültek betörni még a zord tél idején, amíg a tavasz melegétől nem olvad el a hó, s a folyón mindenütt gyalogszerrel át lehet kelni, a mieink pedig a fagyos-zúzmarás terepen nehezen viselik a szabadban való tartózkodást.

A császár hamarosan két tribunust küldött egy-egy tolmáccsal a limigansokhoz, hogy tapogatózó kérdésekkel földérintse, miért hagyták ott a békekötés és a szövetség fejében saját kérésükre kijelölt lakóhelyüket, miért kóborolnak szerteszét, s nyugtalanítják a tilalom ellenére a határvidéket. Ezek félelmükben összeviszva hazudoztak, hamis és alaptalan okokat hoztak föl mentségül, kérve kérték a császárt, bocsásson meg nekik, vessen véget az ellenségeskedésnek, engedje meg, hogy a folyón átkelve színe elé járuljanak, elmondhasák gondjukat-bajukat; készek a Római Birodalom területén a császár akarata szerint bármilyen távoli földet elfogadni, hogy ott állandó békét élvezve a Nyugalmat istenként tiszteljék, s az adófizetők terhét és nevét magukra vegyék. Amikor a császár a tribunusok visszatérte után erről tudomást szerzett, megörült, hogy a kibogozhatatlannak látszó ügy minden nehézség nélkül megoldódott. Ezért valamennyiüket maga elé idézte. Erre mérhetetlen kapzsisága bírta rá, amit a hízelgők csapata is növelt, fennen hangoztatva, hogy ha a külső harcok elcsitulnak, és mindenütt megszilárdul a béke, akkor több sokgyermekes alattvalót nyerhet, akik közül nagyszámú újoncot toborozhat. A provinciák lakói ugyanis szívesen váltják meg magukat arannyal, pedig az ebben való reménykedés nem egyszer okozott kárt a római államnak. Elhatározásának megfelelően Acimincumnál sáncot építtetett, arra magas földhányással emelvényt rakatott, s megparancsolta, hogy az odarendelt hajókon elhelyezett harcedzett legionáriusok a tervet kieszelő Innocentius vezetésével kísérjék figyelemmel a folyó medrének part menti sávját, és ha a barbárokat háborogni látja, azonnal támadják őket hátba, amikor figyelmük másfelé terelődik. Noha a limigansok észrevették ezeket a sietős intézkedéseket, mégis könnyörgő arccal álltak ott, mélyen meghajolva, de szívük mélyén mást forraltak, mint amit mozdulatukkal és szavaikkal kifejeztek.

Amikor a császár megjelent az emelvényen, és barátságos hangon éppen megszólalni készült, s úgy akart hozzájuk beszélni, mint a jövőben engedelmes alattvalóihoz, egyikük éktelen haragra lobbanva az emelvény felé hajította csizmáját, és ezt kiáltotta: „marha, marha”, ami náluk csatakiáltásként hangzik. Erre az egész gomolygó tömeg arrafelé tódult, és hirtelen magasba emelve a barbár zászlót, vad üvöltéssel egyenesen a császár felé rohant, aki a magasból letekintve mindenfelé ide-oda futkosó tömeget látott feléje közeledni dárdákkal, kivont kardokkal, kopjákkal. Már vesztét érezte közeledni, de úgy belevegyült az ellenséges szándékú emberektől és a sajátjaitól kavargó tömegbe, hogy senki sem tudta róla, vezér-e vagy közkatona. Nem volt idő a habozásra, fölpattant egy gyors lóra, és elvágtatott. Testőrei megpróbálták visszavetni a tűzvészként terjedő barbár áradatot, de sebektől borítva elhullottak, vagy a rohamozóktól eltiporva földre hanyatlottak. Az aranyos kárpittal díszített császári szék a támadók könnyű zsákmánya lett.

Mihelyt a seregnek tudomására jutott, hogy a császár csaknem életét veszítette, és még most is veszélyben forog, a katonák első kötelességüknek tartották, hogy segítségére siessenek. Azt hitték ugyanis, hogy még most sem szabadult ki az életveszélyből. Jóllehet a váratlan támadás miatt csak félig-meddig voltak fölkészülve a harcra, mégis büszkén és elszántan rohantak rá hangos csatakiáltással a barbárok végsőkéig elszánt hordáira. Csapataink vitézséggel szerették volna lemosni a gyalázatot, ezért szikrázó haraggal bosszút lihegve

vetették magukat a hitszegő ellenségre, könyörtelenül lekaszaboltak mindent, ami útjukba akadt, letiporták az élőket, végiggázoltak a félholtakon és a halottakon. Csöpögött a kezük a barbárok véréből, rakásra halmozódtak a holttestek. A lázadók kelepcebe kerültek: egy részük elhullott, más részük rémülten szétfutott. Néhányan életükért könyörögtek, de hiába, ők is elestek a záporozó kardcsapásoktól. Valamennyien elpusztultak már, amikor a trombiták jelt adtak a visszavonulásra. A mieink közül is lehetett néhányat látni holtan elterülve: vagy a viharos támadás sodorta el őket, vagy a dühödt ellenséggel szembeállva védtelenül hagyták oldalukat, s ezért ragadta el őket a gyászos végzet. A halottak közt volt Cella, a pajzsgárda tribunusa, aki rögtön a közelharc kezdetén az első között tört rá a sarmaták tömegeire.

*E véres összecsapást követően Constantius, miután minden célszerűnek látszó sürgős intézkedést megtett a határok biztonsága érdekében, abban a tudatban, hogy bosszút állt az álnok ellenségen, visszatért Sirmiumba, ahol szintén végrehajtotta az abban a pillanatban legszükségesebb rendszabályokat ...*¹⁰⁷¹

A limigantes lakóhelyének lokalizálása ebben az esetben ismét annak függvénye, hogy Ammianus „Acimincum”-ja Aquincummal vagy Acumincummal azonosítható-e.¹⁰⁷² Ammianus alapján a császár Valeria előteréből indította el hadjáratát, ami arra utalhat, hogy a „szolga szarmaták” új szálláshelye az Észak-Alföldön keresendő, és az események Aquincum előterében zajlottak. Acumincum ellen szól az is, hogy a korábbi harcok során épp innen telepítette ki II. Constantius a limigantes legyőzött népét, akiknek helyét az arcaragantes foglalta el.

Az Alföld északi részére utal a limigantes lakhelyét illetően – mint arról a fentiekben már ejtettünk szót – a viktovál szomszédság is. Ez esetben a Kárpát-medence északi sávjának nyugati része a kvádok szállásterülete, akikkel keletről a limigantes és a viktoválók lehettek szomszédosak.

Valentinianus uralkodásának éveit (364–375) a szarmaták szempontjából elsősorban a védelmi rendszer erősítése jellemzi. Gyakorlatilag ez volt az utolsó olyan évtized, amikor az alföldi barbárok sorsának alakulásában még a rómaiak játszották a legfőbb szerepet. Halála évétől, a hunok európai felbukkanásától a hatalmi viszonyok, az erővonalak gyökeresen és visszavonhatatlanul megváltoztak. De ez már a következő nagy fejezetünk témája!

4. A RÓMAI–BARBÁR KAPCSOLATOK ÚJABB FORMÁI

*„A források egyoldalúsága miatt természetesen nincs rá mód, hogy a résztvevő felek közül a barbárokat saját oldalról ismerjük meg, vagyis a történeti események és folyamatok «barbár» interpretációját és szemléletmódját felhasználjuk. A barbár álláspont részletesebb és valamennyire hiteles megismerésére csak közvetve és csak kivételes esetekben nyílik lehetőség.”*¹⁰⁷³

A római–barbár kapcsolatok a késő császárkorra fokozatosan, ám alapvetően átalakultak. Ennek okaként elsősorban két folyamatot jelölhetünk meg. Az egyik a barbár földön lezajló változások következménye, a másik magán a Római Birodalmon belül előállt problémák együttese volt.

Ha az előbbi – azaz a Barbaricum – szempontjából közelítjük meg a kérdést, akkor itt elsősorban a Dacia provincia feladása után kialakult szituációra gondolunk, amely a Kárpát-medencében különösen

¹⁰⁷¹ AMMIAN. XIX.11.

¹⁰⁷² A kérdés legutóbbi összefoglalását ld. BARCELÓ 1992.

¹⁰⁷³ VÁRADY 1961. 121.

súlyossá tette a helyzetet. Előbb a gótok, majd hamarosan még inkább a hunok inváziója nyugat felé kimosdította az egyes barbár csoportokat, amelyeket azonban a rómaiak – bár mind nehezebben – egy darabig még fel tudtak tartóztatni a határokon. Ezt a folyamatot jól érzékelteti egyetlen pillantás a IV. század második felére – V. század elejére keltezhető alföldi régészeti lelőhelyek óriási tömegére. A Kárpát-medence mintegy „gyűjtőzsák” szippantotta magába az új lehetőségeket kereső menekülőket, akik számára – ha nem akartak a rettegett hunok uralma alá kerülni – nem maradt más hátra, mint vagy még agresszívebben támadni a limesen át, vagy megpróbálni elérni felvételüket a Birodalomba.

Ha Róma szemszögéből közelítünk, akkor érzékelhetjük, hogy ezzel a folyamattal párhuzamosan egyfelől mind nehezebb volt megszervezni a hadsereg utánpótlását, másfelől jó néhány vidéken – elsősorban a Nyugatrómai Birodalom területén – a kiterjedt megműveletlen földeken megoldásra várt a paraszti munkára alkalmas népesség pótlása.

A Római Birodalom bukásának okai közt nyilvánvalóan ott szerepel a barbarizálódás. A Birodalomra kezdettől fogva alapvetően jellemző volt a nyitottság – az idegenek befogadása. A III. század végére kialakult gazdasági-politikai helyzetben a határközeli népekkel kialakított szövetségi viszonyal és betelepítésekkel igyekeztek a limes menti feszültséget enyhíteni, ami egyúttal megoldotta elsősorban az újoncozást a hadseregbe, másodsorban az olcsó munkaerőt a földbirtokokon.¹⁰⁷⁴

Valójában a szarmaták befogadása a provinciákba már jóval korábban megkezdődött. Rasparaganust, a roxolánok királyát (rex) feltehetőleg népével vagy népének egy csoportjával együtt Hadrianus telepítette Istria déli részére.¹⁰⁷⁵ Még egy évszázad sem telt el, és a markomann-szarmata háborúkat lezáró békekötés során a szarmaták „*ki tudtak állítani Marcus számára szövetséges segédcsapatként 8000 lovas. Közülük 5500-at Britanniába küldött a császár.*”¹⁰⁷⁶

A nagyobb léptékű, tömeges betelepítések azonban később indultak meg. Pannoniai receptióval például a III. század 70-es éveitől kezdődően számol a provinciálrégészet.¹⁰⁷⁷ A Pannoniába betelepítettek között szarmatákra vonatkozó egyértelmű forrásunk ugyan nincsen, de többen felvetették, hogy esetleg akadtak köztük olyanok, akik itt kaptak új lakóhelyet. Diocletianus uralkodása idején „*leigázták a carpusokat és a basternákat, legyőzték a szarmatákat, és az e nemzetből szedett foglyok hatalmas csapatait a római határokon telepítették le.*”¹⁰⁷⁸ Kérdés, hogy mit jelent ez esetben a római határ, ahol a „hatalmas csapat” szarmatát keresnünk kell. A régészeti leletek alapján legalábbis egyelőre tömeges szarmata áttelepítésről Pannoniába nem beszélhetünk. Kiss Magdolna továbbfejlesztve Harmatta János elképzelését, amely szerint Constantinus és Maximianus a szarmatákat a limes-táborokhoz költöztette, felhívta a figyelmet Orosius szövegében a „szétszór” (dispersere) kifejezésre, amely arra utal, hogy nem egy tömbben, hanem kisebb egységekre osztva jelölték ki a barbárok állomáshelyét a táborok mellett, és csak miután megbízhatóságuknak tanújelét adták, teljesíthettek katonai szolgálatot. Nem véletlen, hogy megjelölésük a szövegben „captivi”, azaz foglyok. Azonban a teória alátámasztásának régészeti érve, hogy a szarmata leletek „főleg limes-objektumok környékéről kerültek elő a Dunántúlon”, nem igazolható.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁴ A betelepítés kérdésével kapcsolatban igen bőséges irodalom áll rendelkezésünkre. Ilyen pl. VÁRADY 1961. Részletes összefoglalást adott KISS 2008., gazdag irodalommal. A IV. századi betelepítéseket MIRKOVIĆ 1993. foglalta össze.

¹⁰⁷⁵ Vö. a III.2.1. fejezetben a 770. jegyzettel!

¹⁰⁷⁶ DIO LXXI,16. – magyar fordítás: KOVÁCS 2006. 20–21.

¹⁰⁷⁷ MÓCSY–FITZ 1990. 239–240.

¹⁰⁷⁸ EUTROP. IX. 25.1–2. Ugyanerről OROSIUS ADV.PAG. VII.25.11–13. (Vö. NAGY 1954. 512–516., KISS 2008. 4.)

¹⁰⁷⁹ HARMATTA 1971. 265., KISS 1994. 253–254., KISS 2008. 4. „*postea per eosdem duces strenue adversus Carpos Basternasque pugnatum est. Sarmatas deinde vicerunt: quorum copiosissimam captivam multitudinem per Romanorum finium dispersere praesidia.*” „*Később ugyanezek a parancsnokok hathatósan harcoltak a karpok és a basztarnák ellen. Azután meghódították a szarmatákat, és e nép foglyai közül nagy tömeget szórtak szét a római határok helyőrségei között.*” (OROSIUS ADV.PAG. VII.25.11–13.)

Az alföldi barbárokat általában nem Pannoniába, hanem távolabbra – többnyire inkább nyugatabbra – vitték.¹⁰⁸⁰ A Kr. u. 333-ra vonatkozóan moesiai szarmatákról értesülünk. Az Itinerarium Hierosolymitanum vagy másként Itinerarium Burdigalense néven ismert „útikönyvben” egy szarmata lóváltó állomás (mutatio Sarmatae) szerepel. Az igen részletes helymeghatározás alapján már a forrás első közlője a szerbiai Morava-völgyi Paraćinba (nagyjából középúton Belgrád és Niš között) lokalizálták. Ide Constantinus idején kerülhettek egy tömbben a barbárok.¹⁰⁸¹ Constantinus-kori tömegesebb áttelepítésről a birodalom területére 334-ből tudunk: „... több, mint 300 000, különböző korú és nemű embert osztott szét Thráciában, Scythiában, Macedoniában, és Italiában.”¹⁰⁸² Az adat nyilván túlzó, azt azonban mindenképpen jelzi, hogy ezúttal valóban rengeteg emberről lehetett szó.¹⁰⁸³ Ennek ellenére a kitelepítés után még mindig hatalmas helyben maradt tömegekre utalnak a források a Duna völgyében,¹⁰⁸⁴ és a leletanyag mennyisége is valamikor éppen a IV. század második felében – V. század legelején kulminál.

Hogy valóban igen jelentős szarmata kontingens került át római területre, azt a IV. század végén vagy az V. század legelején keletkezett római hivatali jegyzék, a Notitia Dignitatum felsorolása sejteti, mely a „Sarmatae gentiles” Italiában 15, Galliában 6 praefectusát említi. Ez nagy tömegű barbár – elhelyezkedésük alapján egy tömbben történt – provinciába telepítésére utal. Egy részük mindenképpen 334-ben került új hazájába családostól.¹⁰⁸⁵ A Notitia Dignitatum – annak ellenére, hogy csonkán maradt ránk – a Pó-vidék mellett Dél-Italiában és Gallia Lugdunensis, valamint Gallia Belgica I–II civitasában említ sarmatae gentilis telepet.¹⁰⁸⁶ Ausonius pedig Treviri mellett tud szarmata településről.¹⁰⁸⁷ Az a tény, hogy Ausonius és a Notitia adatai nem fedik, hanem kiegészítik egymást, arra utal, hogy esetleg további szarmata telepekkel is számolhatunk távoli provinciákban.¹⁰⁸⁸

A hunok előretörése az Al-Dunánál válságosra fordította a helyzetet. Ennek egyik következményeként értékelték korábban, hogy 380 táján egy gót–alán–hun csoportot betelepítettek Alatheus és Saphrac vezetésével Pannoniába.¹⁰⁸⁹ Legutóbb a kérdést Kovács Péter foglalta össze, vizsgálta újra a vonatkozó forrásokat és cáfolta, hogy foedust kötöttek volna velük, vagy egyáltalában létezett volna egy ilyen háromgyökerű, ámde zárt közösségként körülhatárolható társaság (KOVÁCS 2004. 131–139., KOVÁCS 2016.).¹⁰⁹⁰

A betelepítés mellett a határvidéken feltétlenül számolnunk kell egyfajta beszivárgással is. Erre utalnak a provinciális leletanyagban megjelenő szórványos barbár tárgyak (besimított kerámia, csontfésűk stb.), amelyek között azonban a kifejezetten a szarmatákhoz köthető darabokat pillanatnyilag nem lehet elkülöníteni (**296. kép**). A temetkezési rítus vizsgálata sem hozott eddig eredményt. A padmaly feltűnését összefüggésbe hozták ugyan a barbár (szarmata) jelenléttel, de az utóbbi évek kutatása azonban kimutatta,

¹⁰⁸⁰ Vö. ALFÖLDI 1942. 683., BARKÓCZI 1959., MÓCSY 1962. 573., 576.

¹⁰⁸¹ ITINERARIUM BURDIGALENSE 565. első közlése: PARTHEY–PINDER 1848. 423. Ld. még PECZ 1902/04. Itineraria címszó.

¹⁰⁸² EXCERPTA VALESIANA VI.32. „A limigantes szarmaták összegyűjtötték erőiket és római területre üzték uraikat, akiket ma arcaragantesnek neveznek.” – saját fordításunk latinból (HIERON. CHRON. ad. a. 334.). „Az elűzött szarmaták rájöttek, hogy biztonságuk egyedüli reménye Constantinus védelme: és ő valamennyiüket befogadta a Római Birodalom határain belülre.” – saját fordításunk angolból (EUSEB. VITA CONST. IV.6.).

¹⁰⁸³ Némely kutatók a megjelölt 300.000 főt készpénznek vették (NAGY 1954. 515.), mások – véleményünk szerint helyesen – úgy látták, hogy a jelzett számnak csak töredékéről lehet szó, és az áttelepített szarmaták teljes létszáma családostól a 100.000-t aligha haladhatta meg. Felmerült az a lehetőség is, hogy a IV. század második felében a rómaiak egy részüket visszahozták a Duna völgyébe, ahol római protektorátus alatt éltek (BARKÓCZI 1959. 444., VÁRADY 1961. 37.).

¹⁰⁸⁴ Ammianus Marcellinus leírása a szarmata beháború 358/359-es eseményeivel kapcsolatban legalábbis jelentős népességre utal (AMMIAN. XVII. 12–13.).

¹⁰⁸⁵ ALFÖLDI 1924/26. II. 5–7., BARKÓCZI 1959., VÁRADY 1961. 37.

¹⁰⁸⁶ NOT.DIGN. OCC. XLII.

¹⁰⁸⁷ AUSON. MOSELLA 9.

¹⁰⁸⁸ BARKÓCZI 1959. 446.

¹⁰⁸⁹ VÁRADY 1969. 22–24., MÓCSY 1974. 178–179.

¹⁰⁹⁰ A kérdést részletesen a III.6.2. fejezetben tárgyaljuk.

296. kép • A provinciális besimított kerámia korai csoportját a kutatás barbár betelepülőkhöz – legutóbb a karpokhoz – igyekezett kötni. Valószínűleg ehhez a körhöz kapcsolható és a III. század közepére keltezhető egy Aquincumban talált szórvány edény (Tóth 2011. 300. 4. tábla 2. alapján)

hogy a II–III. századtól elő-előforduló sajátos sírforma nem jár együtt a szokásostól eltérő leletanyaggal. E sírok tájolása – az alföldi szarmaták általános D–É-i tájolásától eltérően – inkább Ny–K-i. Minthogy pedig az Alföldön a császárkori temetkezési rítusból hiányzik a padmaly, legjobb esetben is a Fekete-tengeri szarmatákkal mutathatunk ki kapcsolatot.¹⁰⁹¹

A betelepített, illetve beszivárgó szarmaták problémája mellett vizsgálnunk kell még azt a kérdést, hogy akadtak-e olyan alföldi csoportjaik, amelyek a rómaiak számára alkalmanként állítottak ki segédcsapatokat és bevetésük után visszatértek hazájukba, ahogyan azt a gótok gyakran megtették.¹⁰⁹² Erre vonatkozóan konkrét adat nem áll rendelkezésünkre, de kézenfekvőnek tűnik a szarmaták korábbi történetének fényében.¹⁰⁹³

A barbárok és Róma közötti újfajta kapcsolatot jól érzékelteti a IV. századi éremforgalom. Philippus alatt a karpok támadása miatt Erdély területén lecsökkent a pénzforgalom, majd a IV. században újra megindult. Nagy Constantinus uralkodásától a kelet-magyarországi barbároknál is feltűnt a római aprópénz (pl. Öcsödön Valentinianus pénzek).¹⁰⁹⁴ Az érmék tömeges kiáramlásának hátterében egy újfajta kapcsolat sejlik fel: a rómaiak újoncoztak a barbárok körében. Ahogyan Alföldi András fogalmazott: „Szerves összefonódás indul meg, mely észrevétlenül kiegyenlítette volna a régi szomszédok és Róma életformája különbségeit, ha a hunok rohama tönkre nem teszi ezt a fejlődést.”¹⁰⁹⁵

Ennél a pontnál kell áttérnünk arra a kérdésre, hogy a Birodalomba átköltöző/átköltöztetett szarmaták jogi helyzetéről mit tudunk. Theodor Mommsen óta sokan fölvetették már a kérdést, mit jelentett a foederati, a laeti, a gentiles jogállás. A problémakör részletes tárgyalása szétfeszítené jelen írásunk kereteit, így itt csupán a szarmaták helyzetére igyekszünk korlátozni ismertetésünket.

Kezdetben a rómaiak peregrini dediticiként kezelték a jövevényeket, azaz a római polgárjogot nem azonnal kapták meg. Többnyire nem a városlakók számát növelték, hanem a meggyérült vidéki lakosság helyére kerültek: colonusként egy-egy nagybirtokra. Adóztatásukra persze első perctől kezdve sor került,

¹⁰⁹¹ PROHÁSZKA 2006. 96–101. Az a kérdés, hogy valójában minek köszönhető a kis számú – főként Intercisa és Keszthely környékén kimutatható – padmalyos temetkezés feltűnése, további kutatást igényel.

¹⁰⁹² VÁRADY 1961. 39–40., MAENCHEN-HELLEN 1973. 45., 134. jegyzet – további irodalommal.

¹⁰⁹³ A mezőszemerei temetővel kapcsolatban vetődött fel egy ilyen lehetőség régészeti nyomainak felbukkanása (ld. a III.5.6. fejezetben).

¹⁰⁹⁴ A IV. századi éremforgalomhoz ld. LÁNYI 1990. 213–214. Az öcsödi éremkincs: JÓNÁS 1929/30.

¹⁰⁹⁵ ALFÖLDI 1943. 18.

és felvették őket az újonclistákra is.¹⁰⁹⁶ A Kárpát-medencei szarmaták a paraszti életformára kiválóan alkalmasak voltak, hiszen az Alföldön élénk mezőgazdasági tevékenységet folytattak immáron több száz éve.

A szarmaták esetében a IV. században egyetemlegesen a gentilis jelzõt alkalmazták a félfudális katonai jellegű laetus-álláson belül.¹⁰⁹⁷ Helyzetükre jellemző, hogy Valentinianus hozott egy rendeletet, amely szigorúan tiltja a gentilisek és provinciálisok közötti házasságot.¹⁰⁹⁸ A tilalomnak kettős célja lehetett, egyfelől a barbárokat volt hivatva némileg elszigetelni a keresztény lakosságtól, másrészt a katonai utánpótlást segítette a zárt körben öröklődő fegyvernemet aknázva ki.¹⁰⁹⁹ Ez különösen fontos lehetett a catafractariusoknál (126., 142., 195. és 243. kép). A harcos és lova számára előállított fegyverzet olyan teherbíró képességet igényelt, amilyennel egy átlagos katona aligha rendelkezett, nem beszélve a harcászatról, mely ugyancsak különleges kiképzést követelt meg. Akár elérte célját a tilalom, akár sem, mindenesetre a rendelkezés ténye arra utal, hogy létező és elterjedt gyakorlatról volt szó.¹¹⁰⁰ A laetusok katonaállítási kötelezettsége a többi katonacsaládéhoz volt hasonló, és csupán népi (és fegyverzetbeli) különállásuk különböztette meg őket a többi római katonától.¹¹⁰¹

Bár a sarmatae gentiles lovassági jellege kétségbevonhatatlan, a Notitia Dignitatum alapján valamikor a századfordulótól kezdve a Praepositura Magistri Peditum (azaz a gyalogsági hadfelügyelőség előjárósága) alá voltak rendelve.¹¹⁰²

A provinciális régészet régi problémája, hogy a tárgyi hagyaték vagy a temetkezési rítus alapján körül lehet-e határozni egy-egy betelepített csoportot a provincia területén.¹¹⁰³ E tekintetben az utóbbi idők egyik legmeggyőzőbb kísérlete Tóth Endre nevéhez kötődik. A DK-Dunántúlon gyűjtötte csokorba a késői – nevezetesen a III. század végére keltezhető – hamvasztásos temetkezéseket, melyeket rítusuk, a bennük talált tárgyak párhuzamai, topográfiai helyzetük és az auctoradatok egybevetése alapján a betelepített karpok hagyatékaként határozott meg.¹¹⁰⁴

A szarmatákat hasonló módon megnyugtatóan körülhatározni ez ideig nem sikerült, bár IV. századi leletegyüttesekben a kutatás igyekezett kimutatni jelenlétüket a Kárpát-medence nyugati felében (297. kép).¹¹⁰⁵ Nagy Mihály az ún. zengővárkonyi csoport temetőit használókat származtatta az alföldi barbárok köréből és határozta meg ezt a népséget vandál-alán elemként, amelyet a gót támadást követően Nagy Constantinus telepített át a Körös–Tisza–Maros vidékéről.¹¹⁰⁶ Kiss Magdolna a lussoniumi besimított

¹⁰⁹⁶ Vidékre telepítésükről már RADNÓTI 1954. 497. írt. Részletesebben ld. Kiss 2008. 2. további irodalommal!

¹⁰⁹⁷ VÁRADY 1961. 36–37., VÁRADY 1969. 175–176., HARMATTA 1971. 265.

¹⁰⁹⁸ *Nulli provincialium, cuiuscumque ordinis aut loci fuerit, cum barbara sit uxore coniugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur. Quod si quae inter provinciales atque gentiles adfinitates ex huiusmodi nuptiis exstiterint, quod in his suspectum vel noxium detegitur, capitaliter expietur* (CTH. 3.14.1.).

¹⁰⁹⁹ VÁRADY 1961. 37–38.

¹¹⁰⁰ DEMANDT 1989. 76–78.

¹¹⁰¹ VÁRADY 1961. 36.

¹¹⁰² NOT.DIGN. OCC. XLII.

¹¹⁰³ A nehezítő körülményeket összefoglalta: Kiss 2008. 3.

¹¹⁰⁴ TÓTH 2005., TÓTH 2009. 100–106. Utóbbi írásával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy míg a hamvasztásos temetkezések etnikai meghatározása meggyőző, addig a karpokhoz köthető további leletek (dák csésze, általa nomád tükörnek nevezett, valójában tükörcsüngő, egy-egy besimított edény) etnikai meghatározása meglehetősen kétséges, indokolatlan.

¹¹⁰⁵ Kiss 2008. 20. 45. jegyzet: eszerint szarmata elemekre gondoltak Fenépusztán, Szekszárd környékén, Somogyszilen, Brigetio és Szentendre temetőjében, Dunaujvárosban. Közülük a somogyszili sírról Mráv Zsolt bizonyította, hogy egy római auxiliáris katona temetkezése, és gyűrűs markolatú kardja sem szarmata fegyver (MRÁV 2006. 43., 48.). A Lakatos Pál által a szarmatákhoz kötött Szekszárd környéki egyiptomi szobrocskák meglete valóban utalhat szarmata jelenlétre (LAKATOS 1960.). Szentendre–Castra Constantia IV. századi temetőjében egy-egy tárgy (emailos sakktábla fibula), illetve viseleti elem (öv végét díszítő nagyméretű gyöngy) mutat esetleg szarmatákra (TOPÁL 1997. 539.). Intercisában a Póczy Klára által szarmata jellegűnek meghatározott edénytípusok (PÓCZY 1957. 77–85.) közül jó néhány valóban alföldi formákat idéz. Azt eldönteni azonban, hogy ez a barbárok tulajdonképpeni jelenlétével magyarázható-e, nem lehet. Ugyanakkor friss keleti elemként értékelhető az Intercisából származó tamgás tükörcsüngő (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003.).

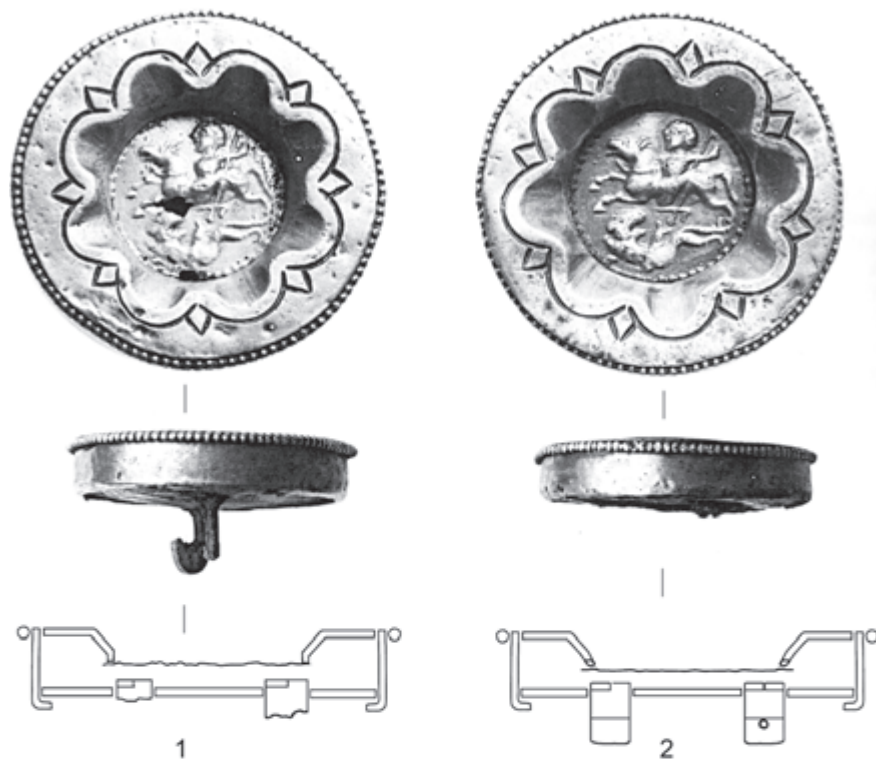
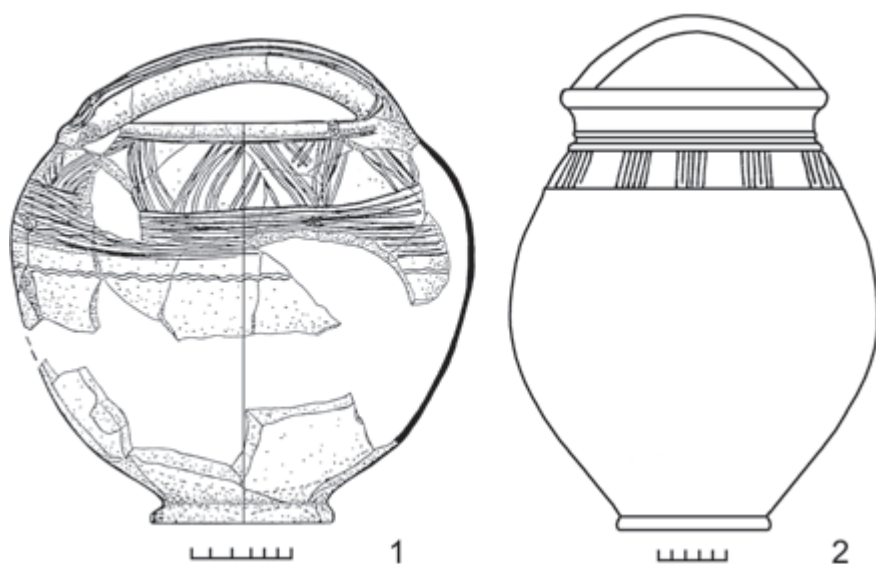
¹¹⁰⁶ NAGY 1993. 183–184., NAGY 1997. 156.

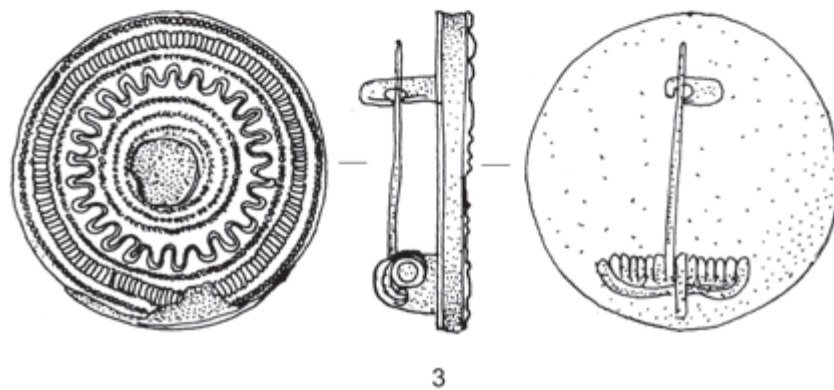
297. kép

- Szarmatákra utaló leletekként megjelölt tárgyak Pannoniából
1-6: edények Intercisából (Póczy 1957. Abb. 49: 119., Taf. XX: 3., 6-7., 12., 17. alapján),
7-9: Szekszárd környéki egyiptomi szobrocskák (LAKATOS 1960. 5. 7-8. kép alapján)

298. kép • 1: Lussoniumi besimított felső füles edény (Kiss 1992. II. tábla alapján),
2: valójában igen távoli párhuzamainak egyike: egy szarmata példány Tiszaföldvár–Téglagyár területéről (VADAY 1994. Tab. III: 35. alapján)

299. kép • 1–2: VI. századi, a Keszthely kultúrához köthető korongfibulák (TóTH 2005. Abb. 1–3. alapján)
3: szarmata dobozfibula Törökszentmiklós–Surján–Újtelepről (VADAY 1985. Abb. 8: 2. alapján)

kerámia – elsősorban egy felső füles edény (298. kép) – alföldi analógiái alapján gondolt 375 előtti szarmata lakosságra az erőd szomszédságában.¹¹⁰⁷

Tóth Endre figyelt föl arra a formai és technikai hasonlóságra, amely a szarmatáknál elterjedt – és feltehetőleg saját ötvöseik gyártmányaiként értékelhető – dobozfibulák (Dosenfibel) és a Keszthely kultúra korongfibulái közt kimutatható (299. kép).¹¹⁰⁸ A IV. századi szarmaták és a VI. századi Keszthely kultúra közti időbeli hiátust, valamint a két elterjedési terület közötti térbeli távolságot nem sikerült áthidalnia. Másként fogalmazva: ha összefüggés van a két leletsoport között, akkor egyelőre nem tudjuk, hogy az V. században hol voltak azok a mesterek, akik ezeket a tárgyakat gyártották.

Az utóbbi időben az ún. belső erődök első építési periódusát és Scarbantia, Gorsium, Sopianae városfalának építését Diocletianus, illetve Constantinus hadseregreformjához kötik: a limitanei tartományokba helyezésével, a mozgó alakulatok felállításával hozzák összefüggésbe. Kiss Magdolna feltételezte, hogy ezeknél az építkezéseknél betelepített szarmaták munkaerejét is kihasználták, amire utalna, hogy „a kérdéses barbárok régészeti anyagát nem véletlenül találják meg a határmenti létesítményeknél, valamint ezeknél a belső erődöknél.”¹¹⁰⁹

Összefoglalva, még egyszer hangsúlyozzuk, hogy szarmata betelepítésre utaló régészeti leleteket Pannónia területéről még nem ismerünk, illetve a szóba jöhető tárgyak hozzájuk kötése nem meggyőző.

5. AZ ÚN. ALFÖLDI SÁNCOK (300. kép)¹¹¹⁰

A magyarországi császárkori Barbaricum régészeti kutatásának neuralgikus pontjai közé tartozik a Csörsz- vagy más néven Ördög-árok értékelése. Rendeltetésének értelmezése komoly szerepet játszik a szarmata–római viszony felvázolásában, különös tekintettel a IV. század eleji eseményekre. Ez indokolja, hogy e helyen részletesebben foglalkozunk vele. Először a különböző sáncokat ismertetjük, majd külön-külön taglaljuk a velük kapcsolatos interpretációs problémákat.

Az 1960-as években elkezdett komplex kutatás előzményei igen régiek, már a XIX. században az első magyar régészeket is izgatta ez a monumentális földépítmény. Elegendő itt csak Rómer Flóris, Fröhlich Róbert vagy Pulszky Ferenc munkásságára utalnunk.¹¹¹¹ A római kori kutatásban a Csörsz-árok értelmezésének fontosságát jó illusztrálja a vele kapcsolatban megjelent tanulmányok sorozata vagy éppenséggel az, hogy 2003-ban (a Pécssett megrendezett Limes-kongresszus tiszteletére) újra kiadták az 1983-ban megjelent összefoglaló kötetet.¹¹¹²

A Csörsz- vagy Ördög-árokra vonatkozó forrásokat elsőként Rómer Flóris gyűjtötte csokorba (301. kép).¹¹¹³ A legkorábbi rá vonatkozó forrásadatunk IV. Béla 1267-es, a százdi apátság 1067-es alapítólevelét megerősítő oklevelében szerepel. Itt valójában egy „nagyárkot” említenek, melyet a kutatás – joggal – a Csörsz-árokkal azonosított. Csörsz néven (Csersz árokja) 1558-ban Székely István Magyar krónikájában szerepel a 718. évnél: „Seita Pannoniának királya. Ez a Csersz árokját megvívta, kit nem azért híttanak Csersz árokjának, hogy azon a Csersz király feleséget hozott volna magának, hanem azért hogy az árkot az országának oltalmára legelőszört az csenáltatta volna még Attilának előtte, mikor itt külömb-külobmb nemzetek

¹¹⁰⁷ Kiss 1994. 253–254., Kiss 1994A.

¹¹⁰⁸ Tóth 2005. 188–189. Abb. 8., 10.

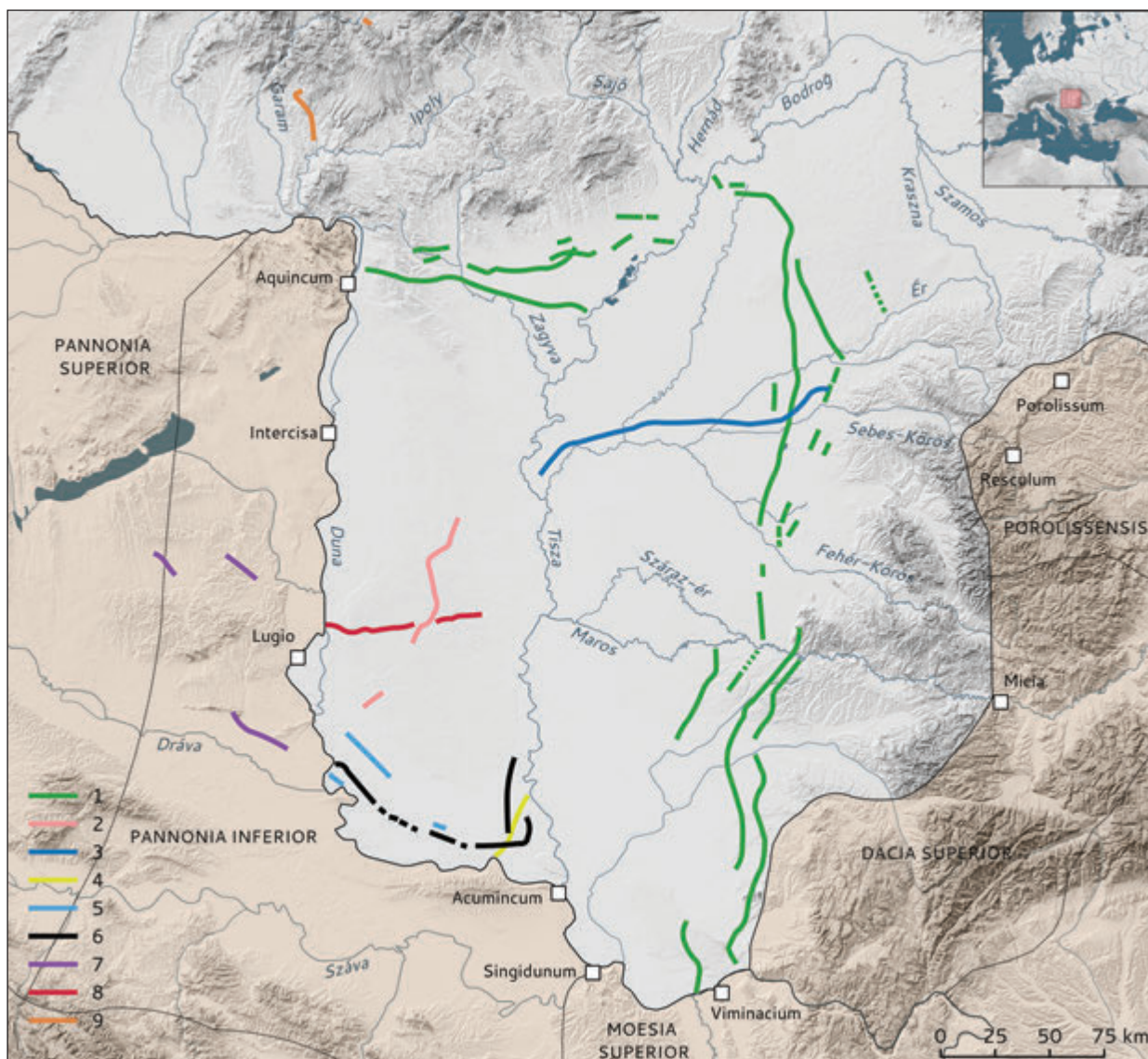
¹¹⁰⁹ Kiss 2008. 9.

¹¹¹⁰ Ez a fejezet ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2010., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014A. frissített változata.

¹¹¹¹ Rómer 1876. 39–77., Fröhlich 1887., Pulszky 1891.

¹¹¹² Garam–Patay–Soproni 1983., Garam–Patay–Soproni 2003.

¹¹¹³ Rómer 1876. 39–77., 42. és 43. oldal közti térkép, Balás 1961. 331.

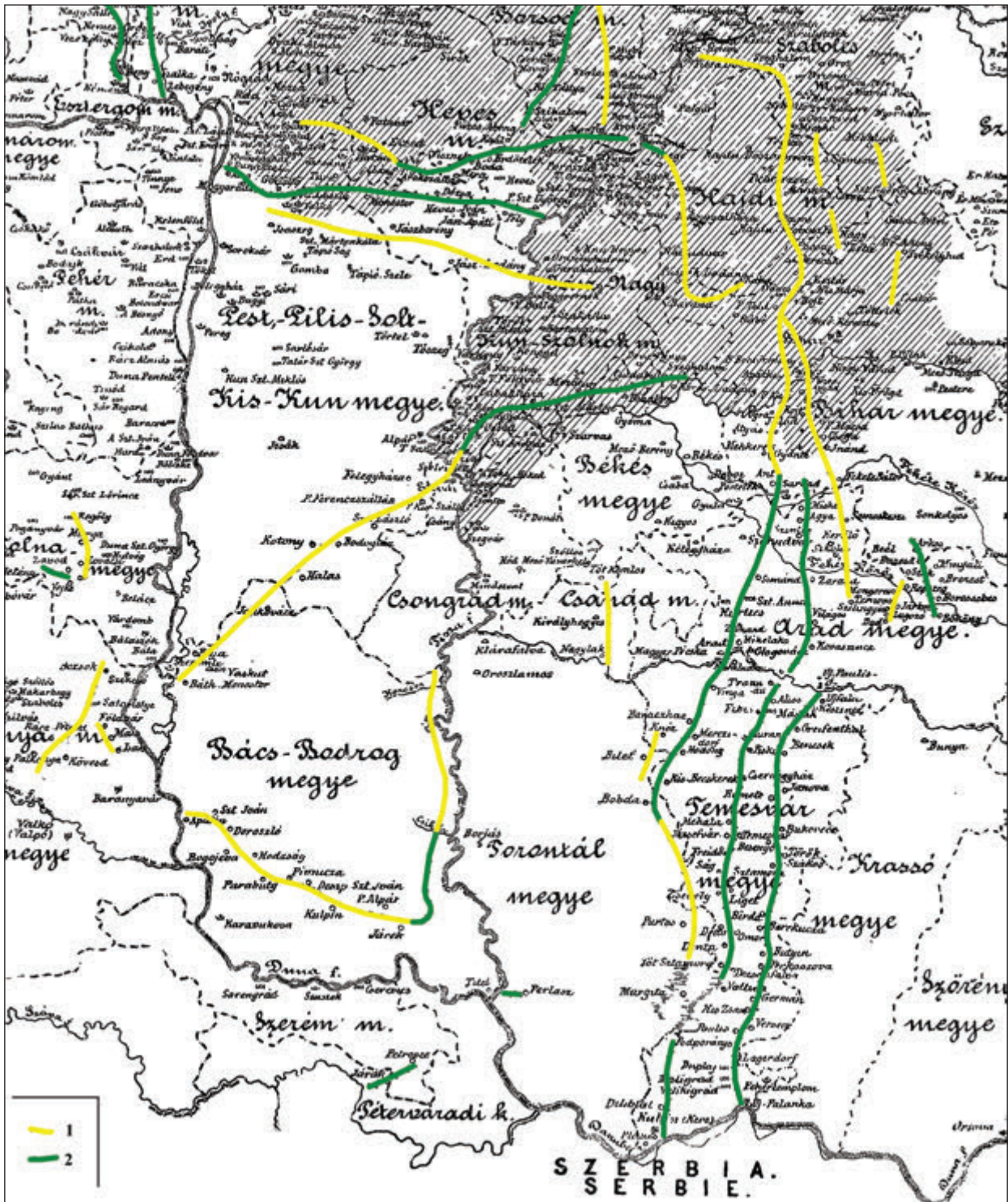
300. kép • Az ún. alföldi sáncok és Dacia határa 1: Csörsz- vagy Ördög-árok, 2: Kiskunsági árok, 3: Körös menti sáncok, 4: az ún. nagy római sánc, 5: további sáncok az ún. kis római sánc környékén, 6: az ún. kis római sánc, 7: dunántúli – római területen futó – sáncok, 8: észak-bácskai feltételezett római út, 9: a szlovákiai sáncok

lakozának. Ki akkort nagy mély volt, mint most egy város árokja, és a tetején eleven fák voltak ültetve, kinek az gyökerei megtartották a töltést, hogy be ne omoljon. Kiken kapuk voltak, és őrállók. Mikoron pedig valami ellenség az országra támadott, tehát mind oda az árokra futottak, és úgy oltalmazták az országot. Nem csak egy vagyon pedig aféle, hanem több is vagyon, jelesen a Tisza Duna között, kik mind e mai napig megláttanak, de immár a hosszú idő miatt betöltettek, kivel nem a magyarok éltenek, hanem az őelöttök való nemzet-sígek.”¹¹¹⁴

A Csörsz egy több sáncból és árokból kiépített rendszer. Nyugatról és délről a Duna zárja le azt a kb. 60.000 km²-nyi területet, amelyet körbeölel. Budapest fölött Dunakeszinél indul, ahonnan kelet felé tart Ároktő irányába. Átlépve a Tiszát hamarosan – Újfehértő előtt – éles kanyarral délre fordul (302–303. kép).¹¹¹⁵

¹¹¹⁴ SZÉKELY 1854. VII. 6.

¹¹¹⁵ PATAY 1969. 111., GARAM–PATAY–SOPRONI 1983. 13–17.

301. kép • Rómer Flóris térképének részlete a sáncokkal 1: a feltételezhető sáncok, 2: bizonyosan sáncok (RÓMER 1876. 42–43. oldal közti térkép)

302. kép • A Csörsz-árok egy szakasza
Valkónál (Pest megye)
(a szerzők felvétele)

303. kép • A Csörsz-árok Patay Pál által
tervezett rekonstrukciója
Debrecen–Fancsikán
(a szerzők felvétele)

Ezek mellett az ún. hosszanti sáncok mellett léteznek ún. belső sáncok, amelyek a mai Szerbia területén található a Bácskában, a Duna–Tisza köze déli részén.¹¹¹⁶ Ezek rendszere kevésbé kutatott, és az is erősen kérdéses, hogy van-e valamilyen történeti összefüggés a Csörsz és az ún. belső vagy „római” sáncok között. A belső sáncok egyik vonulatát „kis római sáncként” találjuk a II. József-féle katonai térképen, míg a másik vonalat „nagy római sáncként” jelölik (300. kép 4. és 6.).¹¹¹⁷

A „kis római sánc” Apatintól indul, KDK-re tart, Dorosló (Doroslovo) – Militics (Srpski Miletic) – Parabut/Paripás (Ratkovo) – Deszpotszentiván/Úrszentiván (Depotovo) – Kulpin/Kölpény (Kulpin) – Alpár (Alpar) – Járek/Tiszaistvánfalva (Bački Jarak) vonalon Goszpodince/Boldogasszonyfalváig (Gospodinci) fut, majd itt északra fordul és a Tiszával párhuzamosan Csurogig (Čurug) ér. Goszpodincétől vele párhuzamosan nyugatabbra indul egy másik vonal, mely észak felé Tisza-Földvár/Bácsföldvár (Bačko Gradište) – Óbecse (Bečej) – Bácspetrovoszelló/Péterréve (Bačko Petrovo Selo) irányában tart, ahol eléri a Tiszát. A XIX. század végén magassága még 3–10 m volt, szélessége alul 16–20 m, felül 4–8 m, és jól kivehető volt a

¹¹¹⁶ Vö. Gönczy Pál Bács-Bodrog vármegye térképével (http://szilagyiinfo.googlepages.com/Bacs-Bodrog_varmegye_terkepe.jpg; Bacs-Bodrog_varmegye_terkepe-full.jpg, 2016. június 26.); RÓMER 1876. 42. és 43. oldal közti térkép, FRÖHLICH 1887. 21., GUBITZA é.n. 11–13.

¹¹¹⁷ Dudás Gyula pont fordítva jelöli meg a nagy és kis jelzőt. Az ellentmondás abból adódik, hogy a hosszabb sáncrendszer alacsonyabb, a rövidebb viszont magasabb és szélesebb volt (DUDÁS 1885.).

sáncot kísérő árok, illetve árkok. Az apatini részen az árok észak felől húzódott, majd Doroszlótól egy szakaszon a sánc mindkét oldalán megfigyelték, míg Kiszács (Kisač) táján már a déli oldalra esik. Az árokkal együtt az építmény talapzata mintegy 20–25 m körül volt. Az első szakaszát 65 km hosszan jelezték térképek, illetve lehetett megfigyelni, de eredetileg – ha a hiányzó, alighanem elpusztult szakaszokat is figyelembe vesszük – elérte a 100 km-t. Északi, különálló szakasza hasonló szerkezetű, 29 km hosszú, és árka kelet felé néz. Helyenként hézagokat lehetett megfigyelni. Vonala nem egyenes, hanem „girbe-gurba”.¹¹¹⁸ Gubitza Kálmán leírása szerint kisebb-nagyobb sánc-szakaszok voltak megfigyelhetők Bácska más részein is (ilyen egy rövid szakasz Ósóvé/Ravno Selo határában, egy másik Apatintól Szond/Sonta felé, valamint a harmadik Nemesmiliticstől/Svetozar Miletić, Csonpolya/Čonoplja és Kerény/Kljajicevo határán át Cservenka/Crvenka felé). Ezek szerkezetükben hasonlítanak a „kis római sáncra”.¹¹¹⁹

Az ún. nagy sánc Újvidéknél (Novi Sad) indul ÉÉK felé, előbb a Temerin – Goszpodince – Járek – Zsablya (Žabalj) alkotta négyszögben, majd Goszpodincétől északra keresztezi a kis sáncot, hogy Csurog és Tisza-Földvár között elérje a Tiszát. Teljes hosszában a nyugati oldalán kíséri egy árok a sáncot. Fröhlich azt találta, hogy keleti lejtője 5,3–9,5 m hosszú, míg a nyugati 9–13 m. Az árok 8,6–10,3 m széles, a sánc tejeje 1,3–5 m.¹¹²⁰

304. kép • Ennyi látszott a Kiskunsági sáncokból az 1960-as–70-es években: a kiskunhalasi Alsószállás-dűlőben lévő tanyától keletre (PATAY 2006. 10. kép alapján)

A bácskai sáncoktól északra a Duna–Tisza közén további sáncszakasz(ok)ról tudunk. Egyfelől terpebejárások, másfelől térképészeti adatok utalnak arra, hogy a Kiskunságban fut Szank – Kiskunhalas – Tompa – Csikéria – Bajmok vonalon, illetve talán ennek meghosszabbításában egy Nemesmilitics – Zombor (Sombor) szakaszon egy olyan földmű, amelynek iránya jól kitapinthatóan ÉK–DNy (**300. kép** 2. és **304. kép**). Az árok a DDK-i, míg a sánc az ÉÉNy-in figyelhető meg (amennyiben tehát védmű volt, az ellenséges támadásra dél felől számítottak). A kunsági árok az 1970-es évek végén jóval kisebb volt, mint a bácskaiak vagy a Csörsz. ÉK-i végétől mintegy 30–35 km-re található a Körösök torkolata, ahonnan kelet felé regisztrálható egy további hasonló földmű. A kunsági sánc tehát jóval a Tisza előtt véget ér, azonban a Körös északi oldalán futó sánc-árok annyira a vonalába esik, hogy aligha kétséges, hogy összefügg vele. Ez utóbbi a Hármas-Körös, illetve a Sebes-Körös északi partján Erdélyig ér el. Körösszegapátinál keresztezi a Csörsz-árok belső vonalát (**300. kép** 3.). Kronológiai viszonyát a Csörszhez azonban meggyőzően nem

¹¹¹⁸ A méretadatokat és a szerkezettel kapcsolatban ld. FRÖHLICH 1887. 22–24., 28–29., 210., 307.

¹¹¹⁹ GUBITZA é.n. 11–13. – alapvetően Cziráky Gyula kutatásaira alapozva.

¹¹²⁰ A méretadatokat és a szerkezettel kapcsolatban ld. FRÖHLICH 1887. 133., 138.

sikerült tisztázni.¹¹²¹ A Körös menti árok mérete az 1970-es évekbeli megfigyelések idején még helyenként elérte az 5,5 m-es szélességet és a 265 cm-es mélységet.¹¹²²

A Patay Pál vezette Csörsz kutatásra szerveződött munkacsoport az 1970-es évek végén bejárta a Duna–Tisza közének keresztsáncait éppúgy, mint a Körös mentit. Ennek során sikerült feltérképezniük egy Baja irányából futó földmű maradványait, melyről megállapították, hogy valójában Szeged felé fut,¹¹²³ csaknem Ny–K-i irányú, tehát nincs összefüggésben a kiskunsági, illetve a Körös-menti sánccal. Szerkezetében – legalábbis abban, hogy helyenként mindkét oldala árkolt – emlékeztet a bácskai „kis római sáncre”. Az átvágások ellenére korát nem sikerült meghatározniuk. Egy ízben „egy gödör is jelentkezett, amelyben hullámvonallal díszített (szarmata, de Árpád-korra is gyanús) cserepek voltak. Az árok és a gödör időrendi viszonyát illetően az utóbbi látszott fiatalabbnak (ez azonban inkább csak feltételezés).”¹¹²⁴ A datálás bizonytalansága ellenére császárkori útként határozták meg (300. kép 8.).¹¹²⁵

A Kárpát-medencében még jó néhány helyen tudunk további sáncokról. Közülük első helyen kell említenünk, hogy a 2000-es években Alexandru Matei és Gindele Róbert sánc-árok átvágások sorozatát végezte el mintegy 50 km-nyire a porolissumi limes előterében Supuru de Sus/Felsőszopor határában. A Kraszna és a Zilah folyó völgyét átszelő árkok A. Matei véleménye szerint egyértelműen római munkálatokra utalnak. A mezőgazdasági tevékenységgel erősen bolygatott védmű 2–2,5 m mély és 3–4,5 m széles.¹¹²⁶

A fentebb leírt „kis római sáncnak” (300. kép 6.) feltételezték dunántúli folytatását. Több további, az alföldihez hasonló sánc-szakasról van értesülésünk a Dunántúlról, pl. Tolna, Vas vagy Somogy megye területéről (300. kép 7.).¹¹²⁷

Említhetünk ilyen erődítéseket Dél-Szlovákiában (300. kép 9.) és Erdélyben.¹¹²⁸ De léteznek sáncok – köztük Ördög-árok néven emlegetett (ún. Brazda lui Novac¹¹²⁹) – az Al-Dunánál (kb. 300 km hosszan), valamint a Dnyeszter és Prut közén, és legdélebbre az ún. Erkeszija sánc a Fekete-tenger és a Marica közt (a besszarábiai és az Erkeszija sánc közel 140 km).¹¹³⁰

Jelenlegi ismereteink szerint nem bizonyítható sem az, hogy a fent felsorolt egyes sáncok – közöttük az ún. hosszanti árkok – egy koncepció alapján épültek volna, sem az, hogy legalább megközelítőleg egykorúak. Közös vonásukként többen hangsúlyozták, hogy ezek a sáncok síkvidéki területet határolnak le.

¹¹²¹ A szakirodalomban szó esik arról, hogy a kereszteződési pont átvágása alapján a Csörsz-árok korábban készült, mint a Körös menti (SOPRONI 1978. 118.).

¹¹²² RÓMER 1876. 42. és 43. oldal közti térkép (301. kép, vö. a 1113. jegyzettel!), SOPRONI 2003. 59. 119. lj. A kunsági sánccról legutóbb, a korábbi irodalom összefoglalásával: GALLINA 1999., PATAY 2005., PATAY 2006.

¹¹²³ A XIX. századi térképeken a kunsági sáncvonal a Bajától induló, Patay által útnak meghatározott vonal folytatásaként jelentkezik: Csépa felé tart, átlépi a Tiszát, majd a Körösök északi partján Erdélyig ér el. Ugyanakkor Römer Flóris térképén nem Bajánál, hanem Bátmonostornál indul ÉÉK-re. Kunszentmárton határában látható, azután Szelevénytől keletre fordul és a Körösökkel párhuzamosan halad Szeghalomig (301. kép) (RÓMER 1876. térkép a 42. és 43. oldal között). Ez tehát azt jelenti, hogy a „bajai utat”, a kiskunsági és a Körös menti sánccot egyetlen vonalként képelték el.

¹¹²⁴ PATAY 2005. 399.

¹¹²⁵ PATAY 2005.

¹¹²⁶ MATEI–GINDELE 2004., MATEI–GINDELE 2006. A szerzők véleménye szerint ez a limes-szakasz összefüggésben állt a Körös-völgyi sánccal, melynek árkat ők – Gallina Zsolttal ellentétben (GALLINA 1999. 74.) – a sánctól északra tudják, amely esetben észak felől védte a területet. Elképzelésük szerint ez lehetett Decebal birodalmának határa, és a győztes Traianus itt építette ki a legkorábbi limest, melyet később a rómaiak feladtak. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1977–79 között folytatott kutatások során a Szank–Kiskunhalas–Tompá–Csikéria–Bajmok szakaszt sikerült rekonstruálni, melyről Soproni Sándor megjegyzi, hogy korábbi, 358-as keltezése nem igazolható. A keltezéshez azonban mindenképpen lényeges argumentum, hogy a Körös menti sánc és a Csörsz kereszteződési pontjában folytatott sánctátság alapján az előbbi a fiatalabb (SOPRONI 1978. 118.).

¹¹²⁷ RÓMER 1876. 42. és 43. oldal közti térkép, FRÖHLICH 1887. 22., GALLINA 1999. 69., PATAY 2008.

¹¹²⁸ Szlovákiához: BELJAK–PAŽINOVÁ 2012., Erdélyhez: DÉNES 2001/2007.

¹¹²⁹ Ez Ploiești-től indul és a Ialomița folyóig húzódik, onnan a Szeret irányában követhető nyomon.

¹¹³⁰ Az ezekre a sáncokra vonatkozó legutóbbi összefoglalás FIEDLER 1986. – további irodalommal.

Ugyanakkor minden esetben külön-külön vizsgálendő, hogy mikor készítették őket, és mi volt a funkciójuk. Utóbbi kérdésre három lehetséges magyarázat szokott felmerülni:

- 1) Áradás elleni töltésként készült.
- 2) Út.¹¹³¹
- 3) Határ megjelölésére, illetve védelmére szolgált.

Ha pedig a kronológiával foglalkozunk, akkor figyelembe kell vennünk a sáncokhoz kapcsolódó feltárásokat, az építmény szerkezetét, a területet, amelyet átszel vagy határol, valamint a számításba vehető időszak történeti adatait. A mi szempontunkból ez a kérdés úgy merül föl, hogy lehetnek-e császárkori építmények a sáncok között. A császárkori keltezés általánosan elterjedt, tradicionális vélekedés. Amennyiben ez a datálás elfogadható, akkor felmerül, hogy a rómaiak vagy a barbárok építették, illetve tervezték-e. Már előljáróban ki kell emelnünk egy fontos ellenérvet a római mérnöki tevékenységgel szemben, melyre már Fröhlich Róbert rámutatott. Arról van szó, hogy „a limes ... nem csak sáncz és árokból állott, hanem annak védelmére szolgáltak a castra, castella, illetőleg a propugnacula, vagyis helyesebben mondva burgi. ... a hol eddig római limest kutattak, ott ezen építményeknek vagy romjaira, vagy nyomaira akadtak.”¹¹³² Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy ilyen erődítéseknek eddigi ismereteink szerint a barbaricum sáncok esetében nyoma sincs.¹¹³³

Lássuk mindezek fényében, mit tudunk az alföldi sáncokról!

A CSÖRSZ- VAGY ÖRDÖG-ÁROK (300. kép 1., 302–303. kép)

A kutatók körében – mint a fentiekben említettük – igen régen elterjedt az a vélekedés, hogy a Csörsz egyértelműen a császárkorra keltezhető. Valamennyi fent bemutatott sánccal kapcsolatban általános tendencia ez, mivel a szakemberek úgy gondolták, hogy ilyen nagyarányú munkák megszervezésére a térségben kizárólag a rómaiak voltak alkalmasak.¹¹³⁴ Itt azonban ismét ki kell emelnünk az őrtornyok, táborok hiányát, mely óvatosságra int.

Valamennyi közül az ún. alföldi hosszanti sáncokat, azaz az Ördög-árkot kutatták legalaposabban és legmódszeresebben. A Balás Vilmos által összegyűjtött térképészeti és történeti források nyomán az 1962-ben Patay Pál vezetésével megalakult kutatócsoport módszeresen bejárta, illetve több helyen át is vágta őket.¹¹³⁵ A keltezésben a legfőbb kiindulópontot mindenképpen a régészeti feltárások jelentik. A sánc-árok rendszer fennállásának terminus post quemjét olyan régészeti objektumok határozzák meg, amelyeknek betöltésében terra sigillata, festett római edénytöredék, fibulák voltak, és ezek alapján az építkezéseket a III. század közepénél feltétlenül későbbre kell datálnunk.¹¹³⁶

Az ante quem a XI. század: Oszlárnál ugyanis Salamon pénzzel keltezhető sírokat ástak a sáncba.¹¹³⁷ A XI. századi záródátumot egy írott forrás is alátámasztja, nevezetesen a százdi apátság már említett alapítólevele, mely említi a Csörszöt.¹¹³⁸

¹¹³¹ Nagy Mihály felvetette azt a lehetőséget, hogy az Alföldön nyugat–keleti utak hiányában a Csörsz sáncai biztosították az észak–déli felvonulást mind a rómaiak, mind a barbárok számára (NAGY 1997. 156.).

¹¹³² FRÖHLICH 1887. 211.

¹¹³³ A bácskai építmények esetében ugyan a leírások említik, hogy a sáncrendszer mintha földvárakat kötne össze. Komolyabb kutatás azonban Cziráky Gyula óta e kérdés tisztázására nem folyt. Cziráky pedig ásatai alapján e földvárakat a késő népvándorláskorra keltezte (GUBITZA é.n. 12–13.).

¹¹³⁴ FIEDLER 1986. 458. – további irodalommal.

¹¹³⁵ BALÁS 1961., BALÁS 1963., GARAM–PATAY–SOPRONI 1983., GARAM–PATAY–SOPRONI 2003.

¹¹³⁶ GARAM–PATAY–SOPRONI 2003. 49–56.

¹¹³⁷ SOPRONI 1978. 113. 9. lj., GARAM–PATAY–SOPRONI 1983. 52., GARAM–PATAY–SOPRONI 2003. 53.

¹¹³⁸ BALÁS 1961. 331. Az oklevél IV. Béla korából származik, ám az apátság eredeti alapítólevelének időpontja 1067, vagyis ezt az évet kell tekintenünk a Csörsz-árok első írásos említésének.

A Csörsz Maros-vidéki szakaszának két átvágására került sor 1966-ban Simbäteni (Szabadhely) és Covăsânt (Kovácsi) közelében.¹¹³⁹ Mindkét helyen eléggé lepusztult szakaszt kutattak meg. Utóbbi esetben ennek ellenére jól megfigyelhető volt 5 árok maradványa. A köztük lévő legszélesebb sánc (a D. jelű) alatt talált összefüggő, Horedt által a Kr. u. I. századra keltezett cserépréteg ugyancsak terminus post quemként értelmezhető az Ördög-árokhoz ezen a szakaszon.

Felmerül a régészeti adatokkal kapcsolatban, hogy tekinthetjük-e a sáncrendszert egyetlen időszakban épült egységes alkotásnak. Aligha vitatható, hogy a Csörsz-árokhoz nevezett sánc-árok rendszert – legalábbis annak fő vonulatát – egységes koncepció alapján képezték ki. Az azonban már erősen vitatott, hogy a kettős, helyenként hármas tagolású vonalak kronológiailag hogyan viszonyulnak egymáshoz. Az sem világos, milyen mértékű kronológiai különbséget rejtenek az egymást keresztező árokszakaszok. Nehézséget jelent, hogy ma már csak bizonyos szakaszok mérhetőek és térképezhetőek. Sok helyen csak régi térképészeti adatokból, esetleg légifotó és ásatás alapján rajzolható meg a rendszer egy-egy vonalrészlete.¹¹⁴⁰ A nyírségi szakasznál például egy külső vonalat sikerült rekonstruálni a helységnevekből és térképészeti adatokból kiindulva úgy, hogy a sáncnak ma már nyoma sincs.¹¹⁴¹ Hasonló módszerekkel a romániai Szatmár területén is lokalizáltak árokszakaszokat, amelyeket itt szerencsésen a terepen, illetve légifotókon azonosítottak.¹¹⁴²

Visszatérve a kronológiai adatokra, a kormeghatározás legfőbb kiindulópontja egy elméleti megfontolás volt: olyan népet és/vagy kultúrát kerestek a szakemberek a III. és XI. század között, amelynek a Csörsz-árok a határa lehetett. Három olyan alföldi régészeti anyagot vizsgáltak, amely nagyjából a szóban forgó területre jellemző: a szarmaták, a gepidák és a kora avarok hagyatéka. Mindezek közül – mint arra már többször hivatkoztunk – a legelfogadottabb a császárkori keltezés. Abban egyetértett a kutatás, hogy Dacia provincia feladása előtt a sánc kiépítése stratégiai szempontból értelmetlen lett volna akár a rómaiak, akár a szarmaták részéről. Erdély gót megszállása után azonban mind a Birodalomnak, mind az Alföld lakóinak érdekében állhatott.¹¹⁴³ A római részvétel esetében persze az is kérdés, hogy a határ szomszédságában élő barbárok területe mennyire volt szuverén – legalábbis a rómaiak szemében.¹¹⁴⁴ Ami a 271-et követő időszakot illeti, több elképzelés látott már napvilágot. Közülük kettő között oszlik meg leginkább a kutatók véleménye.¹¹⁴⁵

1) Mócsy András: 294-ben a Galerius-, illetve a Diocletianus-féle erődítési munkálatok részeként alakították ki.¹¹⁴⁶ Ennek az elképzelésnek az Achilles-sarka, hogy a szarmaták tudta és beleegyezése nélkül aligha készülhetett volna a védmű, sőt csakis aktív részvételükkel épülhetett meg. Épp Diocletianus alatt pedig egymást érték az ellenséges szarmata támadások.

2) Soproni Sándor: 322-ben az alföldi hadjárattal összefüggésben. Az ő nyomán többek véleménye szerint a 324 és 332 közötti időszak lehetett alkalmas arra, hogy a Csörsz-árok kiépüljön.¹¹⁴⁷ 332 után ez már aligha volt lehetséges, hiszen akkor kitört a hosszan elhúzódó szarmata beháború. A IV. század második

¹¹³⁹ Részletes beszámoló és értékelése: HORED T 1968.

¹¹⁴⁰ Ilyen a Dunakeszi határában lévő – ma már szemmel nem látható Csörsz-szakasz, amelynek árok részét sikerült feltárni a 2/a. út megelőző munkái során (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002.) vagy a Nagyremete/Remetea Mare–Olympia Ipari Park, ahol ugyancsak kizárólag az árok volt megfigyelhető az ásatások során (GINDELE 2017. 91.).

¹¹⁴¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2000. 248., LŐRINCZY 2013. 33.

¹¹⁴² GINDELE 2017. 91–92.

¹¹⁴³ SOPRONI 1978. 115.

¹¹⁴⁴ Vö. MRÁV 1999. 79–81., Kiss 2008. 6–7.

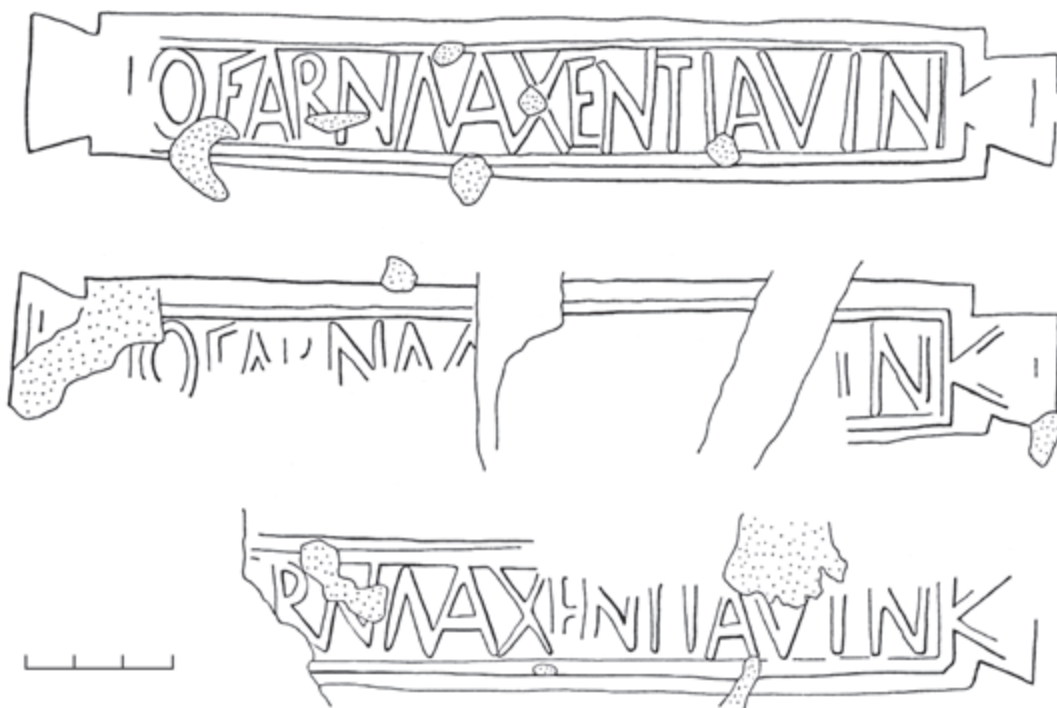
¹¹⁴⁵ MÓCSY 1975. 100–101., SOPRONI 1978. 113–137., MÓCSY–FITZ 1990. 47., GARAM–PATAY–SOPRONI 2003. 57–70. A kronológiai érvelések összefoglalását az irodalommal ld. TÓTH 1983. 68–69.

¹¹⁴⁶ MÓCSY 1972. 95–96. Ekkor épült a Barbaricum területén két tábor is, Bononiával, illetve Aquincummal(?) szemben (vö. e fejezet 1003. jegyzetével!), amit Mócsy A. összefüggésbe hozott a Csörsz kialakításával. A vonatkozó irodalom összefoglalóan TÓTH 1983. 69. 5–6. és 11–12. jegyzet.

¹¹⁴⁷ SOPRONI 1978. 113–137. Az erre vonatkozó irodalom összefoglalása: TÓTH 1983. 69. 7–10. jegyzet. Kiss Magdolna Anonymus Valesianus Priornak a Constantinus és Licinius közti ellentétekre vonatkozó adatai alapján alakított ki egy hipotézist, mellyel igyekezett ezt a kronológiát a 323 és 325 közötti évekre szűkíteni (Kiss 2008. 25–34.).

felére kialakult politikai helyzetben a sáncnak már más vonalon kellett volna futnia, illetve addigra ebben a formában elvesztette értelmét.

A Duna menti IV. századi nagy volumenű építkezéseket a ripa előterében, barbár földön mind Mócsy András, mind Soproni Sándor összefüggésbe igyekezett hozni a Csörsz-árok kialakításával, azaz azzal egy védelmi szisztéma részeként értékelték.¹¹⁴⁸ A további kutatások – elsősorban Lőrincz Barnabás munkái – tisztázták, hogy a bal parti vitatott funkciójú¹¹⁴⁹ hidfőállásokból/ellenerődökből (282–283. kép) származó téglabélyegeg a legkorábbiak kialakítását a 350-es évek közepe utánra (II. Constantius) keltezük, többségüket pedig a 370-es évekre, azaz a valentinianusi építkezések idejére kell datálnunk (305. kép).¹¹⁵⁰ Így az ellenerőd építkezések semmiképp sem szolgálhatnak Mócsy, illetve Soproni elméletének alátámasztására.

305. kép • Valentinianus korára keltezhetőek az OF ARN feliratú téglabélyegeg, Göd–Bócsaújtelep (MRÁV 2005. 17. kép 2. alapján)

Függetlenül a kiépítés korától abban a kutatók zöme egyetértett, hogy a Csörsz-árok a Birodalom előretolt, a fenyegető germán veszély ellenében kialakított védelmi rendszere lett volna, amely római kezdeményezésre, illetve irányítással épült a szarmaták földjén. Mócsy András helyesen világított rá, hogy a sáncnak „hosszú ideig kellett használatban lennie, mert vonalát többször megváltoztatták...”¹¹⁵¹ Ugyanakkor feladásának időpontjaként a kutatás Valentinianus uralkodásának idejét¹¹⁵² vagy a 378-as hadrianopolisi vereséget¹¹⁵³ jelöli meg, ez pedig azt jelenti, hogy még a legkorábbi keltezés esetén is a sánc legfeljebb két – két és fél generációnyi időn át védte volna a szarmatákat.

¹¹⁴⁸ SOPRONI 1978. 117.

¹¹⁴⁹ Ezeket többnyire a szarmaták távoltartására és erődemonstráció céljára szolgáló erődítménynek tartották (BERTÓK 1997.), de újabban Nagy Mihály felvetette, hogy raktárak voltak (NAGY 1999. 121–122.).

¹¹⁵⁰ LŐRINCZ 1999. Ez utóbbiak közé tartozik pl. a módszeres ásatással feltárt dunakeszi ellenerőd (MRÁV 2002.). Sőt a téglabélyegeg összetétele alapján feltételelesen az is felmerült, hogy post-Valentinianus-kori építkezésekre is gondolnunk kell (VISY 1978. 249–250.).

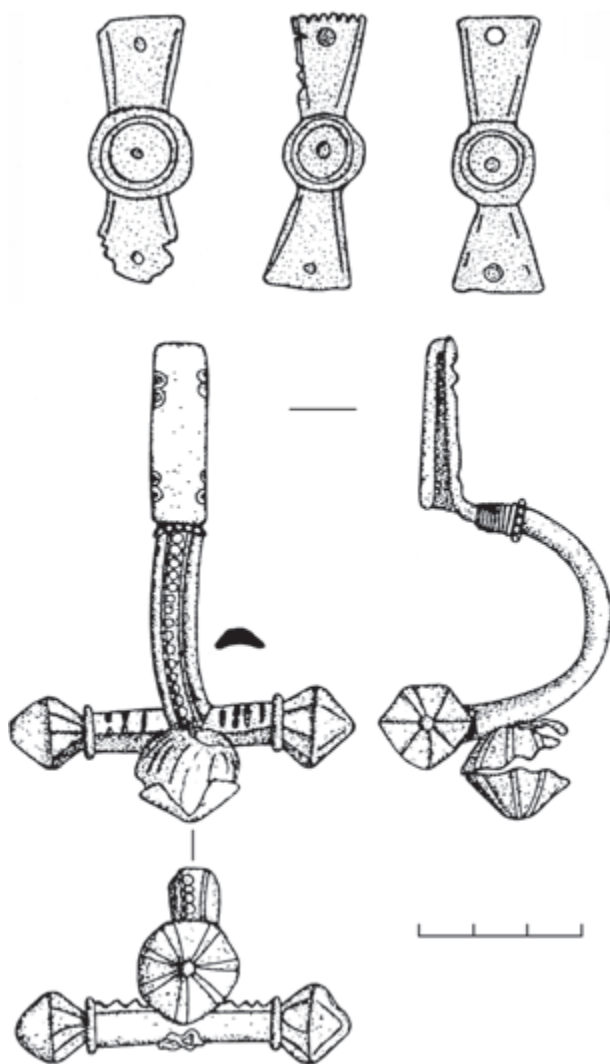
¹¹⁵¹ MÓCSY 1975. 101.

¹¹⁵² MESTERHÁZY 1990. 62–63., MESTERHÁZY 1994. 283–284.

¹¹⁵³ VISY 1989. 23.

A keltezésre jellemző, hogy Fitz Jenő a Soproni Sándor-féle teóriával kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy az túlságosan korai, és inkább javasolta II. Constantius és I. Valentinianus uralkodásának idejét.¹¹⁵⁴

Az elmúlt évek nagyberuházásokat megelőző feltárásai során több helyen átvágták a Csörsz-árok vonalát. Ezek többsége ma még publikálatlan. Ásatásokról elsősorban Észak-Magyarországról és a Bánságból tudunk. Ez utóbbiak¹¹⁵⁵ közül különösen izgalmas esetünkben az Újszentes/Dumbrăvița határában folytatott kutatás, itt ugyanis a sánc nyugati oldalán két, a keletin egy árkot dokumentáltak. Ez alapján két fázist határoztak meg. Kérdéses, hogy a jövőben mennyire lehet bizonyítani azt a hipotézist, hogy Dacia védelmére szolgált az építmény,¹¹⁵⁶ majd átalakítására (az árkok kialakítására a másik oldalon) a IV. században került volna sor. A bánsági további átvágások eredménye az is, hogy két helyen (Temesgyarmat/Giarmata¹¹⁵⁷ és Hidasliget/Pișchia) négy-négy árok húzódik. Személyes tapasztalatunk volt, hogy a bánsági ásatók igyekeztek kibontani az árkokat és igen precíz metszeteket készítettek. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy az észak-magyarországi kutatók egy részét a nagy földmunka, amit az árok építkezési területre eső szakaszának feltárása jelent – sajnos – visszatartott a kibontástól. Ilyen pl. Mezőszemere–Kismari-fenek, ahol megtalálták egy szakaszát, de „kibontását anyagi okokból kifolyólag” nem tudták elvégezni,¹¹⁵⁸ ami rendkívül szomorú már csak azért is, mert az ásató a Csörsz-árok középső vonalánál itt egy belül futó keskenyebb árkot is regisztrált, amelyből a magnetométeres vizsgálat alapján paliszádot és kapukat rekonstruált. Ennek ellenére nem tárta fel, pedig a szarmata „gödörrel jelzett település, valamint a védmű – a sánc és a paliszád – egykorúságát kizárhatjuk, mert a két jelenségcsoport nem fedi egymást.”¹¹⁵⁹ Tagadhatatlanul rendkívül fontos információk veszttek el így Mezőszemere határában. Ez annál is sajnálatosabb, mivel a közelben elhelyezkedő temetőrészlettel kapcsolatban napvilágot látott az a határozott vélemény, hogy azt

306. kép • Római leletek Mezőszemere–Kismari-fenekről
(VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. Abb. 13: 1–3.
és Abb. 52: 2. alapján)

¹¹⁵⁴ FITZ 1979. 412–413.

¹¹⁵⁵ BOZU–BOZU 2014. A bánsági legutóbbi kutatások népszerű összefoglalása: GINDELE 2017. 91.

¹¹⁵⁶ A bánsági legkeletibb Csörsz-szakasszal kapcsolatban merült fel annak lehetősége, hogy az Hadrianus idején készült volna a határ megjelölésére (NEMETH 2016. 235–236.) – vö. a III.2.2. fejezetben a 736. jegyzettel!.

¹¹⁵⁷ Adrian Ursuțiu 2010. évi megelőző feltárása. Köszönjük a lehetőséget, hogy a feltárást megtekinthettük!

¹¹⁵⁸ DOMBORÓCZKI 1997. 41.

¹¹⁵⁹ DOMBORÓCZKI 1997A. 99–100.

épp a Csörsz védelmére római szövetségben álló szarmaták használták.¹¹⁶⁰ Amennyiben ezt a hipotézist – melynek alapja egyrészt a temetőben található nagyobb mennyiségű római lelet (közte fegyverek is), másrészt a Csörsz közelsége – elfogadjuk, akkor ellentmondásba kerülünk a Csörsz-árok eddigi, Mócsy András és Soproni Sándor nevéhez fűződő keletkezésével. A temetőt ugyanis a IV. század második felénél korábban nem lehet datálni (306. kép). Ezt az ellentmondást Vaday Andrea azzal oldotta fel, hogy a védmű 358 után épült,¹¹⁶¹ amivel a fent idézett Fitz-féle keletkezéshez csatlakozott. Tekintve, hogy az általuk javasolt időszakból nem tudunk komolyabb harcokról az alföldi barbárok és a rómaiak között, valamint hogy Valentiniánus uralkodása alatt nagyobb erődítési munkálatok folytak a Duna-vidéken,¹¹⁶² így a feltételezés komolyan megfontolandó. Ebben az esetben az erődítés igencsak rövid ideig felelt meg a kitérített célnak, mivel a Valentiniánus halála körüli események – az újabb kvád-szarmata pannoniai betörés – után a szarmaták elveszítették jelentőségüket, és az Alföld hamarosan hun uralom alá került.

A kevés megásott szakasz közé tartozik Csincse határa. Itt 1994-ben Fischl Klára vágta át a védművet több árokkal. A császárkori keletkezéshez hozzásegítő leletek előfordulásáról közléséből nem értesülünk. Azon a szakaszon, ahol az átvágás készült, a sáncot mintegy 200 m hosszan kisebb árkok kísérik a Csörsztől délre. Fischl Klára leírása szerint „A kisárkok keletkezéséhez támpontot nyújthat, hogy a 9–10. árok bemosódott

307. kép • A rómaiak által barbár földön építeni kezdett, ám soha el nem készült gödi tábor erődítésének kitérítése (MRÁV 2011. Fig. 17. alapján)

¹¹⁶⁰ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. különösen 111., 116–122., 204–206., ugyanez VADAY 2002., VADAY 2003B. Vö. PROHÁSZKA 2003. 84.

¹¹⁶¹ VADAY 2003B. 212.

¹¹⁶² Ezek közé tartozik a fent említett ellenerődökön kívül a hatvan-gombospusztai építmény is (MRÁV 2003.).

betöltését vágja a Csörsz-árok felső, minden bizonnyal antropogén hamus, szürke, porszerű betöltése.” Néhány oldallal később ennek ellenére arra a következtetésre jutott, hogy „a kisárkok... végig megtalálhatók a sánc mellett, ezért azokat a Csörsz-árok keletkezésével azonos korúnak tartjuk.” Mindenesetre feltételezése szerint az avar időszakban megerősítették a korábbi védművet, ami által sajátos módon – a publikáció szerint – a sánc az árok másik partjára került át. Ez azt jelenti, hogy a IX. században Csincse és Gelej között északról emelkedett a sánc, délről húzódott a segédárkokkal tovább erősített árokrendszer, azaz a védműtől északra élők használták egy esetleges dél felől érkező támadás kivédésére; magának a római kori sáncnak pedig nyoma sem maradt eddigre.¹¹⁶³ Ez esetben tehát eléggé élesen vetődik fel a keletkezés megoldatlansága. Gyakorlatilag a császárkorra vonatkozóan nem sikerült új adatokat nyernünk.¹¹⁶⁴

Újabbán a gödi befejezetlen római tábor (307. kép) építésének történeti interpretációja során a régészeti adatok (kvád telepek topográfiája és kronológiája a Csörsz sáncai közti területen) alapján Mráv Zsolt arra a következtetésre jutott, hogy „A sáncrendszer legbelső vonala ... legkorábban I. Constantinus, legkésőbb II. Constantius alatt ... megközelítőleg a kvád-szarmata határra épült.”¹¹⁶⁵ (294. kép) Ebben az esetben a szarmaták védelmére épült Csörsz külső további két sáncvonala kvád területen épült volna, és ahogyan a szerző megjegyzi: „periódusbeli különbséggel ... a szarmata határterület rögzítésére”, tehát „a rómaiak által szervezett sáncelőretolásra került sor”, mégpedig Valentinianus idején. Ezt a megoldást nehezen tudjuk elképzelni. A szarmaták és kvádok közötti határvonal kiépítése problematikus, hiszen évszázadokon át közös fellépéseikről értesülünk, és a források kiemelik a két nép szövetségét, fegyverbarátságát, és hogy szomszédságuk, hasonló szokásaik és fegyverzetük miatt jól megértették egymást.¹¹⁶⁶ Ráadásul egy II. Constantius-kori békekötésből nyilvánvaló a kvádok (Araharius) vezető szerepe ezen a vidéken a szarmaták (Usafer) rovására.¹¹⁶⁷ Ennek fényében aligha hihető, hogy a kvádok békésen tűrték volna a sánc előretolását területükön, miközben egy tábor terve háborús konfliktushoz vezetett. Az a kérdés is felmerül ez esetben, hogy mi értelme volt egy ilyen sánc-árok létrehozásának, melyet aligha támogatott bármely barbár fél. Ez még akkor is így van, ha a Notitia Dignitatum legkésőbb 365-ben összeállított listájában szereplő Praefectus legionis Transiacinco alapján Aquincum előterében létezett egy római katonai igazgatás alatt álló terület.¹¹⁶⁸

Mráv Zsolt hipotézisével kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy a Csörsz további szakaszain megfigyelhető külső sáncok (helyenként kettő, sőt három) ugyancsak Valentinianus-koriak lennének-e, és ebben az esetben az egész szarmata szállásterület határait megpróbálták kitolni. A megerősödő germán nyomás mellett ez aligha képzelhető el.

A gödi tábor mellett a hatvan–gombospusztai falmaradványokat kapcsolták össze a sáncrendszerrel (308. kép). Erről a lelőhelyről ma már tudjuk, hogy ugyancsak Valentinianus uralkodásának idejére kell tennünk.¹¹⁶⁹

A Visegrád–Gizella-majori erőd építését is összefüggésbe hozták a Csörsz-árok kialakításával (309. kép). Az erőd megépítését 325–330 körülre keltezték, és eszerint a modern történetírás által „limes Sarmatae”-nek keresztelt sáncrendszer kiindulópontja lett volna. Ez az elképzelés azért érdekes, mert a visegrádi épületet az V. század első harmadáig használták.¹¹⁷⁰

¹¹⁶³ FISCHL 1995. Idézetek a 34., ill. 36. oldalon.

¹¹⁶⁴ További ásatásokat említhetünk például Bükkábrány határában (KALLI–TUTKOVICS 2017. 189.).

¹¹⁶⁵ MRÁV 1999. 80–101., MRÁV 2003A., MRÁV 2005.

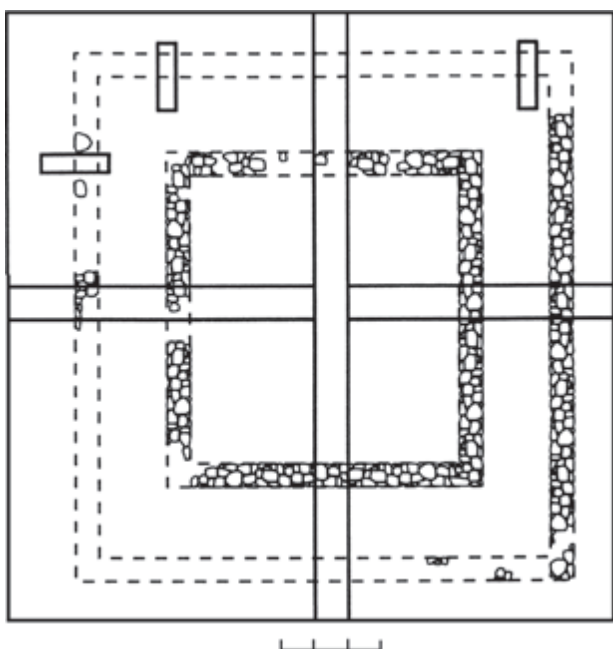
¹¹⁶⁶ TACIT. ANN. XII.30., DIO LXVII.5., ZOSIM. I.48., AMMIAN. XVII.12.1., XVII.12.12. Magukat az adatokat is épp Mráv Zsolt gyűjtötte össze, kitérve arra, hogy mind a régészeti leletek, mind a lelőhelyek olyan mértékben keverednek épp ezen a területen, hogy a két nép közötti határ aligha határozható meg (MRÁV 1999. 82–83.).

¹¹⁶⁷ AMMIAN. XVII.12.

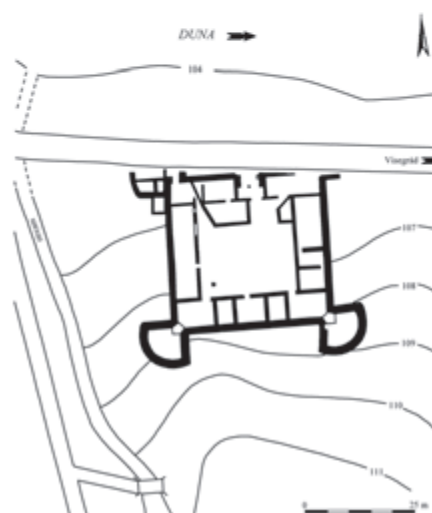
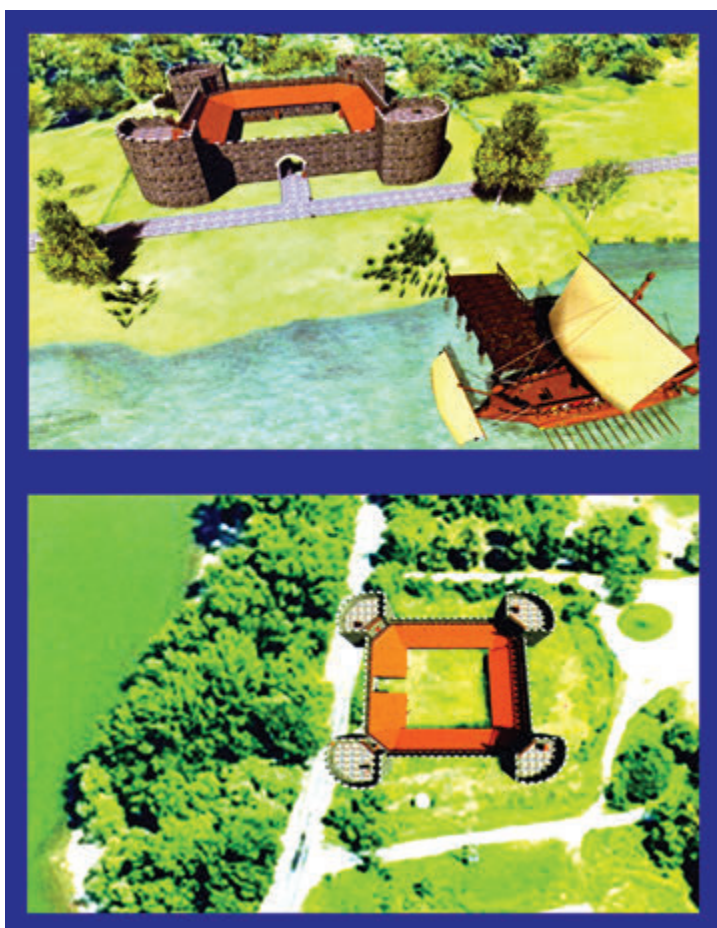
¹¹⁶⁸ NOT.DIGN. OCC. XXXIII.65., MRÁV 1999. 99–100.

¹¹⁶⁹ MÓCSY 1972. 101.

¹¹⁷⁰ GRÓH 1994.

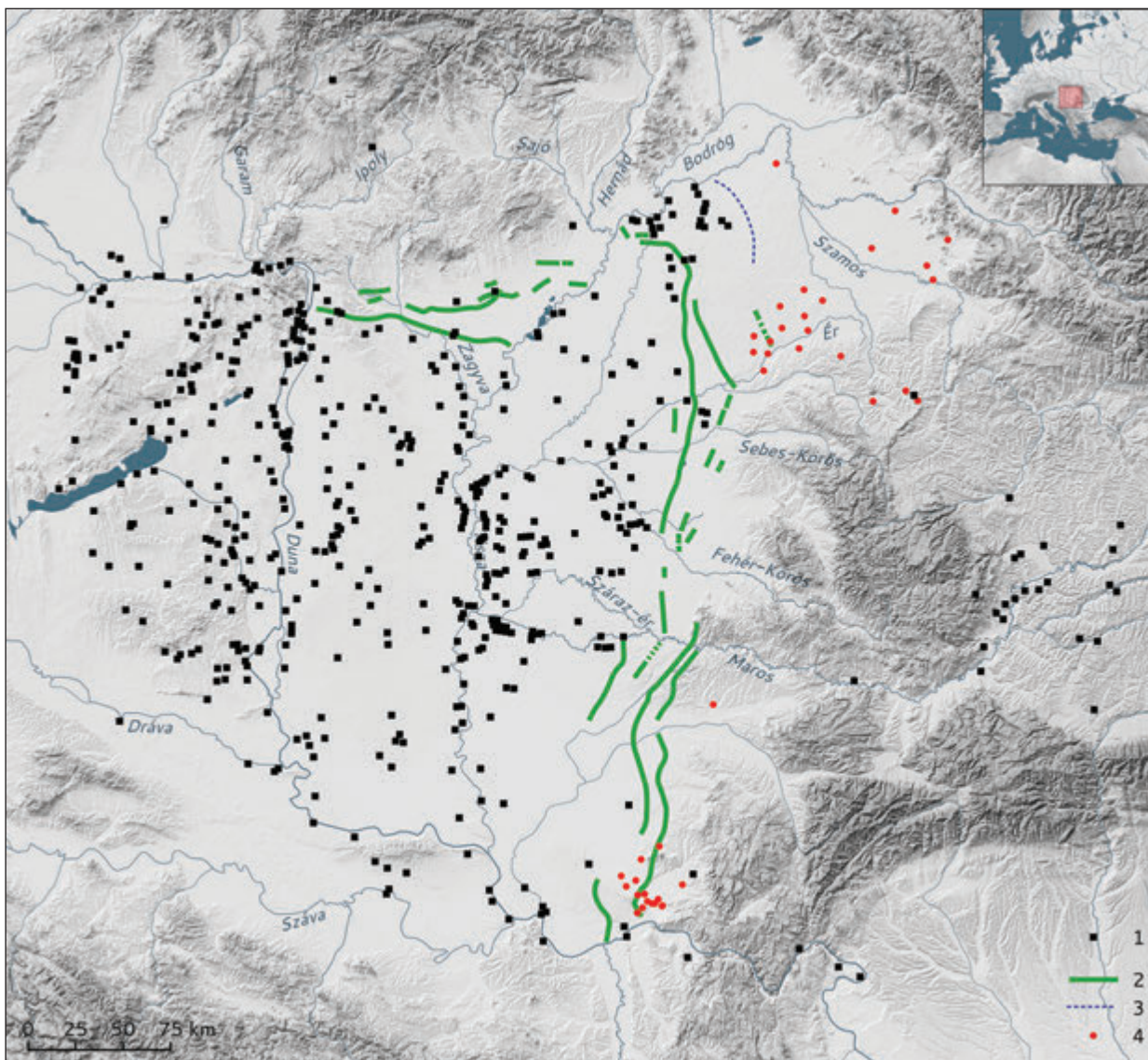
308. kép • A Csörsz-árokkal összefüggésbe hozott, Valentinianus-kori hatvan-gombospusztai burgus alaprajza (DEMÉNY-DITTEL é.n. 9. alapján)

309. kép • A 340-es években épült, a Csörsz-árokcal összefüggésbe hozott Visegrád-Gizella-majori négyzet alaprajzú, 4 legyező alakú saroktornyos, 50x50 m-es római erőd (GRÓF-GRÓH 2004. 54., 56., GRÓF-GRÓH 2011. címlap és hátlap alapján)

Ha ezek után megvizsgáljuk, hogy milyen komoly és figyelembe veendő érveket hozott fel a kutatás a Csörsz császárkori keltezése mellett, a következőket találjuk:

A császárkori keltezés alapja leginkább az az elképzelés, hogy egy ekkora volumenű munkához egy olyan jól szervezett államhatalom szükséges, amilyen a III. és XI. század között csakis az Imperium Romanum lehetett. Ha a III. és XI. század közötti keltezésen túli, a pontosítást célzó kronológiai érveket figyelembe vesszük, akkor meg kell állapítanunk, hogy azok vagy teljességgel elvetendők, vagy hipotetikusak.¹¹⁷¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a IV. századi szarmata szállásterület több helyen jól megfigyelhetően áthúzódik a Csörsz vonalán kívülre. Így az Ér völgyében Nagykárolyt/Careit is eléri. Ezzel szemben az alföldi kora avar szállásterület határa csaknem pontosan illeszkedik a Csörsz-árok vonalához (310. kép 1.).¹¹⁷²

310. kép • A szarmata és a kora avar szállásterület a Csörsz-árokkal 1: kora avar lelőhelyek (ADAM Karte 3. alapján), 2: a Csörsz-árok vonala (GARAM-PATAY-SOPRONI 2003. Karte A alapján), 3: feltételezhető külső sánc a Felső-Tisza-vidéken, 4: a Csörsz-árkon kívül fekvő lelőhelyek (e kötet 198. és 292. képe alapján)

¹¹⁷¹ A keltezés nehézségeire és ezekre a bizonytalanságokra kitért már FIEDLER 1986. 459–460.

¹¹⁷² ADAM Karte 3.

311. kép • 1: A Constantinus-falként is ismert Brazda lui Novac, 2: a Traianus-sánc, 3: a Csörsz-árok déli szakaszai
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_Gothic_Walls_Romania_Plain.svg alapján, 2017. december 1.)

Nem véletlen ezek után, hogy a nyugat-európai kutatók körében már jó ideje erős kétségek merültek föl a keltezés helytállóságát illetően, és azokat – helyesen – hipotézisként kezelik vagy éppenséggel kétségbe vonják.¹¹⁷³

A jövőbeni kutatásnak a fentiek mellett mindenképpen figyelembe kell vennie a Csörszre vonatkozó mesekincset¹¹⁷⁴ éppúgy, mint az említett Székely István-féle XVI. századi adatot, mely már utal a Csörszről szóló mesére. Borzsák István felhívta a figyelmet e meseciklus rokonságára a csatornaépítő ókori keleti uralkodók – amilyen például Semiramis – alakjához fűződő mondákra.¹¹⁷⁵ Ezzel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy Csörsz alakja azonosítható-e történelmi személyiséggel, akihez a „nagy építő” imázsa fűződik. E tekintetben figyelmet kell szentelnünk annak a mesevariációnak, amely szerint Rád longobárd király szövetségbe hívja Csörsz avar királyfit, aki a hadizsákmány helyett a szép Délibábot, Rád leányát kéri. A fortyélyos Rád azonban csak akkor adja hozzá nőül Délibábot, ha az avar királyfi vízen viszi haza aráját. Csörsz kihajtja népét az árok megásására, azonban egy éjszakán villám sújtja agyon, és így a menyasszony csak délibábként tölti meg a szárazon maradt árkot a víz árnyával. Aligha akad még egy magyar monda, amely egy longobárd és egy avar uralkodóról szólna.

¹¹⁷³ DITTRICH 1987. 25–27. Itt szükségesnek látjuk megemlíteni, hogy az erdélyi – korábban ugyancsak részben császárkoriként (is) számon tartott – székelyföldi vagy kelet-erdélyi hosszúsáncok újabb, modern (C14 vizsgálatokat is jelentő) kutatása e földművek VII–IX. századi kronológiáját valószínűsítették (vö. Kosza Antal és Sófalvi András előadását, illetve az előadás rövid összefoglalóját in: IX. Erdélyi Magyar Régészeti Konferencia programfüzete, Gyergyószentmiklós 2011. november 4–6. 38–39.) éppen úgy, mint ahogyan a szlovákiai sáncok nemrégiben megjelent értékelése ugyancsak az avar korra datálja a földműveket (BELJAK–PAŽINOVÁ 2012. 304. Abb. 7.). Ugyanitt hangsúlyozottan emlékeztetünk az előzőekben tárgyalt további fontos szempontokra, hogy nem bizonyított az egyes vonalak, illetve szakaszok egyidejűsége sem.

¹¹⁷⁴ Érdekes összefoglalását adja a Jászságban élő mesehagyománynak FÖLDI 2008., sajnos apparátus nélkül.

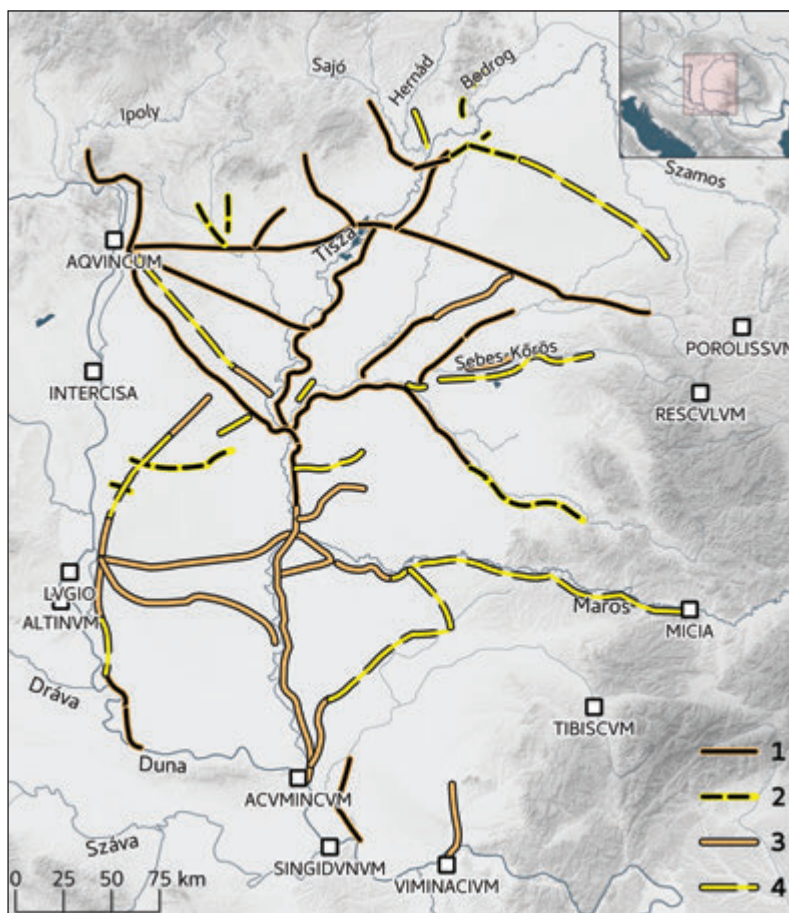
¹¹⁷⁵ BORZSÁK 1996. 286–303.

Egyes elképzelések szerint a Csörsz-árok és a Brazda lui Novac (311. kép) védvonalát a limes előterében egységes koncepció jegyében alakították ki.¹¹⁷⁶ Amennyiben fenntartjuk azt az elképzelést, hogy egységes szisztéma alapján készült a két terület sáncrendszere, akkor az lényegesen befolyásolhatja a keltezés két alapvető szempont miatt. Az egyik, hogy a sánc Dacia provincia területén fut át, ami azt jelenti, hogy 106 és 271 közti kiépülése aligha valószínűsíthető, ami összhangban van a Csörsz átvágásaiból leszűrhető adatokkal. A másik, hogy a gót támadások az Al-Duna-vidéket előbb érik el, mint az Alföldet. A Brazda lui Novac és a Duna közti területen a IV. század első felében pedig már megjelennek a Marosszentanna–Csernyahov kultúra temetői, ami gót jelenlétre utal.¹¹⁷⁷ Másként fogalmazva ebben az időszakban a germánok az Al-Dunánál már a sánc mindkét oldalát megszállták, tehát kiépítésének ekkor már nem volt értelme.

Itt lényeges megemlítenünk, hogy a besszarábiai déli árkok (az ún. Traianus-sánc: 311. kép 2.) ásása során IV. századi kerámia és érme került elő.¹¹⁷⁸ A tágabb értelemben vett al-dunai sáncvonalak esetében történeti megfontolások alapján többen egy későbbi datálást – a IX. századi bolgár állam határa – valószínűsítene.¹¹⁷⁹

Ami pedig a Csörsz-árok funkcióját illeti, nemrégiben – ahogyan arra már utaltunk – Nagy Mihály vetette fel, hogy a sáncok utakként szolgáltak mind a rómaiak, mind a barbárok számára, hiszen valamennyi további rekonstruálható út Ny–K-i (312. kép), és csupán maga a védmű volt megfelelő egy É–D-i

312. kép • Római importok alapján feltételezett kereskedelmi utak a Kárpát-medence szarmata területén 1: terra sigillaták és emailos fibulák alapján meghatározott szakasz, 2: csak terra sigillaták alapján meghatározott szakasz, 3: csak emailos fibulák alapján meghatározott szakasz, 4: az emailos fibulák elterjedése alapján feltételezett szakasz (VADAY 2003. 2. kép alapján). Az újabb feltárások arra utalnak, hogy a kialakított képet ma még nagyban befolyásolja az egyes területek kutatottságának mértéke.

¹¹⁷⁶ Vö. HOREDT 1968. 48., SOPRONI 1978. 116., KISS 2008. 25. Az előbbit a jazigokkal, az utóbbit a roxolánokkal igyekeztek összekötni.

¹¹⁷⁷ A problémára már HOREDT 1968. 50. kitért, aki ennek fényében I. századi keltezését javasolt.

¹¹⁷⁸ Vö. FIEDLER 1986. 460. az irodalommal.

¹¹⁷⁹ Részletesen ld. FIEDLER 1986. 460–461. az irodalommal.

felvonuláshoz.¹¹⁸⁰ Felvetését kiegészíti Patay Pál megjelent két tanulmánya a bácskai sáncokkal kapcsolatban, melyeket ő egyértelműen római útként határozott meg újabban (**300. kép 2.**, **8.**, **304. kép**).¹¹⁸¹ Mint-hogy semmiféle stratégiai kiegészítő építményre (örtorony, tábor stb.) utaló nyom ezidáig nem került elő, magunk is hajlunk arra, hogy előtérbe helyezzük az út funkció lehetőségét. E tekintetben elgondolkodtató Constantinus 322. évi hadjáratának fent leírt útvonala, amikor Nagytétényből (Campona) indulva átkelt a Dunán a Barbaricumba és átszelve az Alföldet, Margumnál tért vissza a Birodalomba¹¹⁸² – ez az útvonal nagyjából lefedi a Csörsz nyomvonalát (**285. kép**). Hasonló lehetett a helyzet Velius Rufus 89-es vállalkozásával is (186. kép).¹¹⁸³

Véleményünk szerint a Csörsz-árok kiépítési idejének, funkciójának kérdését csak az újabb ásatások értékelése és további feltárások oldhatják meg.

A BÁCSKAI ÚN. RÓMAI SÁNCOK (300. kép 4–6.)

A bácskai sáncok római korra keltezése Ferdinand Marsigli leírásán és térképén alapszik. Ő 4 alkalommal jelölt castellumot az ún. nagy római sánc keleti oldalánál. Ezekről azonban Fröhlich Róbert megállapította, hogy nem castellumok. A sánc felől nyitottak, az árkot a belső oldalukon ásták meg. Hosszújuk formájuk (a sáncsal párhuzamosan 240 m a földhányás, szélességük arra merőlegesen 50 m alatt van) alapján is valamiféle más funkciójuk volt.¹¹⁸⁴

Bár Fröhlich szerint Marsigli keltezése így nélkülözi az alapot, elfogadta a római kori datálást. Ennek fényében vizsgálta a sánc funkcióját. Kizárta, hogy gát lehetne, mivel – ahogy írta – nincs „nivellérozva”. Girbegurba vonala alapján nem feltételezett utat sem, annál is kevésbé, mivel épp a mély, vizes részeket nem szeli át, koronájának szélessége pedig nem egyforma. Végül topográfiailag több helyen nem indokolt a nyomvonala.¹¹⁸⁵

Meg kell jegyeznünk, hogy érvei nem egyértelműen meggyőzőek. Az a tény, hogy a sánc mindkét oldalán van árok, leginkább mégiscsak azt a lehetőséget támogatja, hogy adott esetben útra gyanakodjunk. A mély részeknél, ahol megszakad az építmény, verhetek hidakat. Topográfiailag viszont a „kis sánc” esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Apatinnak – az egyik végpontnak – a Dunán fontos stratégiai jelentősége volt: a Dráva-torokkal szemben elnyúló mocsaras terület feletti jól védhető rész. A sáncnak ez a vonala Csurogig fut, mely a térképek tanulsága alapján csaknem ugyanennyire „szerencsés” választás: a Tiszát övező mocsaras ártéri rész itt összeszűkül, és alighanem jó átkelési lehetőséget biztosított a Tiszántúlra. A „kis sánc” É–D-i vonala északon egy hasonló topográfiájú helyen ér véget Petrovoszellónál. A „nagy sánc” pedig a Tisza mocsaras torkolatvidékét mintegy „levágó” vonal mentén fut, mely összeköti a két folyót. Mint láttuk, Csurognál igen jó topográfiai helyzetű részen ér véget, ami meg Újvidéket (Novi Sad) illeti, annak kulcsfontosságát aligha kell bemutatnunk.

Gondot jelent a keltezés. Gallina Zsolt rávilágított arra, hogy ha valóban folytatódott a sánc a Dunántúlon, akkor a császárkori keltezés nem tartható.¹¹⁸⁶ Valójában azonban csak akkor zárja ki ez a lehetőség a

¹¹⁸⁰ NAGY 1997. 156. Új módszerként felmerült annak lehetősége, hogy a Csörsz nyomvonalát összevessük a középkori úthálózatról fennmaradt adatokkal (PINKE–BENŐ–FERENCZI 2017.). Ez a kutatás a kezdet kezdetén tart, de mindenképpen figyelemre méltó eredmények várhatók tőle, akár pozitív, akár negatív irányban billenti ki a mérleg nyelvét a sánc funkciójának meghatározása szempontjából.

¹¹⁸¹ Ld. lejjebb!

¹¹⁸² Vö. KISS 2008. 29.

¹¹⁸³ Ld. a III.2.1. fejezetet!

¹¹⁸⁴ FRÖHLICH 1887. 208–209.

¹¹⁸⁵ FRÖHLICH 1887. 306–307.

¹¹⁸⁶ GALLINA 1999. 70.

császárkori keltezés, amennyiben védműnek, határnak minősítjük. Amennyiben viszont útnak készítették, akkor áthúzódhat a Duna jobb partjára.

Ha ezek a sáncok utak voltak, és valóban császárkoriak, a szarmata területen több esetben áttörő római seregeknek kitűnő átvonulást biztosíthattak. Mindez azonban rendkívül bizonytalan, hipotetikus. Legalább annyira, mint Fröhlich Róbert szellemes elképzelése, hogy az arcaragantes és limigantes harcába beavatkozó rómaiak építették volna, és Ammianus a „nagy római sánccról” emlékezik meg, amikor Constantius „*Elhatározásának megfelelően Acimincumnál sánccot építtetett* (kiemelés tőlünk – I.E.–K.V.), *arra magas földhányással emelvényt rakatott, s megparancsolta, hogy az odarendelt hajókon elhelyezett harcedzett legionáriusok a tervet kieszelő Innocentius vezetésével kísérjék figyelemmel a folyó medrének part menti sávját, és ha a barbárokat háborogni látja, azonnal támadják őket hátba, amikor figyelmük másfelé terelődik.*”¹¹⁸⁷ Ez esetben a forráshely értékelése nehezíti az elképzelés bizonyítását. Az ti., hogy a barbárok kérték a császárt, hogy „*a folyón átkelve színe elé járuljanak*”. Ha átkelve a császárhoz érkeztek el oda, ahol a császár felhagyta a sánccot, akkor ez azt jelenti, hogy Ammianus a Duna jobb partján tudta a lakhelyüket, ami nehezen képzelhető el.

Nem hallgathatunk itt egy további hipotézisről. Uwe Fiedler vetette fel, hogy a „kis római sánccot” esetleg összefüggésbe kellene hoznunk az al-dunai vonalakkal, és ebben az esetben évszázadokkal később, a bolgárok avarok elleni harca során épülne ki¹¹⁸⁸ (ún. Traianus-sánc¹¹⁸⁹ – **311. kép 2.**). Ennek fényében talán nem véletlen, hogy a feljebb már említett dunántúli sáncokkal¹¹⁹⁰ kapcsolatban – amelyeknek dunai kiindulópontja éppen a „kis római sánccal” szemben fekszik, így a kettő összetartozását feltételezi – Patay Pál történeti megfontolásból ugyancsak népvándorláskorinak véli.¹¹⁹¹

Annyi bizonyos, hogy ezeket a kérdéseket a Csörsz-árok problémájához hasonlóan – és itt elsősorban a keltezésről beszélhetünk – csak további beható terepkitatások, ásatások dönthetik el. Ez annál is inkább kimondható, mert a hasonló történeti megfontolások alapján megadott keltezés minden esetben egy feltételezett funkcióhoz kapcsolódik. Más eredményre jutunk például, ha védművet és gyökeresen másra, ha utat tételezünk fel.

A KISKUNSAGI ÉS A KÖRÖS MENTI ÁROK (300. kép 2–3., 304. kép)

A Körös menti árok keltezésében még nagyobb bizonytalanság uralkodik, mint a Csörsz esetében. Soproni Sándor kezdetben a gepidáknak tulajdonította és történeti megfontolásokból 358 tájára keltezte kiépítését.¹¹⁹² Később azonban nem tartott ki álláspontja mellett, és a IV. század utáni keletkezést valószínűsítette.¹¹⁹³

Gallina Zsolt – aki legutóbb összefoglalta a kunsági sánc kutatását – elfogadta a császárkori keltezést azon az alapon, hogy vonala összefügg az Alföldet körülölelő Csörsz-árokcal. Ez esetben szerinte 271 (Dacia feladása) és 378 (a hadrianopolisi csata) közötti időpontban építették. Ugyanakkor kapcsolatba hozta a munkálatokat a II. és IV. század között funkcionáló kereskedelmi utak közül a Lugio(Dunaszekcső)–Csongrád

¹¹⁸⁷ AMMIAN. XIX.11., FRÖHLICH 1887. 309–310.

¹¹⁸⁸ FIEDLER 1986. 461–463.

¹¹⁸⁹ FIEDLER 1986. 460.

¹¹⁹⁰ Vö. a 1190. lábjegyzettel!

¹¹⁹¹ PATAY 2008. 129–130.

¹¹⁹² SOPRONI 1978. 118.

¹¹⁹³ GARAM–PATAY–SOPRONI 2003. 61.

közöttinek a védelmével (312. kép).¹¹⁹⁴ Történetileg azonban nehéz értelmeznünk ezt az elképzelést. Nem világos, ki ellen védték a III–IV. században az Alföld északi részét, ki támadhatott dél felől, hiszen a sánc és a római terület közti részekben szarmata leleteket találunk, akárcsak a keresztsánctól északra. Hogy ezen a vidéken még a IV. század végén is szarmaták laktak, arra elegendő Ammianus Marcellinusra hivatkoznunk, aki a 374/375. évi események kapcsán leírja, hogy „*Moesia katonai parancsnoka, az ifjabb Theodosius ... újra meg újra elűzte és szétverte a föllázadt rabszolgáiktól való megkülönböztetésül «szabadoknak» nevezett sarmatákat, akik a másik oldalról támadtak határvidékeinkre.*”¹¹⁹⁵ Ez az adat egyértelműen alátámasztja a régészeti leletekből levonható következtetést, hogy ti. a Moesiával szomszédos vidék a szarmaták (azon belül pedig a forráshely alapján az arcaragantes) kezében volt. A szarmaták különféle csoportjai – főként ha figyelembe vesszük, hogy épp ebben az időszakban beháború dúlt a területükön – aligha építhették a sánctól. Vagy ha így is lett volna, akkor a Csörsz-árok semmi esetre sem lehetett egy szisztéma része, ahogyan azt Gallina feltételezte.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medencei szarmata szállásterületen regisztrált valamennyi sánc-árok vonal keletkezésének, valamint funkciójának meghatározása még a jövő rendkívül fontos feladatai közé tartozik, és bár a mezőgazdasági művelés mindinkább pusztítja ezeket a műemlékeket, az újabb kutatási módszerek – légi- és űrfelvételek, geofizikai felmérések stb. – terjedése lehetővé teszi a nyomvonalak pontosabb felmérését, a jövőbeni ásatási megfigyelések pedig előbb-utóbb alkalmat adnak a sánccok keletkezésére, ami értékelésük elemi feltétele.

6. A RÉGÉSZETI LELETANYAG

A korszak régészeti leletanyagát Párducz Mihály igyekezett körülhatárolni. Három fő csoportot különített el:

1. Bajmok–mórahalmi csoport,
- 2a. Kiszombor–ernőházi csoport,
- 2b. Tápé–malajdoki csoport,
3. Halmos temetők és temetkezések.

A Párducz-féle elmélet szerint közülük a Bajmok–mórahalmi keletzése a 350–450 közti periódus. Fő jellemzője a halottak Ny–K-i tájolása, illetve az ülve temetés. Elsősorban az Alföld déli részén, és ezen belül a Marostól, illetve a Szeged–Baja vonaltól délre terjedt el. A csoport szarmata hordozói 350 után rátelepedtek és magukba olvasztották az ott élő autochton lakosságot.¹¹⁹⁶

A korábbi alföldi szarmata kultúra szerves folytatása a Kiszombor–ernőházi csoport (270 és 350 között), amelynek a Tápé–malajdoki gyakorlatilag a késői (350–430), egy új bevándorló hullám által színezett megjelenési formája. Fő jellemzőjük a vaskapcsos koporsóban temetés és a D–É-i tájolás. A lelőhelyek az egész Alföldön megtalálhatók.¹¹⁹⁷

Párducz úgy vélte, hogy a halmos temetők két hullámban jutottak el az Alföldre. Az északi kurgánok építői a III. század utolsó harmadában szállták meg a területet. A déli halmok a Szeged–Baja vonaltól délre

¹¹⁹⁴ GALLINA 1999. 69., 74., 78–80. Egy feltételezett római útvonalról van szó, amely átszelve a Duna–Tisza közét összekötötte volna Pannoniát a Tiszának azzal a szakaszával, ahol beletorkollik a Körös.

¹¹⁹⁵ AMMIAN. XXIX.6.

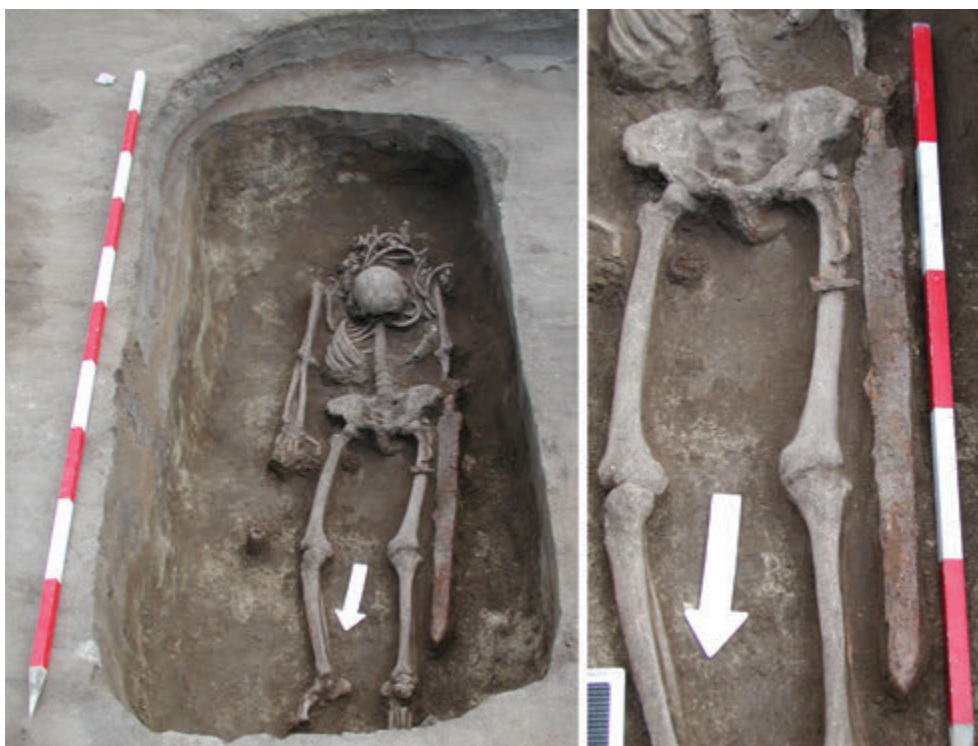
¹¹⁹⁶ PÁRDU CZ 1950. főleg 103., 2. ábra.

¹¹⁹⁷ PÁRDU CZ 1950. főleg 107., 112. 3. és 5. ábra.

mutathatók ki egy későbbi – IV. század közepi – bevándorlás eredményeként. Párducz Mihály az utóbbiakban a roxolánokat sejtette néhány általa „diagonálisnak” meghatározott temetkezés alapján.¹¹⁹⁸

Ahogy arra a kutatás már több ízben rámutatott, Párducz Mihály csoportfelosztása nem állta ki az idők próbáját.¹¹⁹⁹ Ez nem is meglepő annak fényében, hogy a 70–80 évvel ezelőtti rendelkezésre álló régészeti forrásbázis elégtelen volt: erősen rabolt temetkezésekből származó, gyengén megfigyelt és dokumentált együttesek, illetve szórványok jelentették a kiindulás alapját. Párducz munkásságát mindenképpen elismeréssel kell illetnünk, hiszen maga a módszer – a temetkezési rítus és a mellékletek alapján rekonstruált kronológiai, illetve etnikai csoportosítás – ma is megállja a helyét. Eszmefuttatásai mindenképpen hasznosak a további kutatás szempontjából.¹²⁰⁰

Sajnos a Párducz Mihály munkássága óta eltelt közel fél évszázad nagy mennyiségű új és jól dokumentált tárgyi hagyatéka valójában nem hozott komoly áttörést a szarmata kutatásban. A III. század végének – IV. század első felének alföldi leletanyagában pregnáns változást egyelőre nem tudunk kimutatni. A sigillata import megszűnése komoly nehézséget jelent a keltezésben. Azt mondhatjuk, hogy amikor már hiányoznak a II. század végének – III. század első felének jellegzetes tárgyai, és nem jelennek meg meg a IV. század második felének – V. század elejének új típusai, akkor a kutatás a leletegyüttest (legyen az telepob-

313. kép

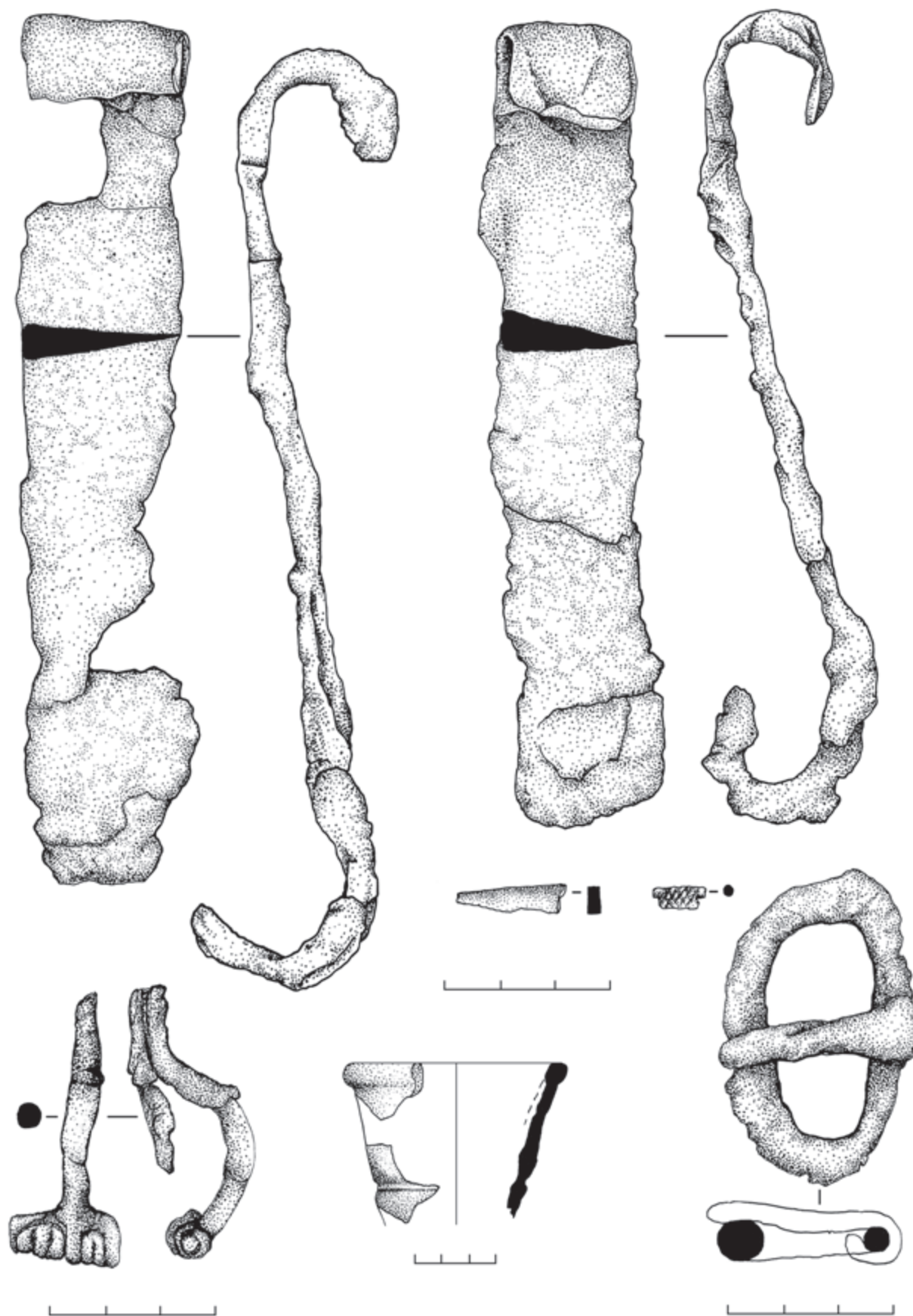
- A fegyveres sírok zöme a késő császárkorban jelenik meg: Ecser 7. lelőhely 250. objektum (publikálatlan, KM, Kulcsár V. ásatása)

jektum vagy temetkezés) a III. század második felére – IV. század első felére helyezi, sőt a legtöbb esetben ennél még tágabb kereteket határoz meg, hogy ti. III–IV. század. A kronológiai besorolás már csak azért is nehézségekbe ütközik, mivel a temetési rítus legtöbb eleme korszakokon át változatlan marad (313. kép).

¹¹⁹⁸ PÁRDU CZ 1950. főleg 116–120., 6. ábra. A diagonális temetkezéseket (90. kép), azaz azt a formát, amikor egy nagyjából négyzet alaprajzú sírgödörben a halottat az átló irányában temették el, a korábbi szovjet kutatás a roxolánokkal azonosította (ld. összefoglalóan a II.4.5. fejezetben!) – mint azóta egyértelműen világossá vált, tévesen.

¹¹⁹⁹ VADAY 1989. 36–38.

¹²⁰⁰ PÁRDU CZ–KOREK 1946/48., PÁRDU CZ 1974., PÁRDU CZ 1975.

314. kép • Feltehetőleg a III. század közepe és a IV. század közepe közötti időszakra keltezhető a Madaras-Halmok 187. sírja (ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1994b. 71-72. 7. kép alapján)

A IV. századi leletanyag elkülönítésére az érmével datált síregyüttesek alapján tettünk kísérletet (314. kép). Természetesen ezzel a módszerrel óvatosan kell bánnunk, mivel egyfelől a pénz csupán terminus post quemet ad, másfelől egy-egy tárgytípus nyilvánvalóan már korábban is használatban lehetett. A datálást elsősorban az alá- és oldalt hajlított lábú fibulák segítik valamelyest, ezek zömét azonban túlságosan hosszú időszakon belül tudjuk csak meghatározni (279. kép). Annyi bizonyos, hogy a IV. században az alá- vagy oldalt hajlított lábú fibulák egy- és kéttagú variánsai egyaránt megtalálhatók. Gyakoriak a nagyméretű példányok. A csatok és a fibulák között a vasból készítek dominálnak. A csatok rendszerint oválisak, jellemző a megvastagodó csatfej, de a későbbi – V. századi – típusoktól eltérően a pecék még nem ráhajló. Újra divatba jönnek a lunulák (314–315. kép). A viseletben is kimutathatók újdonságok, így a női övek között előfordul

315. kép • IV. századra keltezett női viselet és rekonstrukciója Kiskundorozsma–Subasa 121. sír alapján (Bozsik 2003. 8. és 10. kép alapján)

316. kép • Fazekaskemence Üllő 5. lelőhelyen (publikálatlan, KM, Kulcsár V. ásatása) A III. század második felétől kezdték gyártani a szarmata Barbaricumban az ún. szemcsés-homokos vagy szemcsés-kavicsos anyagú kerámiát. A közel 40 ha-os üllői fazekastelepen a IV. század végéig töretlenül folyt a termelés.

a csatos záródás mint friss jelenség. Jóval kevesebb a gyöngy és sokkal ritkább a női vázak bokája táján. A gyöngyök között a sötét színek – kék, barna – uralkodnak.¹²⁰¹

A Kárpát-medencei szarmata időszak valamennyi periódusában komoly gondot jelent az egyes edénytípusok keletkezése annak ellenére, hogy erre több kísérlet történt. A leelterjedtebb formák legalább három évszázadon át élnek (**266. kép**). Néhány jellegzetes edényt, illetve díszítést tekinthetünk kivételnek. Így például érmés leletgyűttes támasztja alá Vaday Andrea elképzelését, hogy az ún. öves edények készítését ugyancsak ebben az időszakban kezdték el.¹²⁰² Ugyanitt említhetjük az ívelt oldalú tálakat.¹²⁰³ Sajátos ellentmondás, hogy míg az általános vélekedés szerint a római kereskedelem lehanyatlak a III. század második felére, éppen ekkor jelenik meg a Barbaricumban az ún. szemcsés-homokos vagy szemcsés-kavicsos anyagú kerámia (jellemzően fazekak) (**270. kép**). Erről az egyre nagyobb számban előkerülő edényfajtáról sokáig még azt sem lehetett eldönteni, hogy provinciális áru-e, avagy római mintára készítették a Birodalom határain kívül. A 2000-es évek elején Üllő határában végzett igen nagy felületű (közel 40 ha) ásatások során egy szemcsés kerámiára specializálódott szarmata fazekasközpontot tártak fel (**316. kép**). Az előzetes feldolgozás azt mutatja, hogy ezt a fajta kerámiát a III. század vége felé kezdték el gyártani, és a IV. század végéig bizonyosan folyt itt a termelés.¹²⁰⁴

Újabb szint jelent a kerámia kutatásában Masek Zsófia munkássága, aki módszeres technológiai (és részben természettudományos) vizsgálatok alapján különített el késő szarmata és hun kori edényeket.¹²⁰⁵

A IV. század elején nő a barbaricum pénzmenyisége. Viszonylag sok a tetrarchia kori veret, a provinciához képest azonban kevesebb I. Constantinus és II. Constantius vereteinek a száma. Valentinianus uralkodása idejéből pedig nagyon kevés érme ismert az Alföldről.¹²⁰⁶ Összehasonlítva ezzel a képpel a Felső-Tisza-vidéket, azt találjuk, hogy az egész időszakot jóval kevesebb pénz képviseli a régióban. Az egész Constantinus dinasztia időszakából Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről eddig mindössze 10 érméről tudunk. Közülük kettő (Porcsalma, Nyírtét) solidus, Petneházán pedig egy hamisítvány került elő. A korszak pénzei a területen szétszórtan fordulnak elő, semmi esetre sem mondható el, hogy a Csörsz-árok határolná elterjedésüket.¹²⁰⁷

Az írott forrásokból származó, a szarmata behatással kapcsolatos viszonylagos jól értésültségünk jó néhány szakembert arra indított, hogy különféle régészeti jelenségeket – gyakran teljes mértékig alaptalanul – ezekhez a konkrét eseményekhez kössön. Így pl. Bóna István úgy vélte, hogy a gótok 332-es támadása után a Maros–Körös közén a szarmata telep elnéptelenednek. Valójában a szarmata lelőhelyek tömeges jelenléte ma már nem kérdéses.¹²⁰⁸

Legújabbán Vaday Andrea és Domboróczki László a Mezőszemere–Kismari-fenéki temető népességében vélte felfedezni az áttelepített arcaragantest, Zizais népét, amely a 370–380-as években római szövetségben a Csörsz-árok 358 után épített szakaszát védte volna. Római szövetségre utalna ugyanis a temetőben

¹²⁰¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994B. 71–73.

¹²⁰² VADAY 1985A. 29–33., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994B. 72.

¹²⁰³ VADAY 1980/81. 128., VADAY 1989. 149–150.

¹²⁰⁴ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–MÉRAI 2011., KULCSÁR–MÉRAI 2011.

¹²⁰⁵ MASEK 2011., MASEK 2014.

¹²⁰⁶ LÁNYI 1990. 214.

¹²⁰⁷ ISTVÁNOVITS 2002. 281., VADAY 1970. 137., FÜLÖP 1976. 258–259. Lányi Vera megfigyelése, amely a Csörsz keletkezéséhez is adalékul szolgált, hogy ti. I. Constantinustól I. Valentinianusig a Pannoniával keletről szomszédos Barbaricumban a pénzek jóval kisebb számban fordulnak elő, mint a provinciában, és ez a jelenség a sáncon belüli területre igaz, a friss feltárások és leletek fényében újabb beható elemzésre szorul (LÁNYI 1974., LÁNYI 1990. 213–214.).

¹²⁰⁸ MÓCSY–BÓNA 1965. 115. Bóna szerint ráadásul 340 tájékán a gepidák a Felső-Tisza-vidékről elkezdtek volna bevándorolni a Maros–Tisza–Körös szögébe, és ez a bevándorlás 358 táján már tömeges jelenséggé vált volna. Erre vonatkozólag lásd a feljebb leírtakat! Elképzelésének cáfolásához elegendő a Békés megyei régészeti topográfia lelőhelylistájára vetnünk egy pillantást (például MRT 1989.), ahol láthatjuk, hogy a IV. századi nagy mennyiségű leletanyag egyértelműen szarmata jellegű.

előforduló két hagymagombos fibula, valamint a propeller alakú övveretek (306. kép).¹²⁰⁹ A hagymagombos fibulák előkerülése szarmata területen – ha szórványosan is – másutt ugyancsak kimutatható.¹²¹⁰ Ráadásul a mezőszemerei egyik példány női sírból származik. Ezek a tények pedig ellene szólnak annak, hogy római szolgálatban álló barbárokra gondoljunk e tárgyak alapján. Történetileg még kevésbé érthető ez a hipotézis, hiszen a 350-es évek végén a limigantes épp Aquincum előterében támadta meg a rómaikat, alighanem igen nagy erővel. Ammianus persze nagy római győzelemről beszél a történet végén. Semmi esetre sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a császár komoly életveszélyben forgott, a pajzsosgárda tribunusa meghalt. A büntető hadjárat a keleti front eseményeinek következtében elmaradt. A római szövetségesként számításba vehető arcaragantest visszatelepítették IV. század eleji szállásterületére, és így a limigantes legyőzése után őket a Tisza torkolatának vidékére lokalizálhatjuk, nem pedig az Észak-Alföldre. Mezőszemere térségében tehát a 350-es évek eseményeinek fényében semmiképp sem kereshetjük a IV. század második felében Zizais népét, az ő hazájuk ekkor a Dél-Alföld lehetett. 374-ben – ahogyan a következő fejezetben arra majd részletesen kitérünk – a „*szabadoknak*» nevezett sarmaták” ennek megfelelően Moesiát támadták.¹²¹¹

Összefoglalva az eddigieket, elmondhatjuk, hogy míg a tárgyalt korszak szokatlanul bővelkedik írott forrásokban, és néhány év eseményeit soha nem tapasztalt részletességgel tanulmányozhatjuk, addig a régészeti leletek szétválasztása, pontos keltezése és értékelése még ugyancsak várat magára.

¹²⁰⁹ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. különösen a 111., 116–122. 204–206., ugyanez VADAY 2002., VADAY 2003B.

¹²¹⁰ VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 74–75., Ezt kiegészíthetjük pl. a Madaras–Halmok két további darabjával (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011. 41. tábla 5., 101. tábla 6.). A madarasi temető egyébként semmilyen tekintetben – földrajzi elhelyezkedése, a Csörsz-árokhoz való viszonya, az arcaragantesszel való azonosításának lehetősége, római szövetségre utaló nyomok – nem rokonítható a mezőszemereivel.

¹²¹¹ AMMIAN. XXIX.6.15.